

MPAT

Часопис за књижевност, уметност и културу

година VIII књига VIII свеска XXXI септембар 2012

Траг - Часопис за књижевност, уметност и културу
Излази 4 пута годишње

Издавач

Народна библиотека „Данило Киш“, Врбас

За издавача

Магдолна Увалин

Главни и одговорни уредник

Небојша Деветак

Уреднички

Бранислав Зубовић (оперативни уредник), Мирослав
Алексић, Благоје Баковић, Момчило Бакрач, Слободан
Елезовић, Емсура Хамзић, Никола Шанта, Павле Орбовић,
Светислав Шљукић (ликовни уредник)

Адреса

Народна библиотека „Данило Киш“

21460 Врбас, Маршала Тита 87

Тел/факс +381 (21) 707-566

www.biblvrbas.org.rs ; e-mail: casopistrag@sbb.rs

Штампа

Штампарија „Будућност“, Нови Сад

УДК 82(05)

YU ISSN 1451-9437

Тираж

300 примерака

*Часопис се финансира из буџета СО Врбас и
ПСОК АП Војводине.*

Рукописе слати у електронској форми.

Илустрације у овом броју:

Академик Петар Омчикус

С А Д Р Ж А Ј

шраџ њоезије

Милош КОРДИЋ.....	5
Мићо ЦВИЈЕТИЋ.....	11
Милош ГАЛЕТИН.....	14
Таџјана ВЕНЧЕЛОВСКИ.....	17
Вида НЕНАДИЋ.....	21
Јарослав КИШ.....	24

шраџ њрозе

Жарко БУРОВИЋ.....	27
Милан Д. ВОРКАПИЋ.....	30
Александра БУРИЧИЋ.....	40
Љубомир ЗУКОВИЋ.....	44
Александар СИМИЋ.....	52
Радо ДИМИТРИЈЕВИЋ.....	55

шраџ на шраџу

Милосав Буца МИРКОВИЋ.....	60
Снежана ИЛИЋ.....	68
Милан МИЦИЋ.....	78
Милош ЈОЦИЋ.....	82

шраџ џруџих

Георџ ТРАКЛ.....	90
Волџ ВИТМАН.....	94
Роберт Ли ФРОСТ.....	94
Џон Р. Р. ТОЛКИН.....	94
Чарлс БУКОВСКИ.....	95
Тед ХЈУЗ.....	96

шраг дневника

Мирољуб ТОДОРОВИЋ.....	98
------------------------	----

шраг сећања

О Јовану РАШКОВИЋУ.....	110
Милан ЧЕТНИК.....	115
Анђелко АНУШИЋ.....	123

шраг боје

Јелица РОЂЕНОВИЋ.....	134
-----------------------	-----

шраг иичишвања

Ранко ПАВЛОВИЋ.....	138
Владимир ЈАГЛИЧИЋ.....	142
Срђан ОРСИЋ.....	148
Милица Јефимјевић ЛИЛИЋ.....	155
Душан СТОЈКОВИЋ.....	158
Миленко ЕРАКОВИЋ.....	162
Весна ГРГУРОВИЋ.....	165
Данко СТОЈИЋ.....	169

шраг наслеђа

Марија ОРБОВИЋ.....	172
---------------------	-----

МИЛОШ КОРДИЋ

ЈЕЗЕРО, ЗАУВИЈЕК

Церик је слика у шуму овијеног брда.
Ријеч је коју прву изговорам послје
буђења. Одлазим, он је ту, с лијеве
стране, до срца. Долазим, он је даљина
која се у мени сужава, нестаје.

Рано је да заборавим слику шуме и сунца
на њеном врху. Прве јутарње зраке усваја
нова слика у настајању: рађа се село
с крављачом мајчине руке на дршци.

Милион ситних птица чују само они
који су остали. Док старост добија онолико
сунца колико је заслужила. Сваком сунцу
по једна рана. Церик је
слика у коју све

дубље пропадам. Нијем за било шта
што би могло да подсјети како је то
сан. И како је то све мрачније, до смрти
невидљиво. И заувјек у ријеч језеро
да се претворило.

ПИСМО О ВУКУ

Ништа нас не питајте. Сједимо за дрвеним
столовима, урастамо у зидове кроз које би
требало да дишемо. А ми се кроз њих видимо
и са спољне стране. Гдје нам је и вода тачна
мјера у чаши пића које је сад наше: да пијемо.

Сјенке мршавих зелених вукова пролазе испод прозора којих ту у ствари и нема: тек празнина бљешти на своје будуће стакло. И није до нас да и то још чујемо. Нисмо смрзнути, мермер нисмо, кућа смо у којој смо сами себе гладни.

Један од вукова напустио је шуму па ће овци на леђа. И ту нас је сустигао осјећај како је наша лисна ријека на другој страни живота: пресушује у биљку којој је коријен наша смрт.

Ништа не питајте оне чији су језици унапријед осуђени: изгубили су све на чему су сједили. Јутро се отвара да пођемо. Завичај би један топао требало да нацртамо, па да имамо бар да се сјећамо. И топлије Сунце изнад, такође.

Куће су дрво, приспјеле у зло доба да се руше, граде. А нас ако и остане - остаће нас за ново питање. Кад сами себи будемо још грђи вук.

ЗВИЈЕЗДЕ, СРНА

1

Ситним звијездама ноћ је љековита храна, океан жеђи. Кроз маглу неба, у привиду, сипи густа киша радости: радост је на реду. Берачи шумских јагода (и за душевне болнице спремни, буде ли само требало, од душевне хране нема живота) све чешће одлазе и на од себе топлији југ. Траже глави мјеста, као да су они птице.

Шуме, испод таквих звијезда, и за нас су дисале колико су могле. Кос је у трави, врат малог птића вири из гнијезда, неко ће испасти и пасти на земљу. Свирепа лисица умишља да је на трагу јер не сипи снијег, но киша је, тако се чини - црно јој се пише ако их не нађе: готово је с њеном вечером.

Само ситне звијезде, умишљене у своју подмуклу удаљеност, трепте по гранама борова, који нису њихов бог, и чекају оне још више звијезде да падну већ једном. И да оне буду те више и много ситније.

Једна срна, сита наше оловне радости,
јер нисмо берачи, изађе на пропланак,
пун росе наших очију, изађе поред потока
једне од шума (и она дише више него
што може), изађе да пасе, као и други
небески створови што се спусте па и они -
пасу ли пасу. Кад нађу шта има, што може...

Поток је сад киша њеног јутра далеких
океана, у које послушно тече. А шума,
с мирисима првих јагода крај путељка,
у страху је срне, који само она може
да чује. Ма колико да је све друго кавез.

Ма колико да је све друго лабуђи пјев
луде, а не мора да буде - ни густе сачме.

ОЛУЈА

Облаци су чудо. Сачуваћу вид само за њих.
Окренућу прозор у зору, родиће снијег, трава ће
остати доље, дан ће изгубити висину. И то ће
тада бити облаци који се не виде. За разлику
од љета које се дигне сунцу изнад шуме,
и птица кад ухвати његово крило па плове
као да су једно. Облаци су без површине,
море су, за почетак краја нису ни ваздух,
вјетар их вија у весео облик који је и небу
нови дом. Ластавице су се смириле у својим
гнијездима, зима је давно изговорила своју
последњу ријеч, толико је могла. Неко је
дирнут и призором који би могао да буде
и прољеће, само да није минуло низ вјетар
сјевера, да се није с љетом угасило. Облаци су
чудо. Дуго ћу остати и гледаћу књигу како их
носи с прозора онога што зовемо олуја. Па ће
и шума моћи да преузме оно што је њено.
Пред зору ће се то стишати. Поново ћу бити
онај који сав тај гром још једном може да чује.

ПИСМО О ЗОБИ

Зоб, зрела за жетву, бијаше злато. Коњи су као наш смијех јурили удољима. Птице бијаху чађаве, мртве.

Гавран на жици изнад пруге за Шамарицу - крвав. Истина која се играла нашег дјетињства, бијаше клиска, сва у зноју. И на звијездама су могле да се виде тачкице наших рана.

И зоб је висока, не као раж у осипању, али је она оно што ће остати за наше вилинске коње.

Небо је чудо што подсјећа на јата птица свечери, кад су и очи злато. И све су од тишине о томе како смо још сасвим мали и како се у томе што имамо - волимо.

Док пловка српа улази и реже оно што стегне рука.

Дан расте као камен испод главе.
Дан је и гавран страха који не престаје да нас кружи. Још увијек смо кућа без прага. И праг без куће. И перо птице на мртвом путу. У злату зоби која не престаје.

СЈЕШЋЕМО, ЈЕШЋЕМО

У стиснутој шаци парче је хљеба.
Парче црног хљеба за бијели дан.
Односим и доносим. Враћам руку

на почетак. Да стиснем јаче.
Смрвљено кад је, лакше га је препознати. Уколико сам пажљив,

биће и више. Уколико и пропадне која, а мислим на мрве, доље су мрави, бубе, прашина, са стране трава, у јарцима

вода, однијеће. Стиснута шака је хладна.
Нек једе онај ко може. Ко је још увијек жив. Мене је и без стиснуте шаке

изабрало, распоредило. Мрве су
само изговор како би се замајавао
бијели дан. Ништа ја не односим:

само враћам оно што никад више нећу
да понесем. А сунце као боца пекмеза
од шљива застала ми у грлу па гуши.

Има времена - сјешћемо, јешћемо.

ЧЕКАЊЕ

Круг је чист, отворен. Само је сјећање прах.
Да ли се то спремам за ноћ, или је дан још
увијек у средини, чека? Небо је птица изнад
руке. А жеља испружене руке је да дотакне.
Радим у корист неба, у корист тачке коју
не видим. И то је тај распоред прошлости
на који се човјек свикне: добије крила
па мисли да може да полети. Лет је луда
игра у кругу. И мјесеца је онолико колико
могу да дотакнем. Све друго су срп, коса,
гомила непотребних ствари у трави, љето је,
цик зоре је на ободу сна: црвен. Уколико могу
да паднем с тога што није чврсто - нећу ни да се
пењем. Судбина се изазива доље, а не горе. Она
није чист круг. Она је отворена страна тог круга.
Прах је из другог простора. Да ли ћу заиста бити
виши уколико се и попнем? Шта ћу да дотакнем?
И шта ћу добити уколико и пукне нека чађава
Земља испод? Мрак је господар очију, вида.
Не преостаје ми ништа друго него да се
привикнем. Па шта ми остане. Јер Свијет је
ионако на лошем гласу. Са снијегом у средини.
Без крила. Откуд знам колико још могу да чекам.

ПИСМО О ТРЧАЊУ

Одавно излазим из вида онеме ко ме посматра
и прати, јер трчим. Покушао сам да подијелим
своју брзину било с киме: и сви су на вријеме
одустајали. Тешко да било ко може са мном

на истој стази, да освоји бар дио правца који ме
вуче, незауостављиво вуче. Нема сумње да сам
ја већ био тамо докле би требало да дотрчим.
И сад се враћам. Јер пријети сумрак из оних
који би да ме стигну. Да ми узму од циља и оно

што сам и за њих претрчао. Они би да подијеле
са мном мој резултат, али пружену руку брзине
којом их дарујем - никако! А ја стижем и *увис*
дижем услахилено јатко рода, што казао стари
и свим тркачима увијек драги пјесник. Узалуд се

труде да ме виде. Сутра ћу, кад се пробудим, још
брже. Мени је важно да ја њих видим. И као такве
да их упишем у жртве терора све бржих тркача.

Од којих ниједан није више ни тако жив а ни
задовољан брзином која не може да их стигне.

Портрет Косе Бокшан

Мићо ЦВИЈЕТИЋ

ГОЛУБОВИ И ЖЕНА

У малој оази изнад реке, у крошњи бујног
Зимзелена, жена и голубови, цело јато;
Седе на њеној глави, раменима и крилу,
Узлећу и слећу, као на слободну писту;
Каче о обод белог шешира и праменове
Седе косе, утркују на испружене руке и
Ноге, скакућу по савијеним лактовима
И коленима, на њеним испруженим прстима.

Лагано из торбе поред скута, као да вади
Из своје душе, разбацује храну око себе,
На спарушену траву, простирку и по крилу,
Нутка им зрневље са дланова, чак са усана
Мрвице хлеба; размењују пољупце, гугућу,
својим језиком споразумева најближа својта,
у михољском подневу на кијевском брегу,
тихују пригушену арију, само је ретки чују.

Занесен чудом, загонетном игром, пркосом
Смрти голубова и жене, радо бих остао до
Ноћи, да имадох времена, да видим где ће се
Повући биљур звезда, где до јутра угнездити;
Неће, ваљда, остати под гранама голог неба;
Пожелех да их сву ноћ уходим и пратим,
Испод отежалих звезда до белог јутра;
Можда им кришом, све док ноћ траје,
Анђели тајно доносе храну за сутра;
Радо бих пратио како се буде, узајамно мију,
Поново започињу игру на отвореној сцени.

Размишљаам на брегу, над моћну реку наднесен:
Кад ледени ветар задува из бескрајне степе,
Стигне љута зима, заледи све мртво и живо,
Где ће се здружено јато скрити, где наћи
Привремени дом ; под топле скуте голубарке,
У простране оазе њеног срца, у загонетку бајке;
Можда у неку од света затајену кијевску лавру,
У прибрежју на обали; одакле ће из густе тмине
Ронити горке и залеђене сузе у вечни Дњепар,
Које ће отицати и бистрити у бескрајној црној води.

Дивим се, у чуду и магновењу све ово пратим,
Неприметно из прикрајка; а да имадох времена,
Могоа бих овде на брегу, целу вечност остати.

Кијев, 12. октобар 2007.

ТЕСЛИНА ГОЛУБИЦА

У тишини њујоршке хотелске собе,
На смрт болном самотнику из Смиљана,
Једино голубови крепише суморне дане;
Посебно љупка и нежна голубица,
Божије створење са белим пегама.

Сваког дана је слетала на отворен прозор,
Чак гнездила у његовој самотној постељи,
Обасипала светлошћу малих, тужних очију.

Када се ненадано, за њега читаву вечност,
Не појави заредом неколико дугих дана,
Нежна мала голубица са белим пегама,
Још га је неко време грејала голубија душа.

Једне ноћи сину муња, обасја Николино лице,
Указа се у бескрају знамење, звезда на небу;
Загледан у висине јасно је препознао знак,
Које је судње време, који је куцнуо час.

А бела голубица, света Афродитина птица,
Бејаше само гласник и претходница,
За рајско насеље, међу праведне душе.

ХРАБАЛ И ГОЛУБОВИ

У златном Прагу, како су преносиле и наше новине,
Дуго је боловао славни чешки писац Бохомил,
А онда, непримерено његовој величини и слави,
Тужно окончао у амбису, док је хранио голубове
На балкону, на петом спрату болничке собе;
Већ одавно беше престао општити са овим светом.

По нашем песнику Брани, било је сасвим обрнуто,
Голубови су хранили њега, на смрт боног прозаика;
А истина је сасвим подвојена, између оне коју је
Преносила светска штампа и певао српски песник.

У својим кљуновима, на маслиновим гранчицама,
Како су некада хранили и моћног Зевса,
Голубови су уморном писцу доносили храну,
Брижно га нуткали, делили залогаје узајамно;
У заносу блиске љубави, игре живота и смрти,

У амбис се сурвало само Храбалово трошно тело,
А на голубијим крилима, по вишњем налогу,
Душа се винула у бесконачно, узлетела пут звезда.

Портрет Неђа Фарчића

Милош ГАЛЕТИН

ИМЕ

Песму у камену остави до век
И пође у шетњу високи човек.

Лето на висоравни
Сенке на биљу
И руке бола

Новембар
Нити
Лирика на води
„Дај речи горде ко мач топола”

Закасни чун
Чамац у риту
Песма и смрт
Сиена
Уснули кавез
Крлетка
Са успоменом на једну панонску собу
И успаванку од камена.

Post scriptum
Најтиша
Није свршено

Песник љубави и слуга птица,
Коме је касно признати сад:
Да његово име не сме носити улица,
Него највећи на Тиси, у земљи, град:

Стеван Раичковић.

ОБИЧНА БАЛАДА

Могао сам да будем твој ратник без мача,
Што са посла ти носи прве седе,
Који те теши иза плача
И говори речи што вреде.
(Пред нама отворен живот цео.)

И не знам зашто - уплашила се ти си
Одједном. Иако си ме, знам, волела,
Те одлучила да више уза ме ниси,
Но због чега - то рећи ниси смела.
(А ја да питам - тад нисам хтео.)

Ноћ је њала на ме уз неколико стихова:

СЕЋАЊЕ

Сечива љубави путене.
Мук. Три речи хладне.
И:
Прича о расанку.
Која је иста сва...
Само што овога пута
Остављао сам био - ја;
Пијан и празан.

Да ми још теже падне.

* * *

Оставио сам обалу и сео на бицикл. У свему се осећа пролеће: небо је широко, ваздух је нежан, трава је расположена. Старији људи су насмејани, жене у касним средњим годинама се свађају, мушкарци свих година причају о роштиљу... Заљубљени имају сан. Птице, птице, птице... И ево сутон. Долази ноћ која ће пробудити груди и можда после толико и толико дана неко ће открити лепоту у обичним стварима, коју никада није видео пре. Можда Ти. Можда ја.

ОЖИЉАК

...Онда је туга у груди сишла
Из твојих речи, када си отишла;
Љубав си сву, за ме, одавно, дала.
Те,
Оста
Тишина.

И,

После осетих камено тело,
које је мање, још мање болело,
Него истина - да си нас продала,
Ти,
Некада
Једина.

* * *

Моја жива чежња јесте море. Желим да уђем једном у воду
модру носећи у стопама отисак шљунка обале. Желим да уђем
полако и убодем се на јежа. Желим да гледам осушене звезде, које су
деца приморја поставила на камену ограду плаже. Желим да ме
таласи секу испод дијафрагме. Желим да само гледам људе док се
купају и велику шарену лопту на надувавање. Желим да чујем једно
дете са рукавићима како виче: „ ...Мама, види ме...“, Желим тада да
се сетим детињства, моје љубави и моје реке. Зато у мојим стихови-
ма осећаш со. Лаку ноћ.

Татјана ВЕНЧЕЛОВСКИ

СКИЦА

Акварел тела
у амфитеатру самоће.
Лица клесана, Веронезеова.
На Роденово бело пада прашина,
поломљене метафоре де Кирика,
гађење Леонарда
над егом у пеленама.
Столица за ван Гога,
сунце испод Магритовог шешира,
сериграфија душе.
Веласкез у огледалу,
страст на љуљашци од паучине.
Зуби Муриљовог детета
кидају Рембрантов хлеб.
Љубав се дави у абсинту,
сви ћуте,
увијају мисли у прљаве столњаке
Лотрекових кафеа.
Тучу Бритна и Бартока прекида Буњуел
смехом који личи на опроштај.

ИЗНЕНАДА

Сунце – рекао је возач.
Ја се порадовах тој једноставности.
Снег је, прекривајући све видљиво, донео тишину у којој је
откуцавало питање смисла.
Магла је, снисходљиво, одпузала уз реку.
Скидох наочари.
Сунце – поновио је.
Више није било исто.

ИГРА

Лазарице.
Неименована седла.
Циглана је напуштена
и липе не цвату.
У паузама између раштимованих сонгова
бацају ми коске.
Ни месечине.
Ни огњишта.
Окови ироније.
Мисли су непрецизне,
песма још више.

КЛАТНО

Занемарујем кикотање.
Гурам.
Сањам метле и понеку звезду
и трпим.
Булке у стомаку.
Петком играм шах с ђаволом
и губим.
Недељом с Богом ручам
и јасно ми је.
Смејем се као лубеница,
грло ми длакаво,
говор перутав.
Купам се, купам,
а оток не престаје.
Волим.
Благо ноћи кад је ноћу будна.
Кијам, искијавам.
Зеленим, а старим.
Не уклапам се.
Сама
ко празна домина.

Мисао је
квргава
ко дрво маслине.
Црна је рупа, шкриња, пећина.
Мисао је
масна и отпорна,
мука конзервирана.
Игла кроз гркљан и
стрела у пупак.
Светло кроз обе шаке.
Мисао
полугола, и хладна,
и наопака, и верна.
Мисао
моја и жилава.
А ја?
А ја безуба.
А ја гладна.

ИЗМЕЂУ КОРИЦА

Некако, нисам приметила да га више нема,
годинама је умирао.
Нестајао је у таласима обмана,
живом песку самоће,
у ћутању.
Свеједно, жалим за његовом озбиљношћу,
годинама се није смејао
покривен кишним мантилом,
пластом косе,
као меланхолијом.
Још га видим у травама
на земљи обамрлој од јаре,
на скрајнутим клупама,
у малим собама
са још мањим прозорима
како пева.
Још бих дотицала те руке
тражећи у њима
своје изгубљене загрљаје
напон,
судбину,
пропуштени живот.

ИНТАРЗИЈА

Да су ми ожиљци Фриде Кало
и немири Лемпицке
да ме посипају пасуљем
и испраћају рузмарином
да бројим бисере
а да свиње гледају
да бивам трешњин цвет
и крварим у перју
да сам Спартанка
или пророчица
да се у киши купам
и гојим од љубави
да сам једнима змија
а другима завет
да полетим
да се одмотам
да вичем
да ме чују
да ми је свеједно

ЈУТРО

Ни реп, ни језик, а шиба.
Ни кожа, ни крљушт, а сврби.
Сећам се склеротично белог,
црног у крпицама,
избледелог веша.
Мој свет је зелен од јеке,
од душе неуспаване.
Капљем још кроз олуке.
Слушаш?
Разумеш овај врисак ухлебљен?
Стакло међу зубима.
Патуљци појма немају.
Напољу хладно.
Унутра - три степена слободе.

Вида НЕНАДИЋ

(НА)СУШНА МОЛИТВА

Испило ми је време
све оне године,
у којима сам боса
сазнавала шта је
и каква је, заправо, роса.

А све у нади
да ћу, једном, моћи
и голим стопалима
ходати по брдима и стенама,
и по осеци, и по плими,

И у вери
да ћу моћи и трчати,
и ходати по таласима,
а не само
за њима,

И да ћу,
бар негде,
у песку
оставити траг,
и ону моју молитву за воду,

Молитву
да
никад
не пресуше
ни сва мора,
ни све Мораве.

ДОБРА ТИ СРЕЋА

У семену
и у труну,

Донела те
птица, у кљуну.

Да те срећа
прати.

И да те реч,
увек, врати.

РУКЕ

Бацих коцку,
и кренух на пут. Тамо.

Са собом понех
металне новчиће. Само.

Неке од њих
потроших. одмах у старту.

Неке бацих
у пролазу, у фонтану.

А са твојим писмом
као да изгубих главу.

Остадоше ми само
ове моје руке.

Оне ти или машу,
или, као сад, пишу.

(ОД)ЈЕК

Мој зов
и мој јек

Над маховином,
прашином,
паучином
и преосталим умом,
који
још
понегде
постоји
под овим небом,
околним шумама
и сивим друмовима

Само је
твој одјек.

Аутипортрет

Јарослав КИШ

ДОГОРЕЛА МИСАО

Песма је догорела у
мојој свести.
Крајичком малог прста
скинух пепео са цигарете.
Као да је догорео један свет.
Празног погледа, као избледили
зидови оронулих кућа, замислих се.
У конфузном стању
из којег проистиче идеја о разлогу
без разлога створити песму
и замишљен посматрати ноћ како
дан боји провидном бојом.
Догорела ноћ као
упаљена цигарета,
догорела мисао, створена песма и
оно нешто застало у грлу, оно
нешто танано као нит, то је остало
да се песма већ написана,
реч по реч, стих по стих, докотрља до јутра,
као остављена цигарет
у пепељари да догори.

ГОРКА И ТЕШКА РЕЧ

Горка и тешка реч
потиснула је стих
у дубину моје свести.
Конфузија.

Понизно приђох папиру
као да сам се плашио
да ће песма заживети
и развејати ми мисли.

У сну сам видео твој лик.
Рекла си да цветови миришу
исто онако како су мирисали
и први пут.

Погазио сам реч, пробудио сам се.
Нестала си.
Седео сам дуго на ивици полусна,
као да сам падао поново у сан.

Крајичком прстију ухватих се за руб сна.
Муза је стајала и чекала ме.
Нисам био изненађен –
песма је била написана.

ТРЧАО САМ У САН

Трчао сам у сан.
Ћутећи разговарао са
причљивцем.
Спавао отворених очију.
Јео облаке.
Стајао на рукама
и причао уназад.
Ходао 45 километара.
Враћао се са сновима у очима.
Спавао на другој страни кревета.
Смрзавао се у врелини сунца,
топио се по највећој хладноћи.
Руковао се са пријатељем,
руковао се са пријатељем...!

У СТАЊУ СНА

Перфекционизам, опстанак
у датим тренуцима.

Ликовање изопаченом
карактеру.

Самопоуздање,
умишљени его.

Манијакална присутност
у агонији страсти.

Мислили су да се проживљена
може стотину пута живети.

Застали у својим оживљеним
сновима, живе своје већ истрошене снове.

МИРИСИ ЛИШЋА

Мириси лишћа,
мириси благодети
умирали су у мојим
ноздрвама.
Умирала су топла јутра,
настајало је ново доба.
Са блеском у очима
ходао сам улицама
запостављених сећања.
Видео сам насмејана лица,
видео сам године на лицима људи,
видео сам децу како се играју
са поломљеним играчкама.
Поново сам нестао у свом свету
и поново из ничега никнуо,
поново је тренутак заживео
и птица полетела са мог длана,
прхнула и загосподарила небом,
слободна као песник заточен
у својим мислима када пева песму.
Пролеће је чезнуло
за мирисом липе,
ја за пролећем.
Реч је чекала прави тренутак
да уђе у реченицу и песму
приведе крају.
Казаљке сата су стале,
а време је наставило својим током.

Жарко БУРОВИЋ

ПИСАЦ ПЛАНЕТАРНЕ ГРОЗНИЦЕ

(Поноћни дијалоџ са Јанком Полићем Камовим)

Недалеко од хотела “Континентал”, на мосту на Рјечини, скрасио је своју памтљиву (сада бронзану) фигуру Јанко Полић, коју је обликовао мој пријатељ вајар Звонимир Каменар. Ослонио се на челичну ограду моста и одатле сјетно посматра живе рефлексе Рјечине по којој подрхтавају барке. Не проматра само водени немир рјечног тока, него проматра и вријеме у својим незадржим промјенама. И грчеве са којим се порађало, стасавало и нестајало, да би уступило мјесто новим упитничким означајима, изискујући од њих стваралачке дешифризације.

Ойкуд Ви на мосту у ове ноћне сатне?

- Ноћу је човјек у приснијем односу са флуидима бића. Наводи га на маштање. Оно је једино у стању да продуби визуру духа. Да им да унутрашњу игровитост и значење. Иако млад, про-никао сам у тајне те игре и настојаћу, ако те поживим дуже, да све то ријечју осмислим. Около видим све саму мртвају. Ништа се не помјера, а помјерањем ствари стичу се доживљајни облик. Његову пуноћу. Ја желим да му измијеним бленду и да га уразноличеног видим. Највише из подсвјесног угла, пошто је тај угао једино способан да открије тајновите свјетове у нама. То је ђаволски тешко. Као кад држим жаровље у рукама. Па и овај мој бивак на мосту, у позне сате, сигнира моју тежњу или ка препороду стваралачких визија или ка самоубиству. И једно и друго је у игри. Не знам шта ће превладати. У стиховима сам оставио нешто од тога трага: *А све ме зове сулуда бездан више и дубље / и све ми жори усамљен мозак од љамена зубље.*

Ваши је душа увијек била у непрекидном лому.

Одасвуд је стизао. Из генетског кода, па и из онога што је живот са собом донио. Брига је неприкосновенија од свега. Иако потичем из богате обитељи, био сам без примира. Превелика чежња убија примир. Степенује узнемирење. И у љубави среће немах. Заљубио сам се у сестру мога пријатеља, К.Р. Из милоште сам је звао *Kitty*. Опсјела је моје снове, ватром узнијела моје стихове. У тим тренуци-

ма нисам знао да је производ ватре пепео. Удала се за другог. Да би ударац био већи, то је био његов блиски друг. Идила се преобратила у парадокс. Разочарење у призив смрти. Брзо ће закуцати на врата. Све што се сложило у мозаику мога живота, манифестовало се као бесмислица. Епилоговало се смрћу.

Временски припадање Крлежиној генерацији.

Нијесам имао среће да га пратим у стварању. И сами знате када сам свео рачуне са собом, у Барселони, у раној младости. То је било прије стасавања Крлеже као писца, 1910. Све се одиграло муњеви-то. По заповијести унутрашњег демона. Крлежу нијесу оптерећивале емоције. Одређивао је свему мјеру. У много чему дајем му за право. Један је од оних који цијепа длаку на четворо. Не да никоме да привири у његов забран. Понашао се као банкар који је наметао “клијентима” високе камате.

Ошкул код Вас озоварачка природа?

- Леже ми више Матош и Тин. То су ствараоци друкчијег дискурса. Модернији по вокацији од великог ментора. У Крлежи је живио дух Нарциса. Све су му повољности ишле у прилог. Идеологија му је помогла да одри нерушиви зид око себе. То је лишило друге писце заслужене афирмације. Они смјелији то су уочили и то јавно рекли. Не без посљедица. Мене је тобож уважавао. Као чин тога уважања посветио ми је и једну пјесму. Послије је ту посвету избрисао. Могу наслутити због чега. Њему се игром случаја дало, што је добро уочио мој каснији биограф и тумач Младен Урем, да прекрије цијело 20 стољеће у хрватској књижевности, коју је, сем своје улоге, увијек и свуда игнорисао. Он је маргинализовао све што је имало авангардни печат. Срећа је што је Андрић на вријеме побјегао из Загреба. Преко Марка Ристића и српских надреалиста хтио је да каже да има слуха за ту књижевну иновацију. Није га имао. Такве је подвргавао врсти поспрдлука. Није му било драго кад други о мени пишу афирмативно. Битан је и постхумни живот ствараоца. Ја само могу да живим у таквој врсти представљања. О мени је похвално писао Младен Мачиједо у студији “Експлозија потицаја” - Иноземни Камов. Истински уваженик мога стварања је и Младен Урем. Захваљујући њему моја литература је промовисана на више европских језика и у Америци. И други су апострофирали вриједност мога дјела. Годи ми што ме у бројним анкетама, посебно у Америци, третирају као авангардног писца. Тамо сам, чуо сам, изабран за једног од триста најзнамени-тијих особа миленијума. Очигледно је да је моја књижевна рецеп-ција интригантна због модерности. Не заборавите кад сам напус-тио овај свијет. Надам се да ће се и у Хрватској стварати клима за боље разумијевање мога стваралаштва.

Били сте несмирен дух још од раних година. Овдје, на мосћу, окончана су Ваша путовања и авантуре.

Физички сам се на овој драгој локацији скрасио. Али мој дух ће наставити крстарење. Некако блискије осјећају свијет него у Хрватској. Моју припадност стваралачкој предфази у револу-ционарно-анархистичкој скупини “Cefas”, треба разумјети.

Младости су својствене експлозије разних врста. Па и врста мога побуђења. Било је политички мотивисано. Нисам волио да дишем туђи ваздух. Знало се противу кога је то било уперено. Против туђих чизмаша и њихове тираније.

Од свега што сам написао цијене моју *Исушену каљужу*. Раздијелио сам је у три врсте, слично Дантеовој Божанској комедији. Тај триптихни облик дјела фазно је тако темпиран да обухвати цјелинску страну живота. У распону од пролога, средишта драме и до епилога. Осјетио сам да је такав кључ адекватан мом наратијској просудби. Локација гдје се одиграва драма је - психа. Ако се то добро спрегне у један модеран модел, а ја мислим да је тако, дјело, поучени Достојевским, поприма авангардну конотацију. Немојте ме криво разумјети - мене тражите и у поезији, кратким причама и драми. Приступ метафизичком пољу за сваког писца је изазов. Тамо се сплиће и множи, поставши пишчев евокацијски плијен.

Нијесам разумио наслов Ваше ђубликације "Cefas"?

- Видим да Вас мучи радозналост око тога. Па рећи ћу Вам. Цефас је зенитна звијезда. Њено одредиште смјештају између Сатурна и Јупитера. На разне их начине тумаче. Дају им кабалистичку ауру. Понеко и мистичност у тарот игри. Мени је та ријеч зазвучала као удар звона. Дакле нешто што треба да се разгласи. Можда симболизује неку врсту печата. У сваком случају емитује немир кој морамо слиједити. Не морамо се везати и не морамо само цијенити Крлежин "Печат".

Да је жив, радо бих Камова позвао на чај на терасу "Континентала". Рекао ми је да је то излишно. Савјетовао ми је да га попијем сам, а њему оставим да пребира прсте по властитом очајању.

Једна дама високих штикли промину поред нас. Чух звук потпетица. Наликовану Камовљевој дјевојци Kitty. Имао сам утисак да би радо писац потрчао за њом, али му бронзани терет тај наум не услиши!

Милан Д. ВОРКАПИЋ

ЕЛ КОМАНДАНТЕ И ЕКИПА

Јутрос док смо протестовали за тридесет и шест неисплаћених личних доходака, срео сам Радисава. У његовој фирми поделили отказе па нам се солидарно придужили. Као, постићи ћемо нешто овом галамом. Добро ми Радисав рече да не би требали пушити, јер може лако планути празна слама коју данима млатимо. Нас двојица смо се ретко сусретали и увек у некој журби. Само онако у пролазу: “Здраво” - “Здраво” - “Како је?” и тако смо слагали године.

А сад седимо на прљавим палетама, пушимо и имамо времена за одгађане разговоре. Присећамо се нашега села и заједничког детињства, заједничких другара, заједничких успеха и неуспјеха. О овим данашњим заједничким мукама не разговарамо. Причамо о Маријиној удаји.

- Све нас позвала, целу Екипу. Дошао је и Петар из Норвешке, па ће и он свратити.

- Петар? - изненадих се. - Петар Први смо га звали, зар не?

- Нисам га видео ... не памтим ... Можда дванаест, тринаест година ...

- Да, да - додах замишљено. - А њему, чујем, иде добро. Снашао се?

- Ех, снашао се - уздахну Радисав. - Као да мени не би ишло да сам тамо? Све је организовано, довољно је да хоћеш радити и поштено живети.

Пушимо и ћутимо. Другарице раднице машу неким транспарентима, све се уморало, јер се појавио један с камером и микрофоном. Радисав се загледа у врх цигарете па као да говори у микрофон поче кроз уздах:

- А знаш ли ти да смо ми задња генерација деце која се играла? - кратко поћута па настави говорити цигарети:

- После дође рат, па беда и санкције, па видео игрице и компјутери ... Гледам данас те седмаке и осмаке ... Њима је игра пиво и маријуана. За промену се боду ножевима и разбијају киоске. А сећаш ли се шта смо ми све измишљали и како смо витлали по цео дан? Сећаш ли се наше Екипе?

Чим би завршила школска година, код баке је стизао из Града Жељко самозвани Ел Команданте, а за пар дана би стизао мој рођак Марко звани Војвода. Тиме би Екипа била комплетирана. Тако је било и те 1991. Једва смо их дочекали, јер се нисмо видели од зимског распуста кад је Жељко себе крстио у Ел Командантеа. Он је иначе био крупнији и јачи од свих, а сад се још више протегло, почеле се назирати паперјасте длачице испод носа, глас му од зимус добио неку промуклост. А сад донео и маскирну беретку са неким грбом. Био је и најстарији. И Војвода је ишао у осми, али је био млађи од Ел Командантеа скоро десет месеци. А Ел Команданте донео беретку коју смо само гледали на телевизији. Тако је био недостижан.

Њих двојица су били главни; ем су најстарији, ем су из Града. Они су одређивали игре и бирали учеснике. Њихова се бес-поговорно слушала. Војнички.

Нас осталих седморо смо били задовољни улогама, срећни што нас изабери у своју екипу. А игре су биле реприза њихових град-ских игара, исјечци ратних филмова, оживотворење њихових измишљотина, грубо осакаћене нашим скромним могућностима.

Та 91. је била посебна. И као да смо предосећали да је и последња. Спектакуларности је придонио и ванредни догађај: Војводин ћале донио нову ваздушну пушку. Сензација! Војвода се није ни поздравио са баком и деком, но одмах заједно са мном доју-рио код бунара. Па ни са нама се није поздравио но само у хипу избацио:

- Види је!

Ишла је од руке до руке, удивљено смо је проматрали. Права пушка. Дуки је и омирисао. До сада смо се играли неким пластичним пиштољима, водоводним цевима прикуцаним за парче даске, а види ти ово. Пушка. Кундак се сјаји, цев црна са претећим отвором. Узе је и Ел Команданте, стручно погледа па нанишани у врх трешње.

- Дај ми један метак да видим како носи - обрати се Војводи спутивши цев.

- Немам ... - узмуца се Војвода. - Ћале ми не да, плаши се да кога не повредим.

Ел Команданте презириво плъуну, подиже једном руком пушку у ваздух и на празно окину:

- Нема везе. Бити ће добра за једну нову ратну игру. Може? - окрену се према нама.

- Може!!! - жељно заграјасмо.

У трен нас изделише на крволочне непријатеље и патриоте. Ја, Петар Први, Марија и Радисав смо припали у Ел Командантеову групу. Дуки, Саша и Каћа су били под Војводином командом. Ратни задатак: наша група мора одбранити напуштenu кућу покојне бабе Мипе. Задатак непријатеља: освојити кућу покојне бабе Мире без

обзира на жртве, јер се ради о изузетно важној стратешкој тачки. Почетак акције: одмах после ручка. Завршетак акције: до вечере. Тактика: дозвољена употреба целокупног расположивог оружја укључујући бомбе од блата. Сва ратна лукавства дозвољена. Поступак са ратним заробљеницима: предати војном суду.

Нас је било више за једнога војника, али њихова пушка је вредила за тројицу. Помало смо завидели онима које је Војвода изабрао.

Војвода, пушка и нападачи замакоше кроз воћњак на ручак. Ел Команданте је ца рукама на леђима смркнут шеткао око нас. Знали смо да сад смишља план који нам мора изложити прије ручка. Полагано се зауставио, наслонио леђима на бунар и високо подигао обрве:

- Прво! Овај план је строга војна тајна и немој да неко писне о детаљима, јер ће бити најстроже кажњен. Дакле, план је овакав. Они имају ту пушку, а са њом и стратешку и психолошку премоћ. Ако се домогнемо те пушке, њихов морал је нула; готови су. Дакле, морамо пушку освојити по сваку цену. А да би то остварили, ми нећемо поступити како то нападач очекује; нећемо заседу поставити у баба Мириној кући. Чекаћемо их у свињцу и кад приђу, сви јуришамо на Војводу и отимамо пушку. Баба Мирин свињац ће бити Ел Аламеин, место крвавог обрачуна легално изабране власти и паравојних формација. Јасно?

- Јасно, Ел Команданте!!! - хорски кликнусмо.

- Добро. Нека јединица сад крене на ручак. Покупите све расположиво оружје што имате, понесите и канап за везивање заробљеника.

Постројисмо се и војнички поздрависмо. Ел Команданте отпоздрави:

- За победу!

- За победу! - Гракнусмо и разјурисмо се на ручак. Клицали смо за побједу, а знали смо да је за Ел Командантеа победа само ако отме пушку, тај статусни симбол који је моментално Војводи обезбеђивао неупитни положај алфа мужијака. Добро смо ми знали ћуди и самољубље Ел Командантеа; његов положај не смије ничим бити доведен у питање.

Ручали смо војнички брзо, нешто с ногу и опрезно се почели прикрадати Ел Аламеину.

Пришуњао сам се ватреном положају мислећи да сам први стигао, кад зачух:

- Пссст. Сагни се, будало.

То је из свињца заповједнички шиштао Ел Команданте који је, изгледа, пропустио војнички ручак. Четвероношке допузах, унутра су већ били на положају Петар Први и Радисав. Стезали су дрвене мачеве и давали ми знак да мирујем.

- Фали нам Марија? - тихо сам приупитао за бројно стање.

- Њу сам као мамац поставио у кућу да им ништа не буде сумњиво. То ти је фора из филма "Угриз пустињског пацова". Страшан филм - прошапута Ел Команданте не скидајући поглед са

стазе којом су требале стићи паравојне формације. Најприје је дотрчао Сашин Шарко и одао њихово прикрадање.

- Пропаст. Сад ће нас нађушити и открити нашу заседу, цркао дабогда ... Пропасте ми Блицкриг. - Бјесно је шиштао Ел Команданте.

- Дођи Шарко, дођи! - Позва га ненадано Марија из куће и спаси заседу, јер пас радосно отрча до ње.

- Свака јој част - отпухну Ел Команданте. - За ово ћу јој послѣ битке лично на груди окачити одликовање.

- Значи, и ти си приметио да јој расту груди? - нацери се Петар Први мунувши га лактом у ребра.

- Мрш, стоко! Зар тако о нашој другарици? За ово би могао бити стрељан, друже Петре. - бесно се окрену Ел Команданте видљиво црвених ушију.

- А кад јој будеш прикачио орден, мораш јој и честитати, пољубити другарицу - наставио је Петар Први - скакати по Ел Командантеовим пренапрегнутим живцима.

- Тишина, ево их - просикта Радисав.

Пригнути уз тарабу, шуњали су се дрски освајачи предвођени Војводом чија је десница чврсто стезала ваздушну пушку, уздах свих нас. Ел Команданте је суженим зеницама пратио само Војводу:

- Да нико није пуцао пре мене - храбро је шапутао док смо се ми упитно погледавали са чиме то имамо пуцати. - Спреми се за борбу прса у прса - шапну задњу команду пузећи ка излазу из свињца.

У трену кад је Војвода био тик поред наше заседе, Ел Команданте тресну вратима свињца и продера се:

- Јуриш, јунаци!!! Напред, другови!!!

Блицкриг је у потпуности успео. Мрски освајачи су престрашени стали и потпуно изненађени примили страховити напад. Ел Команданте се у једном скоку, храбро ризикујући живот, нашао очи у очи са, до зуба наоружаним, Војводом. И даље не марећи за опасност голим рукама је ухватио за цев пушке и снажним трзајем је истргнуо из одрвењених Војводиних руку. Победа је била потпуна. Разоружали смо иреденгу, натерали их да са подигнутим рукама у вис, крену у двориште баба Мире. Ел Команданте се славодобитно кочоперио заплењеном пушком и својом лукавошћу. А онда се поново смркнуо како доликује човеку на високом положају, и прислонио цев пушке у потиљак противничком официру. Каква жалосна судбина; до пре пар минута је тај Војвода кочоперно са том пушком предводио своју иредентистичку банду, а сад му је та иста пушка претећи била прислоњена у потиљак. Што ти је живот.

Марија, сва озарена, истрча из куће и поче шутирати заробљенике.

- Стој - енергично подвикну Ел Команданте. - Ми смо регуларна војска и не смијемо малтретирати заробљенике иако се ради о сецесионистима. Формира се преки војни суд чије одлуке морамо

поштовати. До тада их претресите и вежите.

Војни суд који су чинили Петар Први и Ел Команданте се повуче под крушку. Заседање је изузетно кратко трајало. Оштро војнички су поздравили један другога и смркнути кренули ка нама да нам саопште своју одлуку.

Предосећао сам да ће и та одлука, као и тактика битке, имати за циљ да Ел Команданте по сваку цену задржи пушку. Заробљеници, иако везани, пркосно су стајали код баба Мириног дрвљаника. Петар Први се попе на пањ за цепање дрва, Ел Команданте оштро командова: "Мирно" па се и сам укрути са пушком о рамену.

- Господо! - заокружи нас погледом са пања Петар Први - као потпарол војног суда задужен сам да вам саопштим одлуку истога. Дакле, кривица је ухапшенима доказана. Заробљеницима Дукију, Сашу и Каћи је узета олакшавајућа околност што су заведени па им је смртна казна замењена тешком робијом у подруму баба Мире и то у трајању до вечере.

- Ја овај суд не признајем. Мени може судити само мој револуционарни суд! - пркосно се испрси Дуки.

- Мир у судници! - прекину га ПР војног суда и настави: - За вријеме трајања казне одузимају им се сва грађанска права као и лична имовина.

- Но пасаран! - клицала је сад Каћа.

- Ако осуђеница не буде поштовала овај суд, могле би и коприве радити - опасно ПР војног суда сузи зенице, па нешто гласније дода:

- Вођа ове опасне сецесионистичке банде, дрски и ничим изазвани Марко, звани Војвода, а којем је кривица такођер доказана, осуђује се на смрт стрељањем. Казну ће извршити наш врховни командант и фактор мира на овим просторима, прослављени Ел Команданте. Тело злочинца закопати на тајном месту. Казне се имају извршити одмах, јер преки војни суд не признаје жалбени поступак.

Колико је Ел Команданте био спреман понизити Војводу ради те пушке, Боже мој мили. Сад ће га и стрељати његовом властитом пушком. Ако је и игра, много је. Сви смо то знали, али тко да се супростави свемоћном Ел Командантеу, врховном команданту.

- Нека иступи осуђеник на смрт - командовао је Петар Први не силазећи с пања. Но, како је осуђеник игнорисао одлуке суда, наредише мени и Марији да га приведемо и прислонимо уза зид. Док смо га гурали кроз травуљину, оклизнух се на балегу и падох у коприве пре осуђеника. Псујући сам устајао и брисао ногу док је Марија сама прислонила осуђеника уза зид.

- Имаш ли последњу жељу? - испитивачки Петар Први гледајући непријатеља право у зенице.

- Милости не тражим, нити бих вам је дао - цинично плъуну Војвода у правцу судија.

- Повуците се! - оштро командова Петар Први мени и

Марији. - Стрељачки вод, напред!

Ел Команданте, чврста погледа и корака, са пушком на готовс иступи на неких пет, шест метара испред осуђеника.

- Пушку на готовс! - груну ПР команду.

Стрељачки вод подиже ваздушну пушку.

- Ниии-шани! - појача се команда.

Тренутак је био изузетно драматичан; на моменат смо сви заборавили да је ово само игра. Осуђеник се пропе на прсте:

- Пуцајте, ја и сада држ...-

- Пали!!! - прекину ра команда.

Војвода уз болан јаук паде у траву.

- Како добро глуми - оте се Марији.

Осуђеник се трзао и јаукао као да га жива деру. ПР скочи са пања, извуче пластични пиштољ из појаса да докрајчи осуђеника хицем у главу. Ногом га извали на леђа на одскоци:

- Кр ... Кр ... Крвав је - поче се трести гледајући нас са страхом.

Притрчасмо. Само је стрељачки строј остао на својем месту. Војводино лице је било обливано крвљу што је липтала из ране на челу. Жене припаднице оружаних снага, вриснуше од ужаса и дезертираше у правцу својих кућа. (Ма, никада ти женско није било за војску). ПР војног суда поче дрхтавим рукама одвезивати стрељаног непријатеља. Ел Команданте се бешумно изгуби, са пушком, наравно. Ја се усрао од страха, срце хоће да ми искочи кроз стегнуто грло. Чим смо некако успели распетљати чвор на осуђениковим рукама, он се ухвати за крваво чело не престајући да се грчи и запомаже. Што од његовог запомагања, што од издаје жена војних обавезника, у двориште почеше утрчавати узневерени родитељи и мировни посматрачи из целог села. Шта нам све не изговорише, извређаше, негде пуче и шамар. Војводи ставили марамицу на чело, стрпа га отац у "стојадина" и одјури у Град до амбуланте. Војска се повукла, обе противничке стране заплашено чекају што ће посматрачи урадити. Бану и милиција. Траже Ел Командантеа, али он као да је у земљу пропао. Нема ни њега, ни пушке.

Пред вече довезоше рањеника. Војводи на челу квадратични тампон учвршћен фластерим у облику крста.

- Извадили му дијаболу - крстио се његов отац. - Она будала крадомице напунила пушку и пуцао му чело ... То није нормално дете ... Сва срећа да није нишанио мало ниже, дете би ми остало без ока.

* * *

На свадби смо седели заједно, Екипа из села. Пришла нам и младенка, честитамо јој.

- Сјести ћу мало с вама док се остали не окупе. - Припали цигарету, па озарена одмах устаде:

- Ево га и Петар.

Једва смо га препознали; углађен, беспрекорно ошишан и

обучен, витак и са тим неким западњачким шмеком што га одмах одваја од нас. Он је још 95., чим је завршио зуботехничку успио некако стићи до Норвешке. Онако сјајан војник у детињству, па још потпарол војног суда, бежао је од војне обавезе чак до Норвешке. Сад их амнестирали па се и он после толико година појавио. Иако би младенка требала бити у центру пажње, ми се сви окупили око Петра. Сви имамо стотину куртоазних питања и само једно право, искрено: Можеш ли ми помоћи да и ја одем у ту Норвешку? Он се само шеретски смешка и подиже дланове да нас смири:

- Добро, добро! Дошао сам ево после шеснаест година. Стално сам у хладној Норвешкој, бројим зубе Норвежанима.

- Ма, бројиш ти евриће - упале Саша.

- Не жалим се што се тиче новца ... Гура се. Него, нисам ја важан; да чујем вас. Где сте, шта сте? Шта радите, како живите? И, како видим, нисмо сви на окупу? Но, причајте! Жељан сам чути све, ништа не знам. Ево, младенка прва нека почне.

- Ја? - отпи Марија гутљај вињака. - Младенка са 33 године - презирно се насмјеша. - Мало касно, морало се ... Закачила сам. Иначе радим као чистачица у болници. Плата никаква али барем стаж уплаћују. Да ми није бријања, имала би једва за хлеб и млеко.

- Бријања? Држиш салон, приватни бизнис? - подиже Петар обрве.

- Ама, бријем мртве. Сваки дан неко цикне и треба га обријати, окупати, обући. Нас две то радимо и зарадимо више него бабице. Порођај је једном недељно, а умире се сваки дан. Људи у тузи не питају, одмах кеширају ... Муж ми ради на црно код приватника на грађевини. Није лоше само кад би му плаћао редовито ... Некако се живи. Само кад дође беба ... Морао би ти наћи оном мојем посао у Норв ...

- Знам, знам. Договоримо се. А ти Радисаве?

- Ја ништа. Нити сам ожењен, нити имам намеру. Где да сиротиња прави још већу сиротињу. Пре неки дан сам отпуштен као технолошки вишак. Била јака фирма, али кажу да се мора приватизовати, па смо радили без плате годину дана, па стечај, па отпуст ... И тако. Мати држи седам коза, сиримо сир и од тога се некако живи. Него, има ли шансе ...?

- Да и тебе поведем у Норвешку? - доврши Петар питање.

- Како си знао?

- Како не бих знао? За ова два дана сва родбина ме молила да им децу поведем, сви пријатељи гледају у мени спаситеља, познаници ме преклињу, нуде њиве за помоћ. Слушајте, свима да вам кажем: Хоћу помоћи, хоћу. Сви који дођете, наћи ћу вам неки посао. Помоћи ћу да нађете стан, па и новца ћу нешто позајмити док прву плату не добијете, али само морате решавати те папире. Ја то нити могу, нити смем, нити имам времена. И још нешто. Немојте као мој кум. Молио он пре три године, преклињао и ја му помогнем да дође. Каже, дај да се ради само да се добро заради. Нађем му посао на рибарском броду. То ти је велики брод-фабрика. Све што ухвате одмах прерађују у конзерве. Добар комфор, добра плаћа али јако

тешко. Месецима нема повратка у луку, ради се док се брод не накр-ца конзервама. Напорно, али зато је плата боли глава и за норвешке појмове. А мој ти кум чим је брод пристао, спаковао се и отишао. Јавио ми се тек из Србије, као: најлепше је у својој земљи.

- Ама издржао би ја, вјеруј ми - као зубима се хватао Радисав за сламку спаса.

- Океј, океј ... Херо, где су остали? Хоће ли још неко од Екипе доћи? Где је Ел Команданте? Он ме највише интересује.

- Ниси чуо?

- Не.

- Па чуди ме, јер је о њему било но свим новинама и на телевизији - благо се осмехну Каћа. - Пар година смо читали фељтоне и његове изјаве. Сад је у затвору, а шушка се да није жив, други се куну да је на слободи, а други га замењује на робији.

- Па шта се десило?

- Таман негде оно кад ти оде у Норвешку, он ти отишао у неку гарду. Бога питај где је све био и шта је радио. Данас га траже из Босне, Хрватске, са Косова. После рата он шверцовао аутомобиле, држао неке локале, шлепере цигарета и вискија испоручивао, бензин из Румуније превозио шлеповима. Но, јавили се неки силни докази о масакрима и шта ти ја знам. Осудили га на осамнаест година робије, а изгледа да ће га и у Хаг морати предати.

- Па, кад боље размислим, он другачије и није могао завршити. Сећате ли се како је пуцао Марку у чело? ... А Марко, Војвода Марко? Где је он?

Тајац је кратко трајао. Каћа уздахну:

- Наш Војвода ти је нестао у рату. Прича се да су га Хрвати рањеног заробили. Но, то није проверено, углавном се никада није појавио. Не зна се како је завршио и да ли му је неко опет пуцао у чело ... Нико не зна ... Нека му је покој души - одли мало вињака из чаше.

- Да ... да ... - трептао је Петар видљиво збуњен. - А ти Каћо?

- Ја? Ех, ја. Ову "параду пијанства и кича" сам већ три пута одрадила и поништила. Имам три деценије, три неуспешна брака, троје деце, три здрава зуба ... Све на три, сунце ти жарко. Права Српкиња - усиљено се насмија. Онда се уозбиљи и уздахну: - Конобаришем, чистим станове, отпуштавам канализације, таксирам на црно, Богу хвала, не курвам се... Барем не још ... Петре ја не тражим ту Норвешку. Немам коме децу оставити, немам пасош, немам ја ништа. Мати ми непокретна, и њу морам пазити. Кажи Норвешкој да не рачуна на мене.

- Каћо, како да ти помогнем? Реци - саучеснички спусти Петар глас.

- Лако. Ожени ме - грохотом се насмија Каћа показујући безубе десни. Остали прихватише смех. Но, Радисав устаде и глумећи намрштеност унесе јој се у лице:

- А што лажеш? Нудиш брак Петру, а удала си се четврти пут.

Петар се опет збуњено окрену према Каћи:

Удала си се и четврти пут?

- Ах ... Тај брак и није за зајебанцију - уозбили се Каћа припаљујући цигарету. - Договорила сам се с последњим мужем ... Судски смо се растали и фиктивно се повенчала са његовим оцем, мојим свекром.

- Ха ... - потпуно се збуни Петар. - Па ... шта сте и зашто то урадили? Не разумем?

- Човек у годинама и за годину, две ће умрети, а ја ћу наследити његову пензију. Не можемо другачије доћи до било каквог новца, то нам је једино да преживимо. Муж неспособан за посао од кад га милиција грешком испребијала.

- Како грешком?

- Био он у Београду кад су избиле оне демонстрације против Слобе и Мире. Нисмо ми ни знали за те демонстрације, јер нас политика није интересовала. Набрао он цак јабука, ових наших старих кожара, непрсканих. Надао се, јадан, да нешто заради. А ти неки навијачи му отму цак на улици на удри кожарама по полицији. Кад полиција навали, они побегоше, а мој несрећник држи онај цак и сакупља расуте кожаре. Обори га милиција па удри, па удри и пендрецима и кундацима, не бирају где ударају. Кожу му огулили као са кожаре. Мислили да он доноси тим навијачима јабуке како би гађали милицију. Једва се полужив довукао: два сломљена, а три напрсла ребра, без предњих зуба, крв пишао три мјесеца, хиљаду модрица и буботака. Никада му се здравље није повратило, јебале га кожаре.

Тајац. Петар се нелагодно мешкољио и да би прекинуо ову мучну тишину, упита:

- А Дуки? Где је он?

- Он ти се не дружи више са нама. Има сад другу Екипу. - настави Каћа. - Он ти је неки буца у Странци. Видимо га понекад на ТВ у другом реду иза политичара. Они у првом реду се смењују, свађају и плују. Али Дуки и његови пајтоси из другог реда се само смешкају и увек остају. Чујем да Дуки има три стана у Граду, неке пословне просторе, хотел и још неких некретнина. Он ти се пита око тих приватизација, тендера, набавки ... чега ли. Променио више странака него ципова. И он је неожењен.

- Саша? Где је он?

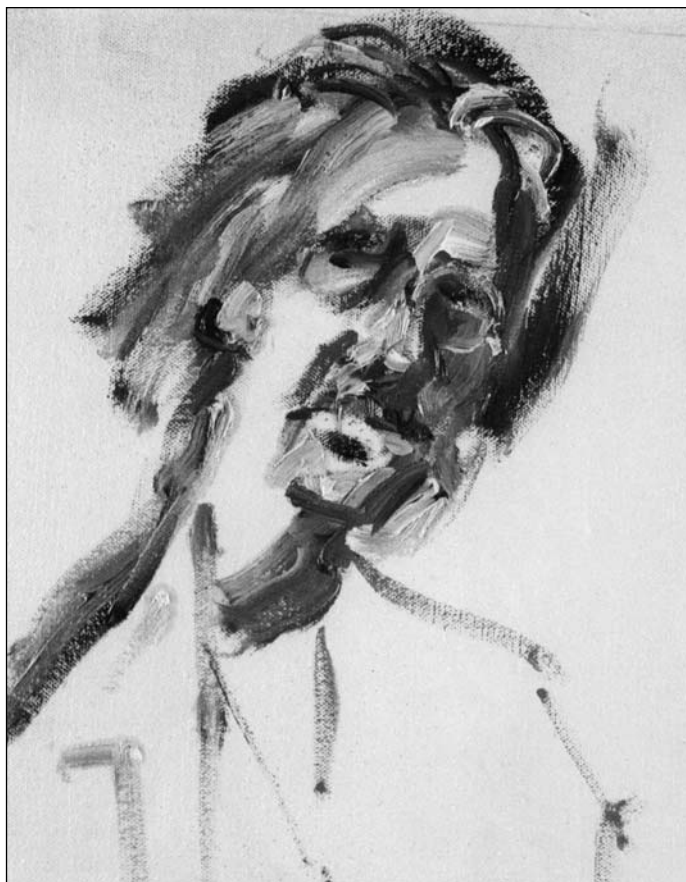
- Саша је сам себи пресудио. Он се први оженио, још из средње школе. Прошле године му се син предозирао ... седми разред. Није прошло ни недељу дана, Саша се обесио ... А баш пре неки дан причамо како смо последња генерација која се играла, а ови сад се дрогирају и боду ножевима, шамарају наставнике. А немају као ми да чувају краве, не пешаче до школе, не купе сено и не саде крумпир. А не играју се. Боже, шта то њима фали? Имају и они Екипе, али за диловање и силовање. Нема ...

Музика груну толико гласно да се ништа више није чуло. Марија устаде и угаси цигарету. Одзевала је нешто што је требало значити да мора ићи, јер почиње весеље. Сви смо јој климнули главом и топло се насмешили јер од те топовски гласне музике није

вредило покушавати нешто говорити. Крену и коло, неко запуца из пиштоља, почеше се лепити новчанице на ознојено чело музиканата.

Увек ми је сметало то гранатирање називи музиком, а данас ми је спасоносно пријало. Екипа, или оно што је од ње остало, није морала више разговарати. Замишљено и одсутно смо седели утопљени у музичкој тутњави.

(Наџрада „Андра Гавриловић 2011” за пријовейку)

Портрет Петера Хандкеа

Александра ЂУРИЧИЋ

ИШЧЕКИВАЊЕ

Дон Хосе Игнасио да Силва и Лојола, царински службеник и помало песник, одавно је спремио новац за свој портрет. Стрпљиво је чекао да се мајстор Дијего, а одскора дворски сликар Веласкез, врати са дугог путовања по Италији, неко би рекао - студијског боравка на који су га послали краљ и краљица. Осим у дела италијанске уметности, у Италији сликар се загледао и у једну раскалашну лепотицу риђе косе, преко чега је без речи прешла његова законита жена, доња Хуана Паћеко, ћерка његовог учитеља у чијем је атељеу правио прве потезе кичицом, што је, наравно, незахвалник, заборавио у загрљају неке римске куртизане. За све ове неваљалштине дон Хосе имао је разумевања и стрпљења, кад ће човек да се истутњи ако не у младости, ухватили су га у мрежу брака са старијом Хуаном када му је било једва двадесет година. Имао је толико разумевања да је чак и капару за портрет дао пре него што се сликар отиснуо у Рим, где је новац брзо потрошио и заборавио на свог наручиоца. Истина, било је много сликара који су имали угледне радионице у Мадриду и код којих је могао портрет добити веома брзо, али Веласкеза је вредело чекати. Проблем је постао израженији када је сликарева обавеза постала да иде за двором, у ловишта, летњу резиденцију, сликао је портрете инфанта у пејзажима, на коњима и окружене племенитим псима чију је длаку исликавао до детаља или започињао платна па их остављао, журећи да пређе на нешто хитније.

Планирајући своје позирање, дон Хосе одабрао је и свечано одело, са широком чипканом крагном, фламанском како су је звали, кицошки нашушуреном око његовог младог и усправног врата, добро избељеном и уштирканом. Убрзо је почела да жути у сандуку са одећом, па су служавке изнова и изнова белиле нежну чипку све док таква крагна није сасвим изашла из моде. Видео је то са запрепашћењем на најновијем краљевом портрету који је, наравно, насликао Веласкез. Краљ је имао једноставну белу крагну од органдина, четвртастог облика. Запамтивши само крагну, не и лице, Дон Хосе је одмах дао да му се изради једна таква, за свечане прилике,

рекао је жени, за позирање, мислио је у себи и одложио је поново у сандук са бољом одећом.

Следећег пролећа, на двору је завладало велико славље, краљица је родила престолонаследника, принца Балтазара Карлоса. Славило се на улицама, точило јефтино вино на угловима и народу делио бели хлеб са преплетеним украсима напуњен сувим грожђем. На жалост, беба је била нежног здравља, око ње су вазда биле бабице и слушкиње, дворски лекар и којекакве видарице које су детету на одећу качиле амајлије против урока. Цео двор био је ускомешан око здравља малог наследника, по ходницима се само о томе говорило, хоће ли преживети. Неки са злурадошћу, неки искрено забринуте, а краљица вазда уплакана над својим чедом, слутећи да му отац у крви носи неку тајанствену болест од које деца умиру. Веласкез је сликао ова лица, уплашена или исцерена, меланхоличне погледе принчева и принцеза који као да су већ унапред стрепели да ли ће поживети до престола или остати само на портретима уплахишеног сликара.

И дон Хосеу родила се ћерка, срећом, доброг здравља, румена и насмејана, па јој се он радовао више него неком болешљивом краљевском сину, далеко било, куповао јој слаткише и привеске од сребра, свилене мараме када је дорасла до њих, а онај бели оковратник за позирање још увек је чекао. Понекад би срео мајстора на улици, овај је пролазио брзо поред њега, тобож не препознајући га, а у крчми је журио да наручи јело, плаћао галантно и одлазио брзо, јер посао није смео да чека. Откад су га преместили да уређује нову палату Алказар, слабо га је неко од познаника и виђао. Надмен и пун самопоуздања, називао се главним архитектом, иако су злобници тврдили да је главни организатор радова, декоратер и ништа више.

Следећег пролећа прочуло се да се сликар изгубио негде у правцу Толеда, и тамо је нешто петљао, по свом обичају, сликао па остављао започето. А свима је причао да се чланови краљевског дома просто отимају о њега. Истина је била негде на средини, али дон Хосе је коначно изгубио стрпљење и запуцао у зору једног врућег летњег дана према Толеду, на коњу. Први дан путовања протекао је у његовој непрестаној свађи са Веласкезом, смишљао је шта ће му рећи и како строго захтевати да одмах врати новац који је примио. Преноћио је у једном свратишту уз друм, али сутрадан га је ухватила жеђ и глад више него што је очекивао. Кајући се што је одбио спаковану храну своје брижне супруге и кћери, сврати у праву крчму, мало удаљену од главног пута. Тамо су склониште од врућине већ пронашли неки пробисвети који су се мували за ситном зарадом. Преко воље, распитао се код њих за сликара, неко добаци да је виђен у пролазу.

- Ако је толико заузет, нека врати новац и биће све у реду, размишљао је дон Хосе, у себи већ одустајући од ове потере која се одужила, једино није могао да одустане од новца који је предао несталном сликару, ветропир, као и сви уметници, рекао је неко у крчми пре него што је платио свој оброк и вино и изашао на попод-

невну припеку.

Одморени коњ понео га је лаким кораком према брдима око Толеда са којих је пуцао поглед на маварски град и утврђење на гранитној литици сурово опасаној дубоком јаругом реке Тахо. Прешавши мост Светог Мартина запутио се према летњиковцима окруженим вртovima наранџи, кестенова и борова између којих су се беласале камене статуе нимфи. Око мајушних језера скакутале су срне. Ту се се сваке вечери сретали важни умови града и толеданске лепотице, оне што једном речју кажу више него сви филозофи старе Атине, али дон Хосе није на њих ни помислио, у глави му је био искључиво сликар и како га пресрести, по могућству пре мрака, када би могао шмугнути у неку од крчми или једноставно нестати у некој уској улици којом га више не би могао стићи.

У хладу једног дрвета стајала је велика камена клупа, чудног облика и на њој је седео постарији човек, ближи старости него средовечности, замишљен, погледа фиксираним на град и утврђење. Јара је титрала на хоризонту и чинила издужене сенке још више исцрпљујућим за око. Био је обучен у кошуљу и кожни прслук, а чизме је изуо и положио поред себе. Дон Хосе му приђе са намером да се и код њега распита за сликара, али уморни поглед одврати га од било каквог разговора, осим поздрава који је некако промрљао. Странац крену да назује чизме, ту га Хосе спречи покретом који је обећавао да ће се и сам изути, пошто веже коња и седне на угрејану земљу.

-Којим добром? упита га странац доста незаинтересовано, тек да нешто каже, али се на то једноставно питање Хосеу развеза језик и он поче надугачко да препричава своје муке са тим несталним уметником, дворским сликаром који сада портретише само краљевску породицу, а његова капара била му је добродошла раније, док се спремао на пут у Италију...

- Да, и ја сам му говорио да се предуго задржао у Риму, али ме није слушао - рече странац.

- И ви! - улете му Хосе у дах - ето, ето како он вара људе, сигурно је и вама обећао да ће урадити портрет, па заборавио.

-Не, не, моје је урадио и то неколико, први кад сам био осамнаестогодишњи младић, касније још, али што је он више сликао, ја сам бивао несрећнији.

Дон Хосе сада се разјари у име свог новостеченог пријатеља:

- Могу да замислим! Курвин син је сигурно ошљарио, почињао платно па остављао да би прешао на нешто уносније...

-Не, грешите, радио је врло предано, није се одмицао од штафелаја све док би мени време дозвољавало да му позирам.

- У чему је онда био проблем, не разумем, извините...

- Баш у тој прецизности. Сваких неколико година могао сам, боље него у огледалу, да посматрам како старим, како ми боре постају дубље, очи усахлије, коса проређенија. То ми је тешко падало, а опет, његова дужност била је да слика онако како види, нисам смео да се мешам. На последњем портрету приказао је истину, пролазност моју и свачију у свој њеној суровости, мој ход ка гробу који

не могу избећи. Немојте, пријатељу, много жалити за портретом, можда се ни вама неће допасти оно што ћете видети кад заврши.

Дон Хосе ово последње пречу јер је у мислима још увек био везан за предату капару, свестан да му сликар све више измиче.

- Извините, ако није тајна, колико вам је наплаћивао?

- Имао је годишњу плату - и ту странац изговори суму од које се дон Хосеу завртело у глави.

- Види ти покварењака, колико је пара у стању да извуче, зато се на улици и у крчми прави да ме не познаје и изговара се пословима, наводно, краљ само у њега има поверења да изабере слике за нови двор.

- Тачно, али ипак се мора надгледати, јер ниједна плата, коликогод висока била, није гаранција да вас неће преварити, мој пријатељу. И странац се загледа у даљину већ жарко обојену вечерњим руменилом које се у свим нијансама преламало на оштрим прочељима маварског утврђења. Негде из даљине допирала је бука алата и разговор предрадника. Над Толедом се превлачила љубичаста ноћ.

Кад зачу кораке и топот коња страже која им се с леђа приближила и дубоко поклонила његовом новом пријатељу, дон Хосе осети да га читаваг пролази самртна језа. Дубоко се и он поклони и трапаво се крећући унатрашке, побеже у честар неспособан да пронађе дрво за које је привезао коња.

Портрет Жоржа Халгаса

Љубомир ЗУКОВИЋ

УМРЛО СЕЛО

Све су сахране невеселе, већина, бар за добар део присутних и тужне, али ова за коју ме питаш била је и тужнија и невеселија од многих којима сам икад присуствовао. Питаш се сигурно: како и зашто? Па зато што је умрло претпоследње чељаде од оних која су још живела у моме родном селу. То је била та моја тетка Стануша, рођена сестра моје покојне мајке. Могло би се, мирне душе рећи: умрло је цело једно село, лице једног тужног старца, мога тетка Грубана, коме је пало у део да буде његов последњи стални живи становник. Очигледно, не за дуго.

Да ти сад не причам причу која личи већини оних које и ја и ти слушамо и читамо свакодневно. Причу о томе колико је то моје, лепо, али запустело село имало домова и ђака када сам ја, пре педесет година ишао у основну школу. О томе како је и зашто свега тога нестало, како је село готово сасвим изумрло, зграда се, једна по једна урушила, путеви зарасли, готово се сасвим изгубили, нестали у трави. Плотови посрнули и труну, нестају у ижђикалом шибљу и корову. Иструнуле су чак и стублине, дрвена корита и чесме, јер их више нико не посећује, нити коме требају. Чак су и неки извори окренули на другу страну, или се разлили у локве и последњом снагом нападају барску траву која све више осваја. По многима се ухватила жабокречина. Нико их више нити чисти нити одјазује. То више нису живе воде, него, тужне и напуштене, малаксавају у корову, лопуху и оману.

До скоро је понеко, макар лети, и навраћао и у ово село. Обкосио би траву око куће на којој се ни праг није видео. Поправио би понешто на њој и у њој, колико - толико је окрепио, и остао ту дан-два, док поједе оно што је из града донео. У последње време и такви су све ређи. Од сталних житеља у селу су били још моја тетка и њен муж Грубан. Сад је он остао сам, а он гони осамдесету. Слабо види, а још слабије чује.

Не питај за спровод. Било нас је, можда, петнаестак, нисам бројао, нисам могао од туге. Није ми јасно ни како их се и толико искупило. Ја готово никога нисам познао, а стид ме да питам: који

оно ти би? Ни једно од теткино четворо деце није било на сахрани. Обе ћерке су, чим се ово код нас замутило, здимиле у Канаду. Није ми познато да ли им ико зна какве адресе, или броја телефона на који би се могле добити. А какве вајде и да се зна на толику даљину. Шта раде и чиме се баве, можда им знају браћа, али како до њих доћи. Можда је знала и покојна тетка, али ње више нема. Весели тетак Грубан ми ништа није умео рећи, ни адресе, ни телефона није могао да се сети, а толико се изгубио да је готвово и своје име заборавио. Стално је понављао: 'Она је, јадница, све то знала, па се ја нисам ни трудио да било шта памтим. Е што, кукавац сињи, не бих те среће да одем пре ње'.

Старији син се дао у политику, па некуда обија по свету по којекаким седницама и скуповима. Час је овде, час онде, ретко кући и долази, а моло ко зна и где му је, бар од нас овде његових рођака и бивших познаника. Ја не знам. Одавно се нисмо срели ни видели. Знам да се није женио, а чујем, прича се, да му је милије мушко друштво него женско. Никако не могу у то да верујем, но, ко ће га знати; ово је све кренуло по нереду, злијем путем. Ни у шта се више не смеш заклети. Годинама се већ нисмо видели. Могао се и променити, као и много што-шта друго. Отуђило се то једно од другог, па се могло и променити, а да ти о томе појма немаш. Млађему теткином сину се такође изгубио траг пошто се годинама скрива од власти због некаквог несрећног шверца, више разбојништава, а осумњичен је и за два убиства. О свему томе се мало шта сигурно зна, али се много прича и нагађа. Увек је било највише оних који свој леб једу, а туђу бригу брину. Шта да се ради, свет се мора нечим забављати.

Све се, дакле, растурило и пало мени у део да о свему бринем, па и о овој сахрани. Као да немам довољно и својих брига и невоља. Али није ми било друге, нисам се могао измаћи због своје покојне мајке; у питању је њена рођена сестра. Најпре сам ти одавде у село морао да понесем све што мртвацу треба; да нађем и поведем чак и гробаре да ископају гроб. Тужно, претужно сам се осећао док сам с тетком Грубаном обављао последње припреме за сахрану тетке Стануше. Он се, јадник, скаменио, па не зна ни шта има, ни шта му треба, а, богме му треба много тога, јер у кући готово ништа нема осим цак брашна, неколике канте сира, и котарица јаја. Затекао сам и у једној кутији соли, у друге две мало кафе и шећера. Више ништа, а била је то некад домаћинска кућа, пуна свега.

Тетка је умрла изненада, напречац. Отишла да помузе краву и задржала се мимо обичаја дуго. Тетак чекао, чекао, еда ће избити, па кад је није било тај вакат, он пошао у шталу да види шта је. Затекао је на прагу како се спластила. Поред ногу јој преврнута канта и просуто млеко, а она се, да опростиш, умокрила и само даје знак да је још у животу, да дише 'Шта да радим', прича ми кроз плач тетак; 'помоћи ни откуда. Нити кога звати, нити шта сам могу и знам чинити. Она не може да се опре на ноге, а ја не могу да је носим. Помоћи ни откуда. Шта да радим, кукавац сињи. Пола сата ми је требало док сам је преко прага увукао у кућу и сместио на онај

кауч поред шпорета.

Још је једно сат; можа и мало дуже давала знаке живота, онда широм отворила очи, последњи пут погледом заокружила по соби и издахнула. Реч је одмах била изгубила. Ја сам је узалуд дози-вао и покушавао да заканем водом. Није ништа помагало. Изишао сам пред кућу и чекао неће ли ко откуда наићи. Синоћ је нао двоје овуда прошло у село, па ће се, рачунао сам, можда опет појавити; пут их за варош овуда мора нанети. И тако и би. Обрадовао сам им се ко озебао сунцу кад сам их угледао. Питам хоће ли у град. Кажу да хоће, а познају ли тебе, питам. Познајемо кажу, те их замолим да ти учине на глас за овај случај. Спасили су ме, сам их је Бог послао, завршио је тетак Грубан своју тужну причу.

Пошто смо нас двојица оценили да је сеоско гробље предалеко за снагу којом је располагао свет који се сутрадан оку-пио за теткин испраћај, јасно је било да сандук с покојницом не можемо однети до сеоског гробља, а и иначе је у последње време завладао обичај да се свако сахрањује на свом имању, одлучили смо да и ми тако урадимо. Тетак је то сам предложио, а ја се нисам про-тививио, јер ми је одмах било јасно да другог решења и нема.

На сахрани смо плакали само моја жена и ја. Тетак није имао суза само би се с времена на време затресао и дубоко јекнуо као рањеник. Међу малобројним светом који је окружио усред ливаде недалеко од куће свеже ископану раку нашла се однекуд и једна жена коју, колико сам успео да се распитам, нико није познавао, нити ми је могао рећи ко је и откуда је дошла. Њој то није нимало сметало да у чину сахране преузме главну улогу. Пре него што ће покојницу спустити у гроб клекла је поред отвореног сандука и, на изненађење свих присутних стала да тужи гласно и разговетно. Отпочела је овако: 'Јарко сунце на заласку, а ти, тетка, на одласку; сунце зађе, па се врати те нас грије ко и прије, ти се, тетка, никад више врат нећеш – нама празно'! Па је онда наставила како ће је тамо дочекати и заове и девери, и свекрва и свекрови, сав њен гла-сити род и завидна домовина. Тетка је моја, а сад однекуд и њена, била и велика кућаница и болетњица, својатљива мимо друге, да дочека и испрати сваког свога; да нахрани, напоји и да дарује потребита, и својега и туђина. Зато ће је тамо приглити и место јој учинити и за свакога упитати. Е си, тетка, умилница, својатљива и упитна. Но те молим, тетка роде, немој тамо затрајати да се тетак не наљути, да се много не забрине, јер је њему необично, а без своје домаћице, без питања болећега, без услуге и дворења, како си га научила. А сад си њега оставила, да самује и тугује, кућа празна, душа хладна, нема гласа, нема јава, нема твога разговора'. Па је онда узе корити што је тако отворила, те не пита ни за кога, као што је научила. Ко ће ватру наложити, ко ли хлеба умесити, ко ће госте дочекати, као што је научила. Ко ће млађе сетовати. Ко ће њу, тужилицу, миловати и с поклоном је испратити, као увек што је чинила. Нисам ти ја ни сваку пету њену запамтио, јер сам се гушио у сузама, него се сад присећам по нечега, а она је говорила је као да чита из књиге.

Одједном су сви присутни почели гласно да плачу, а тетак се тресао као у грозници тако да сам га морао придржати да се не сруши. Срећом тужилица у једном тренутку гласно откукну, заучиње два- три пута ок ок ок мени и прекиде као на клади, а онда, сасвим измењеним гласом, додаде: 'Но не могу, снаге немам, грдне ране узавреле'. Иза тога се исправи и сувим, пословним гласом се обрати присутнима: 'Де те, приступите ако ће још ко да се опрости и целива покојницу, па да се чини оно што се чињети мора и што је ред'. Пита мене жена хоћу ли шта ја проговорити, био би ред, а ја јој кажем не, тако ми Бога, после блање не иде секира. Све би после овога било бледо и муцаво. Другом се мером мери и вреднује живот и судбина моје тетке Стануше од оне којом бих се ја послужио у свом говору. Не би било умесно у овој прилици много од тога одступати. То се мора чинити постепено и врло опрезно. Ако се тужилица и трудила да направи нека прилагођавања, чинила је то због себе, него због покојнице. О целом овом случају се на прикладан начин једино нешто може казати тужбалицом. 'Нека је и тако', упорна је моја жена, 'али би неко требало да се огласи у име породице'. Да, да, кажем ја, али пошто породице нема, онда нема ни обавезе. Моја тетка Стануша овде данас од ове самозване нарикаче ближе својте нема. Наравно, ако не рачунамо на овог изгубљеног старца.

Сви смо некако осећали да је сад та жена неко по чијим се жељама и наређењима ваља управљати, која зна шта треба и којим редом да се ради. Она је однекуд постала главна и најпозванија да све усмерава. Нико се више није питао ко је она и да ли би некога другог, позванијег, требало питати и слушати шта даље ваља радити. Таквог, једноставно, у том тренутку, осим ње, међу присутнима није ни било. Добро је, ипак, да се неко нашао ко то зна и кога треба следити. А све се то десило некако само од себе, без икаквог договорања и натезања, каквог, иначе у сличним приликама зна да буде.

Кад су два гробара завршила са обликовањем гробне хумке, она све присутне позва у кућу на кафу и ракију и додаде како је наш обичај да се сутра повраћамо на гроб, па зато, ако ко може нека дође кад се одјутри и пошто код куће намире, али ви сви видите то што видите и знате да нужда заком мења, па се нико неће разумити ни онима који не буду могли да дођу. Хвала вам и на овоме оволико. 'Хвала вам до неба' изговорио је за њом дрхтавим и једва чујним гласом и тетак Грубан.

Након што их је послужила кафом и ракијом, а неке жене и домаћим соком од зове мени, а сви су изглед, и осталима, непозната теткина својта пратила је једно по једно и свима се и понаособ захваљивала. Потпуно бејаше преузела улогу домаћице. Новчане прилоге које јој је неколико жалбеника пружио на испраћају, приметио сам, хитро је гурнула у недра, дубоко се клањајући.

Кад остадосмо сами, она отхукну и рече: 'Е сад и ја на миру да попијем кафу. Да неће, можда, још неко са мном?', упита. Моја јој се жена радо придружи. Кад је завршила с кафом, упита тетка

Грубана: 'Домаћине, шта сад треба?' 'Требало би, вели он, 'ако ко уме, краву да помузе, ако не уме, да се пусти теле, нека посе. Требало би усуги и кокошима и покупити ако шта има у гнезду'. Моја жена рече да не уме мустити, да то никад није радила. Непозната теткина својта рече да ће она то да уради и да зна и све друго око мрса радити. 'Знам ја свашта да радим', рекла је; 'живела сам ја и на селу и у граду, а највише између села и града'.

И показало се да стварно зна. Помузе краву, усуг кокошима и закува хлеб док би рекао шта би. Пословала је по кући и млекарку као да се ту годинама свикла и обикла, као да се овде родила. Жена и ја смо се у чуду погледивали, али без речи. Договорили смо се, некако готово прећутно да ту ноћ останемо ту да преноћимо и да се сутрадан повратимо на теткин гроб. Нисмо имали прилике да од тетке дознамо било шта ближе о овој жени, али смо из разговора са њом дознали да се зове Мира и да је тетку Станушу много волела иако су се у последње време ретко виђале и посећивале. 'Али сам се', рече, 'за њу увек распитивала и поздрављала је, а она је мени увек слала поклоне'. Док је она то причала, тетак Грубан је нетремице, и, рекло би се, мало зачуђено, гледао у њу. У једном је тренутку Мира некако прекорно, готово љутито и разочарано казала: 'Данас се готово све заборавило, све разродило и отуђило, па не зна једно за друго: ни за рођаке, ни за кумове, ни за пријатеље, а не може све једна мајка родити. Некада се о томе и те како водило рачуна'. Ја то, право да ти кажем, осетих мало и као прекор мени упућен, и то не без разлога. Готово се обрадовах, али мало и застидех што то спознајем на овај начин, што откривам једну овако срдачну и својатљиву родицу. Уз то оволико пожртвовану и учињену.

Ујутру смо ти били послужени и кафом и ракијом и доручком, а онда нас родица Мира обавести да би она, ако се ми слажемо, остала с тетком Грубаном који дан, док се он не снађе, док се рече 'боље не организујемо'. Она, додуше, није ништа рекла о томе ко то треба, и на који начин да се боље организује, али је некако свима било јасно да би то заиста било неопходно и некако нормално, па чак и то да је оно што она предлаже, ако и не најбоље, оно свакако једино решење које се нуди и које, колико-толико, изгледа могуће и некако на дохват руке. Што је најважније, остале ослобађа било какве бриге и обавезе.

Жена и ја смо ћутали, али се не може рећи да предлогом нисмо били и мало изненађени и прилично збуњени. Гледали смо у тетку да на његовом лицу прочитамо да ли се ова изненадна и неочекивана Мирина понуда прихвата, да ли се преиспитује, или, можда, уз пристojно захваљивање, одбија, али на том се лицу ништа одређено није могло прочитати. Старац се прилично одсутно и некако доброћудно, чак донекле тупо, осмехивао као да се све то њега и не тиче много. У то ће моја жена: 'Мислим', рече 'да је то права ствар, и добро је да сте се ви у овом случају задесили, да сте спремни да прискочите и помогнете; да то умете и хоћете. Па само ово што сте досад урадили препоручује вас као најбоље, а, нажалост, и као једино решење. Је ли тако?' обраћа се мени. Ја сам

joј одобрио иако сам, признајем, био веома збуњен и непрестано сам гледао у тетково лице, не бих ли на њему открио било какав одређен знак: било пристајања, било одбијања или, пак, двоумљења, али на њему није било ничег одређеног осим неке тупе укочености и равн-одушности. Није било ни туге, ни забринутости, него, отприлике, као да га се више ништа не тиче на овоме свету, као да нити има воље, нити верује да може на било шта да утиче што се дешава око њега. Све ми је свеједно, као да је говорио израз његовог лица. Радите како сами налазите да треба и како вама најбоље одговара. Било је очигледно да весели старац Грубан тих дана није знао ни где веже, ни где дреши. Одавно је он много чешће говорио сам са собом него са другима, за шта, уосталом, није ни имао прилике. Таквих нас је, у последње време, све више чак и по овим нашим градским тргов-има.

Мира је, пак, речи моје жене разумела не само као прих-ватање њене намере, него и као израз захвалности што је спремна на толику жртву и несебичну помоћ другоме у невољи. Па, право говорећи: тако је то и изгледало, а, пошто никаква награда није захтевана за ту жртву, захвалност је била најмање што смо joј могли понудити. Видело се да је она знала да смо нас двоје, у овом тренутку, најближи тужном и заборављеном старцу, али је успут поменула и децу његову, која су се, вели, што од воље, што од нево-ље растурила и посkitала по свету, као многи у овоме злом времену. Ово ти је, помислио сам, једно од оних чуда која се зову: спаса нема – пропасти нећемо. Таман кад помислиш да је овај народ у бесо-мучној трци за стицањем изгубио и веру и душу, оно ти се појави овако нешто спремно и да се жртвује и да помаже.

То, на крају, и не би смело никога да чуди. Било је време кад се то сматрало готово нормалним. Ради се, уосталом, о својти, пуној саосећања и разумевања у тренутку кад је овоме напуштеном стар-цу најпотребније и кад на другој страни то не налази. Касније смо моја жена и ја, корећи једно друго због наивности и лакомисленос-ти, признали да су нам се по глави мотале сумње и подозрења о тома ко је ова особа, како то да је, ако је заиста својта покојне тетке, нисмо раније упознали, или макар нешто о њој чули, јер ако је њена својта, својта је и моја и моје покојне мајке. Прећутали смо једнос-тавно сва питања која joј је требало с тим у вези поставити из подсвесног страха да се не открије нешто због чега бисмо Мирину намеру морали одбити, или она сама, приметивши наш страх и подозрење, од ње сама одустати. Па шта онда да се ради. Ко ме претеслимити бригу око самохраног и болесног старца? Живот без обмана, очигледно не може да буде и зато ми, често, на њих свесно пристајемо, чак их и сами правимо.

У сваком случају, нашим држањем загонетна рођака је била охрабрена да крене са новим предлозима и захтевима. Рекла је да се ми нимало не бринемо за тетку и кућу; она ће се трудити да све буде у најбољем реду, али би волела, додала је: било би то неизоставно, да са нама има телефонску везу. Без тога би се тешко свега овога, и могла прихватити. Велика је то одговорност, а он од нас нема нико-

га ближег ко би им могао одмах притећи у помоћ. Пошто она нема мобилни телефон, а види да ми обоје имамо, затражила је да јој један оставимо како бисмо се, ако затреба, могли брзо чути. Само за не дај, Боже, 'а ја у беспослицу', додала је 'телефон никад не употребљавам'.

Моја жена је одмах предложила да се, привремено, ја лишим свога телефона, јер њу сваки час зове мајка, па стога телефон мора увек имати уза се. Уступио сам нашој родици Мири свој мобилни телефон без поговора и у њега уписао своје име на које нам се, ако затреба, може у свако доба јавити. Чим се дочепала телефона, Мира рече: 'Е сад да попијемо заједно још по једну кафу, па ви да идете. Знам ја да вас чекају послови, а и ја треба да помузем краву и још понешто по кући да намирујем. Изгледало је да једва чека да нам види леђа, а и нама се журило да све ово што пре оставимо иза себе, па да на миру о свему што се ових дана десило, и што се, све, с тим у вези може десити, поразмислимо и попричамо. Осећали смо да у свему томе, осим муке и невоље, има и големе неизвесности, па и неке претње.

И није требало дуго чекати на расплет. У почетку је све то личило малтене на идилу. Мира се јављала свакодневно, а звали смо и ми њу да је питамо како ствари теку, како се сналази. Једноставно да види да није заборављена и да о њој и тетку водимо рачуна. Све је изгледало и одвећ лепо да некога опрезнијег и искуснијег од нас двоје не би забринуло. Онога ко зна да се најподлије намере обично пакују у најслађе речи. Није пропуштала да нас чак не обавести и шта су тог дана имали за ручак и како је тетак слатко јео и сасвим мирно спавао. Редовно узима све прописане лекове и добро је слуша. Допада му се њено спремање и кување, а она га увек пита шта би волео да припреми и да, случајно, нема неку посебну жељу. Касније смо управо од њега сазнали да су, док је текло кокошака, сваки дан јели кокошије месо, а правиле су се и пите, пекле приганице и друге ђаконије. Ракија је била обавезна и уз кафу и уз ручак, а и мимо тога. Понекад је, додуше, по неколико сати није било у кући, а кад би се вратила, често би тетка питала за понеку кућу у селу; чија је, где јој је власник и појављује ли се кад у селу.

И да ти не дуљим, а верујем да крај и сам наслућујеш. Једног дана Мира је једноставно нестала. Узалуд је мој весели тетак чекао и звао. Дозивала је риком и гладна и жедна крава румоља, али се она није појавила ни тај ни следећи дан. Неко нам је рекао да ју је други дан након нестанка видео са две велике торбе на аутобуској станици у граду, али нам није знао рећи у који се аутобус укрцала. Избезумљени тетак успео је да ми по неком ко је тих дана обилазио своју кућу у селу поручи да, ако икако могу, хитно дођем, јер се, завапио је, десило нешто страшно. А десило се ово што сам ти већ испричао. Нашао сам се, не би се могло казати: ни крив ни дужан, у небраном грожђу. Нисам знао шта ми ваља чинити и куд са напуштеним и беспомоћним старцем Грубаном.

Жена се, као и обично, у замршеним и тешким приликама, и у овој боље снашла. Сачувала је присуство духа и некако успела да

успостави везу са тетковим старијим сином. Испричала му је све и питала га шта да се ради, али и додала да се у све он сам мора најнепосредније укључити, јер други нема ко, а ми смо урадили оно што смо могли. Да скратим. Мој је рођак послао поверљива и окретна човека, рекао ми је: свога најбољег пријатеља, који је продао краву и теле, кључеве од куће предао мени и казао да је могу користити као своју, а старца је сместио у дом. Кључ од куће је и даље код мене, али ја у њу нисам улазио, нити намеравам да то чиним. Да ли је у њу навраћала наша загонетна родица Мира и шта је из ње понела кад је отишла у непознатом правцу, нико не истражује, па се тиме ни ја нећу бавити. Ако је шта у своме ковчегу и имала моја тетка Стануша, то је било старо и старинско, а кога то данас и ове занима. Ја, колико знам, - никога.

Тетак се силно опирао кад су му саопштили да треба да се спреми за одлазак у дом старца. 'Одавде', говорио је, 'можете ме само мртва изнети, а онда ће ме неко други спремати, као и свакога. Немојте ме са ове плоче попирати, молим вас и кумим свачим на свету'. 'Мораш, тетак', покушавали смо жена и ја да га наговоримо. 'Не можеш овде сам остати без игде икога свога'. 'Могу', говорио је. 'Зашто не бих могао?' 'Могу сам умрети на овој својој плочи, за то ми не треба ничија помоћ. А ко каже да сам сам, кад је тамо моја Стануша?' при том старац упире тојагом пут жениног гроба и почиње да се криви. Пошто је било извесно да наговарање неће помоћи, а пријатељу његовог сина се журило, старца смо буквално на рукама унели у кола. Ни то није ишло лако, јер се грчевито хватао за доворотник и из свега гласа звао своју покојну жену Станушу у помоћ. Молио је да му опрости и обећавао да ће се свакако вратити. У колима смо одмах морали да му отмемо тојагу, јер је претила опасност да не разбије прозоре. Личио ми је помало на зверку коју су стрпали у кавез како би је превезли до неког станишта које јој нимало не одговара.

Ето ти, пријатељу мој драги, оно што се каже: чича-мича и готова прича. За мене који сам тај свет познавао док је изгледао друкчије и веома тужна, чак болна прича, за већину, вероватно, незанимљива, можда чак банална. Заиста мислим да приче о селу и сељацима нашим више никога не занимају и да је све мање оних који би хтели да их слушају. То је неки бивши живот и свет који све дубље тоне у маглине времена. То је за многе терет кога би се требало што пре ослободити. Неки нас охрабрују да у том послу не оклевамо ако хоћемо њих да следимо и да им се придружимо. О томе што се у тој јурњави можемо спотаћи, залутати и сами себе изгубити не води се довољно рачуна. А то нам и не би био први пут. Умиру људи, али, неприметно и стално, умире много тога и у живим људима. И у једном и у другом случају умире се закономерно, од старости, али и од разних болести. Понекад од туђе руке, а понекад и од властите.

Несрећа постаје потпуна оног тренутка кад се на њу навикнемо, кад престане да нас брине и онеспокојава. Најтеже су, ипак, оне несреће које су у исти мах и појединачне и опште. Ова ми личи на такву.

Александар СИМИЋ

ЖИВОТ

Нисмо га видели, има сигурно сто година. И нисмо га препознали. Пре је био ведар, увек пун неких шала и знао је, знао је да створи атмосферу. Крај њега смо сви могли да дишемо и осећамо се боље. А сад, сад га нисмо препознали. У његовом смеђем оку није било ни трага од веселости, ни трага од душе која поскакује, ни трага од неозбиљности. Само огромна, црна, беживотна рупа која нас је све плашила. И тишина, тишина која нас је све опомињала да ништа није вечно и да се све мења.

Нико од нас није смео да га пита шта се то десило, шта га је то променило. Бојали смо се одговора. Бојали смо се да ће нас тај одговор пренеразити, пресећи, открити све оно што смо закопали у подсвест још од, чини ми се, праисторијских дана. И тако смо само ћутали и посматрали га и надали се да ће он то у себи преломити, да ће бити опет онај стари. Али то се никад није десило.

Било је, било је дана када би се уздигао из те своје чамотиње, из тог јада и у нама је све тада вриштало од среће. Ево га, ево га, постаје онај стари, сад ће бубнути неку шалу, неки штос, сад ћемо се загрцнути од смеха, сад ће бити одвала, сад, сад, задржи тај талас ведрине, не дај се, не дај се, не дај се... И опет би упадао у онај свој кавез као кад се монах повуче у своју келију.

Покушавали смо да га разведримо више пута, то је чињеница, али нико од нас то није умео да уради добро. И последица је била страшна. Погледао би нас тим својим угарцима од очију, од којих би и храбрије од нас хватала језа, усне би му задрхтале као да нешто немогуће хоће да кажу, и ми би смо одустајали. Гледали би смо тада, и сами утонули у тишину, у ту рушевину од човека и питали се шта је то могло тако страшно да му се догоди.

Плашили смо се да неће полудети и сам себи пресудити, па смо се договорили да га један од нас, онај најхрабрији, кад остане сам са њим, приупита крајње опрезно, шта се то страшно догодило. Наравно, тај би после рекао нама осталима и ми бисмо макар мало више знали како да му помогнемо. Избор је пао на мене.

Стајали смо испод дрвета у дворишту једне старе куће када

сам уграбио тренутак да га крајње обазриво упитам шта му је. Трешња је тек процветала и ветар је разносио њено цвеће и мирис свуд по дворишту, па и даље преко плота, у неки други свет који за нас тад тренутно није постојао. Никада нећу заборавити тај избледели, скоро увели израз лица, те испуцале усне, те страшно беживотне очи, те руке које су биле укочене, скоро као мртвачке, кад ме је погледао и рекао шапатам само једну једину реч од које сам, чини ми се, у трену оседио.

-Живот.

И никада више, никада више није о томе рекао ни реч, нити смо га ми икад више питали шта му је. Само смо од тог дана, када сам им описао шта ми је рекао, стали као кипови пред том страшном чињеницом коју смо стално ниподаштавали као да је нешто неважно, споредно. Из нас је после неколико дана, нешто драго и мило а никад виђено прхнуло, и ми смо знали гледајући жалосно како одлази у два метра под земљу да се то никад више неће вратити. И да је заувек изгубљено.

ПОЧЕТАК

Пробудио сам се нагло усред ноћи, јер сам спавао на прекиде, измучен стварношћу која се показивала још огољенија и суровија у сновима. У соби се осећала туробност која је зрачила из предмета под пригушеном светлошћу сијалице неком одвратношћу, мучнином, болешћу. Можда је то био само бунован осећај после буђења из тешког сна, мемљивост ума који још није кадар да се повеже са стварношћу, па све меша. Али није. Бол ми је пробадао бубне опне и десно око, глава ми се распадала док ми је плувачка у грлу стварала бол и ја сам знао да ћу се разболети.

Изашао сам у кухињу да попијем чашу воде и затекао жену како спрема ствари. Тек тада ми је мозак прорадио и постао сам свестан да деца вриште на кревету, а да је она страшно нервозна и уплашена. Није хтела да ми одговори шта је и ја сам помислио да она жели да се одсели од мене. Брак нам није ишао баш најбоље, али такве ригорозне мере... У њеним покретима, хаљини која се лепршала, неуредности фризури ништа није говорило о таквој одлуци. Када се жене растају од мужева, оне се наместе да буду лепе, да мужеве та слика прогања до краја живота и да се кају за оним што ће све пропустити у животу. Можда је то површно мишљење, али ја нисам осећао да она одлази из тог разлога. И која жена би одлазила од мужа у сред ноћи.

Израда се на децу, и она су сада ћутке гледала у мене као да очекују неки спас или објашњење шта се то догађа. У свој тој журби док је ходала на све стране, погледала ме је и почела да виче на мене.

-Шта стојиш ту ко кип? Помози да спакујемо ствари!

-О чему се ради?-упитих је, а нова сумња или више слутња ми је пролетела кроз главу.

- Јеси ли ти идиот? Нема времена. Купи ствари, узми ону одећу из ормана, спакуј пасту за зубе и прибор за бријање, после

ћемо узети и храну из фрижидера.

Пао ми је камен са срца када сам одагнао све сумње што се тиче разлаза, али ми се већи терет натоварио место њега на душу. Покушао сам да је смирим, размишљајући и сам шта ћемо да ради-мо, ако је у питању то што мислим да јесте. Осећао сам како дечије очи пиље у нас. На моје смиривање почела је да хистерише, остави-ла је све ствари и само ми се бацила у загрљај. Никада нисам осетио тако јак њен стисак. Искривљена предрасуда о снази жене, или моја слика о нежности вољене жене. А можда то није ни стисак, већ више грч. Сасвим полако и нежно сам је загрлио и стајали смо тако дуго, ко зна колико дуго, можда и целу вечност, поставши једно, скамењени као људи Помпеје ухваћени у клопци живота. Изнад нас су зазвиждале прве гранате и крв нам се следила у жилама. Нестало је струје, али ми смо и даље тако стајали загрљени и немоћни пред огромним мраком који корача око нас. Нисмо ништа причали. Само нам је нешто једва налик на започету мисао коју смо покушали да потиснемо прохујало кроз главу док смо плакали и блокирала свако друго размишљање.

-Почело је.

СЕБАСТИЈАН ШПИГЛ

Нико никад није чуо за Себастијана Шпигла. Живео је мирн-им, крајње повученим животом и ником није било ни на крај памети да се задуби у његове рачунице којима се сваки дан лактао. За људе је Себастијан Шпигл одувек био лудак којег је требало сместити тамо где му је и место.

То кишно јутро је изашао да купи себи хот-дог. Хот-дог га је одувек привлачио мада никад није знао зашто. Киша је падала и било му је незгодно да плати док је држао кишобран заглављен између десног рамена и врата. Из тог угла никако није могао да види неку пропалицу како му се убрзано приближава. Пропалица је потегла пиштољ и затражила паре што му је Себастијан уз благи осмех и дао. Канда ли је то изнервирало ову пропалицу и он је узевши новчаник упуцао Себастијана право у срце побегавши ко зна куд.

Себастијан је лежао на плочнику. Крв се мешала са водом и сливала кроз решетке у канализацију. Осећао је како му срце све слабије куца и како губи дах. Људи су пролазили покрај њега пот-пуно хладно, док је продавац са оближње телефонске говорнице звао хитну помоћ и полицију који су му јављали да имају сад преча посла. Са све слабијим откуцајем срца Себастијан Шпигл се присећао живота са својим најмилијима, док му се хот-дог влажио међу прстима, и тад му је коначно синула једначина која је омогућала свим људима да уз што мање новца имају што већи стан-дард који би им омогућавао опет што више новца. Али је та мисао дошла исувише касно, са његовим задњим откуцајем срца. Људи су пропустили још једну прилику да буду срећни. Но, то није ни важно, јер нико никад није чуо за Себастијана Шпигла.

Радо ДИМИТРИЈЕВИЋ

СУСРЕТ НА ПОМЕЖДЕЊУ (3.)

Она ми је причала повјерљивим тоном као да ми саопштава највеће тајне: “Сутрадан, опет куцање. Дођох до врата на прстима. Зауставивши дисање ослушкивала сам и зачух кресање шибице. Инкасант није пушио. Отворих и угледах њега, човјека који са краватом обилази сметлишта. Стајаше као споменик са букетом разноврсног цвијећа. Бијаше ту ружа, каранфила, орхидеја и хризантема. Позвах неочекиваног госта, тражећи да се не изува. Он уђе корачајући на прстима. Насмијох се помисливши да сам и ја тако прилазила својим вратима само тренутак раније. На мој знак сједе у расклиману фотељу. Уплаши се њеног цвиљења и готово одскочи. Заустави га мој поглед. Имам ти младићу мој, понекада тежак, рекло би се урокљив поглед. Залијепи се он за ту стару сједалицу, тужног или уморног израза на лицу, као да се мири са неком пресудом. Ја сам се смијала, много сам се отворено, чисто и гласно грехотала. Бијох окрутна. Нема богатства за које бих се тако понашала и само наслутивши како је њему, шта носи у себи. Сада се молим Богу да ти то разумијеш и у свијет пошаљеш као истиниту причу, о мом, о нашем Бранку.” - заустави се за трен младолика старица, са одразом кише у очима.

Имао је Бранко прије Богданке, велику и једину љубав. Студирала је медицину. Замиловали су се као у Рају. Бијаху духовни близанци, једно за друго створени. Рекао ми је да су се разумијевали без много ријечи. Ишли су у кино, на Авалу као у завичај и на Саву да се купају. Имали су много пријатеља, а посебно им се приближио Миленин колега Буцко који бијаше тих, повучен и усамљен, али одан и угодан друг. Бранко је говорио да ће уз њих двоје живјети двјеста година. *Није ово шала, ја сам љубогајћ, имам два докџора као два анђела чувара.* Када је једне зиме добио упалу плућа, они су бдили над њим са пажњом и бригом каква се сусреће у ријетко складним породицама. Буцко је доносио лијекове и храну, а Милена спремаше супице и сармице, бријала га, сјекла му нокте, масирала алкохолом. Тешка упала је брзо и успјешно излијечена. Осим бљеди-

ла, није остало никаквих трагова болести, штавише, убуцио се и попунио. Бранко им бијаше неизмјерно захвалан. Приповиједао ми је о томе дрхтавим гласом и сузних очију, пушећи цигарету за цигаретом.

- Мила моја у то вријеме бијаш сретан толико да сам се илашио ићи ће бити у будућности, на ићи ће то изаћи. Може ли до краја наших живота да траје толика љубав и такво пријатељство, бијашу ипотања која сам себи постављао пред спавање, очекујући са стирејем нове дан и не слушајући да се одговори приближавају, да тамни облак који ће ми заувјек помрачити живот није далеко и високо, већ ту, тако близу.

Једнога дана није се појавила Милена у заказано вријеме, на уобичајеном мјесту. Састајали смо се у касини коју је држао Стево, добричина огромних шака, друга мајка за нас Крајинике. Волио је Милену посебно, као рођено дијете. Њу су сви вољели, стари, млади, момци, девојке и професори. Ни сутрадан није се појавила у ситану, ни на факултету. Нико ништа није могао да претпостави. На све нас сручили се црне слутње. Били смо у касини као у кавели. Буцко је покушавао да ме утјеши. Стево је пријавио полицији несћанак. Ја обиђох њене другарице, познанике и земљаке, мјеста која је вољела и она за која сам мислио да их воли. Несћала је као итица у зори, као одјек у планини, као дуга на небу. Призивао сам у сјећање сваку њену ријеч не би ли открио неку најаву, неки утказ. Узалуд, све бијаше залудно. Плакао сам слушајући градом, плакао слушајући и покушавајући да заспим, плакао и слушао вриске. Себе сам осуђивао да је нисам чувао како се чува највеће благо. Често ми се свих ових година чини да тај илач у мени није никада ни претпао. То је осјетила моја жена и поставља љубоморна на моју бол.

Чудне стје ви жене. Како неко може да буде љубоморан на ипотању за коју нема лијека, ни утјеке, осим оне да ћемо се Милена и ја можда негде и некада срести.

Распричах се као црна удовица, као да је важно ићи се мени десило одавно, прије рата. Какав је то живот који се дијели на онај прије и овај после рата? Знаш, људи би само да причају о себи, а други као и да немају своје невоље. Опрости, од нашег упознавања само ја говорим. Морам да идем, још ћемо се видјети - и оде.

Остави ме у неизвјесности, са ровитим питањима, а нисам могла на таквог човјека да се љутим. Он је као музика, буди весела и тужна осјећања, узнемирава и смирује. После три дуга дана зачух већ препознатљиво куцање. Откључавала сам врата питајући се, какву ми данас музику доноси? Када га угледах, понадах се ведријим тоновима. Био је у плавом одијелу са ружичастом краватом, али није могао да прикрије тугу на лицу и бол у очима. Како да му кажем да и не мора до краја испричати причу о Милени? Можда он баш то жели. Пружајући ми велику чоколаду рече:

- *Ево мене у плави саји, када се састају дан и ноћ, још само да чујем твоју блуз. Мила моја, блуз или плава музика настаје на плантажама робова. То је туђина музика, а ти и ја као да смо само за њакву рођени.*

Нисмо ми исто, мој Бранко. Шта сам ја у поређењу са тобом, тек цвјетић увели. Мој живот, срамота до срамоте. Оца никада нисам видјела. Ко зна, да ли је знао и да постојим? Има ли бједнијег почетка за дијете?

- *Ни ја нисам свога оца зајамитио* - рече тихо.

- Али ти си имао поред мајке, сестру, дједа, стрица, за мене си био богато сироче. Мене није имао ко да брани од дјечијих порука, презривих погледа и најружнијих ријечи. Звали су ме копице, а моју мајку копицуша. Знаш ли ти шта то значи за дијете? И када сам требала да дипломирам издржавши безброј понижења, професори из комисије навранише на мене, без поштовања и милости. Ваљда због мог пркосног држања сматрали су ме за посебну ловину. Жељели су неукротиву младницу за трофеј. Да зло буде веће, и мајка покуша да ме прода. Јадна она, бијаше алкохоличарка. Памтим је од најранијих дана са мирисом алкохола. Пила је много и самоубилачки, као да се тако себи и неком невидљивом свети. Обје нас је уништила. Са њом сам се борила као са вјетром. Свакодневно сам превртала ствари да нађем и проспем скривено пиће, а она га је вјешто скривала и чешће излазила као побједник у тој игри жмурке. Бориле смо се мучно и неумољиво. У тренуцима кратких отрјежњења кајала се, обећавала да је престала заувјек и туговала. Није јој било лијека. Ја уђох у старост без блискости и љубави на овоме свијету. Никада нисам дипломирала, а живјех за то, да дјецу учим. Пусте жеље, мој Бранчило. Одрастох у смећу, на сметлишту ћу и умријети као самониклица на коју ни зом није слетио. Смеће смећу, од овога свијета за мене нешто као правда.

- *Рано си се предала.*

- Борила се или предала, исто ми се пише. Залутала сам у живот. А ти, да се овај трен преврнеш ниси као ја на губитку. Имаш бројну дјecu - своје књиге, имаш и велику породицу читалаца који говоре различитим језицима, али сви те разумију, воле и поштују. Ја сам рођена без прилике.

- *Нико и ништа се не рађа без могућности. На крају, све је у нашим рукама. Сами себи постављамо циљове и бирамо пут.*

- Је ли имала ту могућност и твоја Милена - запитах несмотрено, дрско и окрутно. Он се трже и спусти поглед, дишући као да је препливао Дунав.

- *Између много лијепих слика које су ми даровали пријатељи, једна се издваја. То је приказ њомежђења на небу и земљи, једна плава ријека ишћо кроз долину испод брежуљака и на обали усамљени гроб са накривљеним крстом који је обавијен бијелим, везеним перкиром. Ето цијеле приче о животи на комадићу пламена, рам и ништа више* - рече као за себе и умукну као да више никада неће проговорити, али настави:

- Није самоубиство само метак у главу, уже око врата или мутина вода. Таквих је самоубица мало и када њих издвојимо, остали жрешници су жрешници, убијају се скривено, мучки, из пошале, као ти и ја, само ријетки и посебни људи проживе живој.

- Ти си тај, твоје те књиге издавају, њих као најважнији дио себе и да хоћеш, не можеш да убијеш.

- Мила моја, лијепо збориш и китиш ме као новођошње дрвце, а ја сам само један страдалик међу многим. Није лакше што нисам једини. И не бих рекао да су књиге најважнији дио мене. Књиге су само сузе које ће једнога да истаре као и свако сјећање. Оне су обмана о вјечности, ако је има, зове се љубав. Али, трајично је све лијепо и узвишено. Ја сам драматичан човек и слутим ускоро свој надраматичнији распад, као нешто разумљиво, јасно и необјашњиво. Људска тежња за објашњавањем је јалов покушај ојонашања рада срца и духа.. У њима лежи и узбуркава се оно божанско што нас чини анђелима и смртницима. У том се двојству жушимо и честито пијемо: Боже, шта ја радим на овом свијету? Милена је нађена на сметљивости раскоадана - изрече, гледајући као да је у том трену изненадио и себе. Очигледно, није имао намјеру да ми то каже на тај начин, ако је уопште и намјеравао да говори о свом преболу. Ја сам се запрепастила, иако слутих неку несрећу која мори несретника.

- Јесте, она је убијена и поцијетана као стара крпа. И полицајци потресени су уорно и вриједно тражали за убицом. Чуло се да је прецизно и вјешто одвојио удове од тијела. Посумњаше на једног настраног месара. Пунили су затвор свакаким аламуњама, манијацима, психопатима свих врста. Људи су пријављивали рођаке, сусједи и непријатеље. Хајка се ширила Београдом као својеврсна зараза. Одједном, сви су били полицајци. Тешко ми је било да гледам и слушам људе који умислише да управо они имају задатак откривања страшног убице, јер то дружи и не могу. То је ометало истрагу., разлијевало је у безброј рукаваца и одвлачило службене истражнице на погрешне стране и криве трагове. Чинило се да смо се сви зајетљали у црној кудељи тог злочина.

Неки Јорданче казиваше да је видео убиство на дејонији смећа. Појавио се у касини у дроњцима, са причом у коју нико не повјерова. Мени се тај човек учини искрен. Истисмо по неколико шприцера док је он причао, а ја утијао сваку његову ријеч. С времена на време поштављах му понеко питање, претварајући се и сам у полицајца. Сиромас је стварљиво одговарао. Придружи нам се глумац и он одигра улогу чувара закона. Дошљак га није слушао, само је буљио у големе песнице са којима је Стево махао и лупао по столу. Час је пријетио јаднику, ако лаже, час нудио тиће и мезу да понови све исјочетке, од ријечи до ријечи. Изобличио се и није више личио на себе, на одог добродушног и умиљитог жоростаса. И остали су захитјевали да човек свакоме појединачно прича о убиству и описује убицу. Вукли су га од стола до стола као старог музиканта који једва стоји на ногама. Мени се згадило. Изађох у ноћ без звијезда. Наиђох на кафану из које се чула "Револуционарна етита" од Шоена. Уђох да видим ко свира, а ко слуша у тој тешкој ноћи такву музику. Наручих тиће, а

старчић за клавиром престигао да свира. Презриво се наклонио гледајући по сали као да свима жели рећи да шу, међу њима, нема за њега слушаца. И шу сам кроз жамор разабрао да свијетина расправља о убиству студијентике.

- Побогу Бранко, не могу више да те слушам! Је ли откривен, ко је убица? - завапих.

- А како је тек мени са вама - рекох обарајући поглед пред њеним усијаним очима.

- Ти си треће лице, нешто као читалац који има привилегију да слуша оригинал, непатворену причу. Послије мог вапаја Бранко је заћутао као сфинга. Када тишина постаде неиздржљива он је грубо прекину.

- Јесте, убица је откривен. Нећеш вјеровати, што бијаше наши вајни пријатељ, Буцко. Он је убио Милену. Иза маске доброћудног дебелка крило се чудовиште, болесно заљубљено и љубоморно. Ја сам га препознао по опису оног сиромашка из Штевине касине. Прије дојављивања полицији отишао сам код Буцка да га погледам у очи, да чујем шта ће рећи, да му стврднем маску. Он ме дочека уобичајено, смирено и блазо говорио је ријечи ушјехе, док га не засух њињањима: Зашто је уби? Како си могао? Гдје ће ти душа? Чудовиште брзну у њлач и завршиша: Ти си је убио! Узео си је, присвојио! Побједох из његове собе не знајући гдје и од кога. Са освијом прибрах се улашен од страха да ће убица побјећи некажњен, али наставих да бјежим. За мном су као гласови смртоносне хајке одјекивали поци оног лудака: Ти си је убио! Узео си је, присвојио! Зауставиш се испред брда смећа. Хитједох да заћуриг главу у шу шрулежну масу и да се удушим од смрада. Умјесто тога журнух лијеву, па десну руку у нади да ће ме удрисити отровница или неко чудовиште створено да кажњава и лишава животића незаслужне да живе. Али, надјача кукавица у мени. Повукох руке и сапићући се о старе, услужене и одбачене ствари, скопљах се до града, у прву жандармерију. Бијих зачуђен што ме униформе камених лица не разумију и не знају шта им и о коме говорим. Хитједоше да ме испуку, заворе, у лудницу отјерају. На крају, схвативше уз помоћ старијег жандара који ме раније приводио ради испитивања о Миленином нестанку. Од тада немам мира и не надам се смирењу. Поставдох странац у свијету, барборит, човјек из блаша. Згађен, све до данас трајем као "вјетар који урла око гробова", као нешто без ијела што живи у тамници сјећања.

Мила моја, заборави ме - рече и оде.

- Ја остадох у својој собици као угарак избачен из ватре који се пуши и тиња. Ето ти приче, младићу мој, - заврши чудовишна жена и оде.

Милосав Буца МИРКОВИЋ

*ПОВОДОМ 90 ГОДИНА ОД ОБЈАВЉИВАЊА
„ОТКРОВЕЊА”*

“Читѣаоче! Ја сам одржао моју реч бар онолико колико сам обећао у првој пѣсми. Ти си видео оѣис љубави, буре, пѣтѣовања, раѣа – видео си да је ѣо учињено с највећом пажњом и пѣтѣуно еѣски, ако само чистѣа истѣина има пѣрава на пѣакав еѣиѣеѣ. Свакако, ја сам одсѣјуио од ње мноѣо мање но моји претѣходници. Иако су пѣсме моје прѣсѣе, и мени Феб пѣнеки пѣтѣ пѣзајми своје жице, уз које ми исѣадне за руком да прѣсвирам, да се нашалим и забавим. Ја бих вам моѣао исѣричаѣи унаѣред иѣѣа чека јунака ове велике еѣске заѣонетѣке, али сам сада уморан од разоравања Истѣорије.”

Лорд Бајрон

Нашој поезији и свим њеним модерним амбицијама Растко Петровић је додао једну нову волунтаристичку, која се сведочи сензибилитетом још неодређеног али побуњеног, плаховитог човека и која, чак и када се служи виталистичком словенском, прасловенском теоријом, не дозвољава да такав и тако нађени, хиљаду пута губљени па нађени човек, буде преварен, заборављен, потучен. Међутим, не тражимо сувише од песника, не спречавајмо његове тонове да буду и немилосрдне борбе са самим собом, да буду помало несрећни поред мажених песника епохе као што је, рецимо још једанпут, био и остао стражиловски лирик и издајник лирике Милош Црњански. Остаје и даље голема чињеница да је крик *Открѣења* плод фабричке сирене исто колико и трауматизам рођења: модификовани Шарло у *Модерним временима* болније, продорније дејствује од Рогожина, Џемса Динова сулуда вожња потресније, крвавије од шићарджијског бекства дерана из Шарлевила.

Одмах по бурном објављивању *Открѣења*, Исидора Секулић изазвана свим тим халабукама које су пратиле излазак ове књиге пише:

“А како у овој модерној књизи Расџко Петровић велича човека и душу, и како стихови и слике величају њега? ... Јесу ли њесме лирске или ејске? Јесу ли бескрај и ембрио ејски или драмски? Има ли још Муза, или нема? Да ли се Музе још увек баве возљасом њесникова имена “док сва сунце не зађу”, или оне сада њесују и жрде, и жвађу и ово једно сунце? ... Ако Бесмртни још и сада има обичај да нођу, ѡри месечини, читта стихове, леђо би било када би он хџео ређи своје мишљење, – када би хџео ређи да ли је ођетџ “мислио да их је Он измислио”.

Расџко Петровић је снажна млада лађа, која је и једрила разайела, и весла сџусџила, и чекрке навџла, џа и леђи као жалеб, и сече као сџрела, и крчи у дубини као жладно црево.

И још је Расџко Петровић као змај, који удара ређом да се земља џпресе, који је ођњен и сиџан, око кођа је чар и бајка, али је сасвим близу све џе змајевиђине обична исџорија о девојци која змају вечеру кува и у крилу му жлаву биџиђи.

И још је Расџко Петровић џрави џравцађи џесник, који заслужује и сва крујна слова у леђом издању, који заслужује и више дрвореза, чије џесме баџи зађо и џлевимо џиђо џаленатџ и сила јарко искачу из кађриса и моде.

И још је Расџко Петровић џемџераменџ над сваким џемџераменџом целе наше џоезије; џемџераменатџ један, да за џиђи час у шаџицу џеђела сажеже своје луде учџиђеље, који жа жоне да саблажњује све џиђо је Бођу и Леђођи одђоворно за ођиђи човечански смисао; џемџераменатџ који ће, ако ођџане овако како јесџе, једнођ дана џиђу и неожаљен “умређи од џрскања дамара”.

Живот се на свим социјалама, а и у уметности, удесетостручио, нагомилао и књига је свачија и свакојака престала да буде светилиште. Песник, надничар *Оџкровења*, осетио је то свим чулима, иако није знао, нити умео да зна чулом *извесностџи*, које су патентирали надреалисти, пуније акције, разарање или архитектуру слободе, свеједно. Отуда је његова поезија истовремено и пораз и тријумф, али тријумф који не тражи да се рашчисте изгоретине и крпице, пликови и ожиљци, веђ предрасуде око модерне, индустријске поезије и уопште, као неприкосновене једначине са моралом, једначине достојне да представи чак и *решење метџафизичкођ џроблема*. Друго је питање како би и докле би еволуирао песник *Оџкровења*, *Часа обуке*, *Африке* и *Вука* и да ли би удаљавање од детињства родило нови стваралачки митос да необуздани путник и брутални експресионист у најбољим, а сентиментални волунтарист у каснијим, *узђредним* репортерским изломљеним и све ломнијим песмама, није истрчао испред необузданог, контрадикторног уметника. Пошто је пустио човека да бива у акцији и да се свукуд акцији даје, он је, такође сав у грозницама, сав у покрету, на ногама (а тако је и издахнуо, изгорео од сунчанице, у Вашингтону), више обеђавао но што је писао своја цела, своја сабрана и целокупна, своја тражена и утажена дела. Дубина живота буквално је мерена квадратом брзине, а лирика је била невидљиви и свемогуђи коефи-

цијент, са којим израстају еукалиптуси и јуришају ракете у васељену, индустријска епоха била је не само сан и кошмар Растка Петровића, него и судбина и траума његове уметности, његова теорија и грцања, његових састанака и растанака, његовог присуства у тајнама биља, живота и покрета. То што је он после стравичног, фантомског, присилног путовања преко Албаније у првом светском рату желео да и даље путује, да лута и да сазнаје, била је његова тешка и оловна позиција која је истовремено писала строфе о једном крвавом сазнању, али и о једној превасходној тајни која га је мучила и која га је дозивала: била је то тајна рођења. Растков свет је један подигнут, експресионистички, заковитлани свет у коме нема станица и станишта и у коме сви меридијани имају нечега од крви људи и народа који су га прелазили и походили. Или, како то отприлике понесено и чежњиво подвлачи Марко Ристић, у свом познатом есеју који се као мemento уздиже изнад свих личних песничких трагедија половине XX века, - између цркве Светог Марка у Паризу и Светог Марка у Београду, између Смирне и Сицилије, између Будве и Охрида, Међумурја и Македоније, Светог Стефана и Светог Наума, као путник, као пагански апостол, са неким стидљивим ентузијазмом и са једним гороломним темпераментом, наш песник је журио да види питомије небо и да доживи пунији, заноснији дан, а са дубоким трагичним осећањем своје телесности, својих сновиђења, који су ишли од старих паганских ритуала до муњевитих боксерских мечева, од смешног и подсмешљивог инсценирања словенских баханалија до фуриозних и лудачких циркуских пен-трања у којима се отужна фебра циркузантских трикоа тако брзо мешала са крвљу, ако је до ње дошло...

Необуздан, раскрвављен, занесен од рођења, од малих ногу, од првих тепања и муцања, од првих заптивених, промуклих, болесних гласова на Савамали, Дорћолу; од анексије, од мајског преврата, од борбе политичких странака, од претњи рата, од голобрадих младића који формирају ђачку чету за пустоловину, за гологоту, за *Дан шестии*, за кал и каљуге; од првих стихова које попут Тибоовог Данијела шапуће другу у скамији, које понавља једном будућем, великом, можда неписменом, инокосном другу у збегу, у Албанији, у апокалиптичној географији, на домаку мора, на звучној баријери Средоземља; од огромне симпатије за серпско, себарско, сељачко, али лишено националне логике и реакционарних механизма; од лудог будванског скандирања Бранкове елџије и народне раздрагане песме *Све су чаше ѡразне*, од *Госћодина боџа Перуна*, од *Бодинове баладе*, од *Оѡкровења*, од Дунава, од Светог Наума, Вијона, Бодлера, Достојевског, Аполинера, Жакоба и његових другова са булевара Сен Жермен 202, од црвених као цигла пејзажа које потискује његова рођена сестра и рођена сестра његове поезије, Надежда Петровић, - он је био, и идејама и нагонима песник кога хватају вртоглавице света, словенских прадедова, завичаја, Београда, темпо модерног живота, аероплани, биоскопи, аутомобилске трке, позорнице под отвореним небом, црначки там-тами, покаути на ринговима, бесомучна болничка кола, жуљевима и

робом натрпани шлепови, циркуске приредбе, радарски зраци и бежична телеграфија, хаос који хоће доживљај, муњевити орловски доживљај у прњама, у перју, у рукавима и ципелетинама једног бескрајно тужног Шарла, кога је волео као што деца данас воле Дени Кеја, или ред Скелтона, Цеки Кугана или Сондрина, сву децу и дечурлију са крупним истовремено небеском и филмским сузама. Расткове поеме певају индустријски плакати, индивидуални програми, путнички хијероглифи у којима доминирају искреност и буђење материје. Од алхемије нема ни камена на камену, сви закони и прижељкивања алхемичара заборављени су за рачун бића које се доказује вртоглавицом, покретом, брзином, неупадљивим краљевством ћутања које је песник тумачио као мираз судбине, као акцију говора над говорима, као изнутра разгранату и корениту а споља патетично сажету мисао, што говори слична раздераном везирском нацрту за Андрићев *Мост на Жейи*, остаје неизражена, неречена до краја.

Тајна рођења, траума рођења и искрени витализам пагански, словенски, перунски, кичевски, будвански, охридски, београдски, декарски, афрички, - све је то у узвицима, у темпу, у дрхтању и дахтању. Непрестано се позива на галије, на железнице, на путовања, на бродове, на просторе. Непрестано се прижељкују свет и светина, покрет и ритам, простор за играње и мучење духа и, надасве, прижељкује се детињски повратак у живу материнску утробу, у спасоносно, дефинитивно интраутеринско пролеће. А Расткова поема није голема новотарија као што ни његов пијани, сунчарски, друмовнички идеал руку и руковања, братства, светског братства није безначајни експеримент. Према Аполинеровој поеми *Рићокоса лейоџица*, која је елегича, панорама и алхемија успомена, Расткова програмска и темпераментна поема *Двадесет њејрикосновених стихова* прави је живи манифест, пацифистички и дефетистички трик и дозивање преведено са језика фабричких сирена и боксерских мишића. Иако без социјалних података и без социјалне негације криминалне свакодневнице, ова поезија, ова натрпана и увек будна расправа са нервима и мишићима, са моћима и немоћима, са небесима и безданима, једно је од скупочених сведочанстава не само о првом светском рату преко чијих се брда лешева прелазило и дању и ноћу, него и трауматична опомена пред сваким будућим, хирошимски разорним, сатанским ратом. Изникли над надреалним растињем изубијаних и поубијаних људских телеса Расткови стихови говоре о телесном болу, о тешком, пакленом болу оних који су свесни разарања бића и биолошких принципа. Сви закони су закони мишићни, све има чврстину трајања мером мишића и тетива, па нам се зато на једном чини како је *Откровење* уистину једна анатомска дворана у којој се халуцинацијом говора поново покрећу телеса жртвована у животу и хаосу модерног столећа.

Обнова живота, чежња и јуриш за животом тако је све то обзнањено овде. Индустријска и боксерска епоха покрета, судара, дамарања и готово седименталне алијенације, епоха брзине и муњ-

евитих механичких и телесних догађаја, привлачила је песника и није му давала ни одмора ни почивке; викенди и летњиковци, недеље и одмори уопште не постоје у поезији и преписци овог уметника, овог човека из уметничке суптилизиране и суптилизаторске породице, а у основи човека из народа. Све што је радио, што је сањао, што је планирао, било је незадрживо. Плашећи се самоће, изгубљености, уцвелености, он се све више прибијао уз народе, уз светину, и путовао је немилице, тражећи жар-птице и боемију, иако му је свака птичја перспектива одвише извртута, а свако друштво за винским столом или табуретом недовољно, несигурно и закаснело. Он, песник словенске, балканске, рабадџијске и једва индустријске земље, моћи ће, додуше стидљивије у интонацији, не у чежњи, - да понови речи Артура Рембоа: *Нека се зајале вароши у вечери, мој је дан завршен: оставаљам Европу. Морски ваздух сагореће ми плућа, изгубљена погледна очелиће ме. Пливајући, траву брсти, ловиши, а нагасве пустиши, тиши најтишке крејке као пољени метал – онако како ти чињаху грађи претци око вајре.* Или. Како би Растко Петровић рекао: онако како то чињаху Стари, дивни Словени око својих ватара од суве траве и глогових пањева, (то времја драгие весни). Епске почасти словенске, почетак су митологије и парафразе Растка Петровића, а акција да се све из садашњости уритмује, покрене, залети и запали, квалификује и нежност и судбину, и структуру и семантику и урнебес и смех читаве његове поезије. Та потреба за смехом и за игром, та филозофија поетског говора толико је обавезивала и привлачила песника *Откровења* да је он заборављао на књижевни занат и на унапређивање стила и композиције ако је требало дати маха принципима слободног живота, покрета и смеха. Уочивши те особине, такође млади, иако изван модерних књижевних амбиција формирани уметник Иво Андрић записао је о песмама Растка Петровића: *Те странице су јуне расија, покретија, нагона, пољења, жестије, зноја, игре, паиње, жеље, смеха... Нагасве смеха... Сасвим је добро да смех уђе у нашу књижевност јуну жуђе и претирки. А у књизи Ђ. Петровића претити смех и разлива се смешно, са лица, из кућа, с неба и из недара, као с неком ујорном програмском доследношћу, само не увек једнако убедљиво...*

Сведочанство покрета, брзине одлучује и песнички облик. Отуда и живот, а не поезија ослобођена сурогата наваљује у све што се назива откровењем; није ли и таква сажета, плакатски упадљива, готово програмска поема *Двадесет нејприкосновених стихова*. Чак и мозак не може да господари над покретима, над рукама у хајдучкој пантомими, која иде од хлеба до звезда, бестрага горе:

*У устима још жадно од великих имена.
И прошлости мирише на хартију и неопрано рубље;
Ево ја жваћем врући хлеб у друштву смелих створења;
О, тај врући коџур, тако ме одвлачи све дубље
У тајанствени животи шела!
Ево: ошисци последњих руковања
Новога света;*

Ево сва њела смеђа, дебела и бела;
 Ево њима друђа (и све редом милијардџијих) сџања!
 Скоро ме сџраши силна мудросџ ове руке –
 Мој мозак је немоћан да буде џосџодар свих њених џокреџа
 (Не, духовносџ мојој џусџоловини мишићној само сметџа!)
 И џа ребра савиђена у луке;
 Тајансџивно учешџе једноџ бедра;
 Дрхџај! Пуна сала и звезда је ноћас ова ноћ ведра,
 Ноћ руковања!
 Те руке савиђене засџаве, нође: сџоваришџа друмова.
 Једном вишом вољом ја сџављам ова слова:
 Ноћ Новоџ заветџа:
 Зашџо џе ноћас ја обзањујем џолико и за Сведочансџиво
 свеџа!

То је химна животу, виталистичка прозивка, која не забрањује већ распушта, разиграва и разбацује реалност, забринито и врло, врло заинтересовано. Изнад тога остају тајне рођења које су деспотски прогониле песника и које ће у његовом аргонаутском трагању тематике бити исто оно што је рашомонски лепа а мртва драга била у лирици Дисовој, мученичкој.

И нехотице, готово бојажљиво као деран који је случајно залутао на ринг, да би већ у првом надахнућу остварио ударац који подиже на ноге, он, песник, довољно романтичан, суптилизиран до дрхтања над судбом птичјег порода и довољно надреалистички халапљив да би био песник *по милосџи*, указује се као модерна резерва свега великог, метафоричног и виталистичког у језику, који ће прибегавати и ачењу само да не би био изолован. Изолационист, то Растко Петровић никада није био, као што није био ни илузионист, дословно и декоративно. Постигући парадоксално јединство народне епике, гломазне, рабадџијски застрвене а разглашене тек на дугим путовањима (временским) и лирске. Морзеовске, елијаровске лозинке, он је остварио оно што није пошло за руком романтизму и Лази Костићу и одлучио даље истраживање у поезији, даље авантуре и храбрости практичне поетске свести која је, букнувши спектралним пожаром надреализма детерминисала Оскара Давича иако се дуго чинило да је на списку Расткових *кривица* једино на свој начин темељно остао Милан Дединац, лиричар оне сабињанске тајне што је *in nise* савладала резигнацију Диса, Бојића и Настасијавића и на језик тишине превела меланхолија Црњанског, Стражилова уопште.

Историјска оцена се више не може избегавати: заједничка вера у модерну (1900-1918) и модернистичку књижевност (1918-1930), проглашена је вером у литературу и цивилизацију истовремено. Ако конвенционална историја књижевности не може да укључи антене помоћу којих би хватала птичје ехолалије и социјалне, светским ратом електризоване и хипнотисане гласине *Ошкровења*, онда се вратимо поезији себично, појединачно, проверавајући се сопственим гнездом поезије од првих друштвено будних,

домаћих гласина. Позната је чињеница која је претворена у легенду, да је, рецимо, Милан Ракић са шездесет песама постао цео песник, песник професионалан. Међутим, откуда право историји и аутсајдерима историје поезије да пред здањем, пред муком година, пред Шар планином, Смирном, Будвом, Weltanschauungom, пред локомотивом, пред цунглом на калдрми, пред Растковом улицом, пред Великим другом, пред Тајном рођења, пред Вучићинским мостом, пред склопљеним капцима, интуицијом, праскозорјем, једном речју пред типично индустријском алегијом *Откровења*, откуда им право на предрасуду да је Растково поетско дело само комад, торзо, незавршени активитет, обећање, комад завоја натопљен ратом. Личност Растка Петровића јединствена је и карактеристична: изводећи га из неодлучности, ми се одлучујемо за нове видове, за нове пукле видике поезије, које никако неће да старим мерама мери, да дрвеним кројевима кроји, да неплодним компасима открива светове, када су они поново, крваво откривени Верденом, Марном и Моравом, земљотресима, избеглицама, бродоломима, сиротињом, погрешним уговорима, нејаким, сенжерменским, локарнским и бујицом чудеса која су наливала крв у очи и која нису хитала са рестаурацијом поезије, етике, и лирике, мадригала. Ноктурна и белог стиха, већ за криком, опоменом, за једном моралном, социјалном делатношћу пре свега, пре јутра.

Једнако је писао улето 1924. године, а тако је свакако морао мислити и двадесет пет година касније, погођен сунчаницом, у Вашингтону, августа месеца. Када је далека, београдска ратарска улица још једном била достојна поређења са млечним путем, са Голфском струјом, са рекама Африке, са татуажима, са воћем, Будвом и Корчулом, и када је једна земља, коју је напустио као тужну, претужну аграрну сиротињу, задихано, дахтаво, ругајући се сопственој прошлости, кренула у индустријске траверзе, у асфалтне друмове, у сопствене аутомобиле, фрижидере, санитетске уређаје, у идеале своје економске аутономије.

Није, према томе, лако сместити Растка Петровића у школу и школске читанке, нити преписивати или наново постизати његов основни став. Све што му је претходило: модерна, модернистичка књижевност и све што му је паралелно долазило као покрет (надреализам), осетило је специфичну и ударну тежину тог става, тог пожртвовања, каквог није било у нас, у нашој поетској цивилизацији уопште. Сама за себе. *Откровења* су провалије неизмерне, али у њима се креће, у њима мобилише савремени човек; Ајфелова кула не вреди тежином свог челика, но знојем радника који је подизаху небу под облаке, у плаветнило, у нагонску висину и дубину, свеједно. То је песников наука, то је резултат његова слова и његове алегије, његове свеколике тајне, његове поезије у тактовима које пре свега волимо и морамо да нађемо у драматичном и нежном *Откровењу*. Љубав за живот изручује овде речи као што се изручују шлепови сребра са крвавим отисцима прстију радника, свих радника, чију је пролетерску токату пропустио да чује, а која је ипак надмоћно и готово ирационално провалила у његову поезију и

одредила је у више праваца.

Идући за својим сунчарским идеалом све ближе тајни рођења, упркос дубоких и директних података о смрти на бојишту, у рату, у збеговима, у болницама, на носилима, или на станској трци аутомобила и небеских играча на трапезу, који су као дречави анђели тумарали градовима Европе, – песник је поново и драматично доживљавао своје детињство, своју акутну грозницу покрета и измицања, своје откровење које је написано снагом достојном рибара и дрвосеча: толико је пуно мишића и једног готово физиолошког паганског богохуљења, псовања и резистенције. Никада остварен као песник који може да схвати, који системом подигнутог револуционарног рефлекса може да прими податке, сигнале, захтеве и потребе свога времена, он ће се у својој варварској и словенској социјалности, и против свога грађанског контекста касније, наћи у даху и зраку светине и света уопште. Зато узбудљиво и неизбежно одјекују његови стихови које је посветио пријатељима морнарима на Корчули:

Зашто ти нећас ја обзнањујем толико и за Сведочанство светила!

Портрет Младена Лесковца

Портрет на тргају - Милосав Буца МИРКОВИЋ

Снежана ИЛИЋ

*СВЕТОЗАР ЂОРОВИЋ КАО ЈЕДАН ОД ОСНИВАЧА СРПСКОГ
КУЛТУРНОГ ПОКРЕТА У МОСТАРУ*

Светозар Ђоровић је потицао из једне од најбогатијих српских породица у Мостару крајем деветнаестог и почетком двадесетог века. Од ране младости се укључио у културни, а могло би се рећи, и политички живот свога града који се крајем деветнаестог века развија у културни и политички центар Херцеговине.

Светозар Ђоровић се од самог почетка рада Културног и просвјетног друштва „Гусле“ у Мостару, још пре његовог званичног оснивања 1888. године, активно укључио у његов рад. Мостарска културна елита је истицала важност образовања за развој свих области живота једног народа. Резултат тих настојања био је тај да су српске школе, и поред јаког страног утицаја, биле развијеније у Херцеговини него у Босни. Сарајевски лист „Босанска вила“ је о томе писао да је уважавање српских школа у Херцеговини боље него у Босни и да би добро било „да се овај број увећа, тако да ће Херцеговци сачувати своје име“¹. Чланови друштва су били веома активни у пружању, чак и материјалне, помоћи сиромашним слојевима становништва. Нарочито су придавали велику важност пружању материјалне помоћи сиромашним ђацима.

Светозар Ђоровић је дао немерљив допринос квалитету и свежини позоришног репертоара „Гусала“², нарочито као глумац који се добро показао у скоро свакој улози.³ Касније се истакао и као драмски писац али и режисер.

¹Др Јован Радуловић, *Славно доба Мостара*, Мостар, 2010, 272, др Јован Радуловић, *Мостарски српски друштвени и књижевни покрет у Мостару у другој половини прошлог и на почетку овог века*, Београд, 28. IV 1958, 274, Архив Српске академије наука и уметности, 13.388

²Атанасије Шола, *Људи и догађаји у прошлости Гусала*, у: *Педесет година српског ђевачког друштва „Гусле“ 1888 – 1938*, уредник Јован Радуловић, Мостар, 1938, 25

³Исто, 31

Културни покрет у Мостару је предводио дванаест културних „апостола“, предвођени Светозаром Ћоровићем и Алексом Шантићем. Овај покрет су сачињавали просветни радници, млади интелектуалци и омладинци из трговачких и занатлијских кругова.⁴ Покрет се борио за црквено-просветну аутономију општина на територији Босне и Херцеговине. Ова борба је имала и облике борбе за што већу самосталност босанскохерцеговачких општина. Енергично су се борили за побољшање образовања и јачање националне свести српског народа у Босни и Херцеговини. Тврдили су да само образован и национално освештен човек може правилно да формулише националне циљеве и бори се за њихово остварење. Овај покрет се борио за решење социјалних питања и социјалну равноправност свих слојева становништва, без разлике вере, пола и имовинског статуса. Књижевници, угледни чланови овог покрета Светозар Ћоровић и Алекса Шантић су кроз своја дела указивали на аномалије тадашњег мостарског друштва, које су некад имале и погубне последице по појединца и друштво у целини. Због тога их многи сматрају социјалним писцима. Они су своје ставове исказивали и кроз своје позоришне драме, које су, током последње деценије деветнаестог и почетком двадесетог века, приказиване у позоришту Културног друштва „Гусле“. Књижевност је била основна национална делатност преко које је грађанска класа одређивала стратешке циљеве целокупног народа.⁵

Мостарски национални радници су покренули лист „Глас Херцеговаца“, који је био први српски лист у Мостару. Лист се бавио темама из културног, привредног и политичког живота Мостара и Херцеговине. Мостарски културни покрет се борио да укључи у друштвени живот све слојеве становништва. Борили су се за побољшање услова образовања свих грађана, без обзира на слој становништва и пол којем су припадали. Борили су се за што веће укључење жена у друштвени живот Мостара и Херцеговине. Светозар Ћоровић и Алекса Шантић су чак покушавали, током 1892. године, да покрену и дечији лист „Херцеговче“.⁶ Овај лист је требао да излази једном месечно. Био би посвећен дечијем образовању. Имао би задатак да развија дечије склоности према литератури и глуми. Планирано је да лист буде илустрован. Шантић је, као покретач листа, тражио помоћ од др Милана Савића, како би лист у свом садржају имао што више тема интересантних и поучних за децу. Лист због финансијских потешкоћа никада није изашао.

⁴Јован Радловић, *Мостарски књижевни покрет уочи изласка „Зоре“ и утицај Војводине на мостарску књижевну средину*, у: *Летопис Матице српске*, књ. 348, св. 1, година СХI, јули – август, 1937, Нови Сад, 52

⁵Милорад Екмечић, *Друштво, привреда и социјални немири у Босни и Херцеговини*, у: група аутора, *Историја српског народа*, VI/1, Београд, 582

⁶*Писмо Алексе Шантића Милану Савића*, 15. фебруар 1892, Писмо бр. 3, у: *Целокупна дјела*, Алексина писма, итернет, www.aleksasantic.com

Доласком на чело младог руководства друштва „Гусле“, 1895. године, које су предводили књижевници Светозар Ћоровић и Алекса Шантић, оно је знатно модернизовало свој рад и постало „права Матица сваке друге народне акције, а омладина која је учествовала у њима, била је спремна на жртве, што је доказала за време рата, обележивши тим своју спремност и оданост националној ствари многим страдањима по тамницама и светлим гробовима на бојном пољу! Уопште узевши, „Гусле“ нису више биле друштво за гајење уметности, као такве, него национално средиште, које је под плаштом уметности, сновало и изводило друге народне подвиге, нарочито почевши од 1897. па до светског рата.“⁷

Светозар Ћоровић је био „неисцрпан у изналажењу идеја, подесних за разне народне манифестације, које је претварао познатом својом експедитивношћу и вредноћом у дело. Но себе у тим приликама није истицао. Волео је да остане анониман и да другом препусти да се истакне.“⁸ Ћоровић је покренуо и оснивање Добротворне задруге Српкиња.⁹ Био је кључни човек за организацију и пропаганду представа и осталих народних окупљања у „Гуслама“, како би се подстицао дух народног заједништва и развијала национална свест српског народа. На овим окупљањима скупљали су се прилози за помоћ Србима у свим српским крајевима, а новац од улазница за приредбе и свечаности, које су одржаване у „Гуслама“, даван је у добротворне сврхе. Ћоровић је иницирао и отварање јавне читаонице у „Гуслама“, поред већ постојеће библиотеке.¹⁰ Ћоровић је први дошао на идеју да се обустави „покрет сеобе Срба, због неродице, глади и прогона аустријских власти, из Невесиња и Горње Херцеговине у Србију, који су аустријски агенти тајно потстрекавали, а са циљем да се тај етнички компактни крај расели. Он је то хитно преко својих пријатељских веза, доставио Српској краљевској влади у Београду и изложио колики би то био национални губитак за Херцеговину. Затражио је да Влада не дозволи усељавање у Србију, па да тако паралише тај погубни покрет. Услед такве забране било је више него извесно да ће се свет смирити и остати на својим огњиштима. То стога што и није намеравао да сели у неке друге крајеве, него само у Србију, у којој је гледао земљу слободе и сваког берићета. Тако је и било. Светозар је успео и народ се стишао. Међутим, проведена је интензивна пропаганда, нарочито у Невесињу, да народ не сели, јер га непријатељи на зло наговарају да напусти своје домове, па да се неко други у њих усели... С том задаћом ишли су наши изасланици у Невесиње, Војислав Шола и Ристо Бошковић, по неколико пута и делили нар-

⁷Атанасије Шола, *Људи и догађаји у прошлости Гусала*, у: *Педесет година српског ђевачког друштва „Гусле“ 1888 – 1938*, уредник Јован Радуловић, Мостар, 1938, 22

⁸А. Шола, *Људи и догађаји у прошлости Гусала*, 23

¹⁰Исто, 25

оду храну у натури, да се прехрани до нове жетве, коју су Мостарци у знатним количинама набавили добровољним прилозима. И тако је, захваљујући на првом месту Светозару и његовој хитној интервенцији, спречена једна несрећна намера, инспирисана од наших непријатеља, да се омогући насељавање наших чистих српских крајева нежељеним дошљацима. Сви договори око те акције вођени су, у главном, баш у „Гуслама“, у одборској канцеларији или читаоници друштвеној.“¹¹

Светозар Ћоровић, Алекса Шантић, Јован Дучић и Атанасије Шола су крајем 1895. године покренули процес оснивања листа „Зора“. Ћоровић је био најзаслужнији за покретање листа, чији је допринос развоју културе код Срба у Босни и Херцеговини био изузетно велики. О томе је Шола касније писао: „И покретање Зоре је замислио Светозарева. Једнога дана састасмо се: он, Алекса, Дучић и ја у нашој канцеларији, у Гуслама (био сам тада тајник друштва) и решисмо да се лист покрене. Светозар је већ био све унапред припремио и предвидео, чак и материјална и чисто техничка страна није била занемарена, што често бива код неискусних издавача књижевних публикација. А најважнија дужност: окупљање и ангажовање сарадника била је, разуме се, поверена Светозару. И он је, у року од два дана, написао преко педесет писама (то у први мах) у којима је објаснио потребу покретања ревије и умолио сарадњу.“¹²

Светозар Ћоровић и Алекса Шантић су, 30. новембра 1895. године, поднели молбу Земаљској влади у Сарајеву за одобрење издавања културног часописа „Зора“.¹³ Побратими Алекса Шантић и Светозар Ћоровић су се двоумили око имена часописа. Варијанте за назив часописа биле су „Побратимство“ или „Зора“.¹⁴ Оснивачи су, на крају, одабрали име „Зора“. Шантић, Ћоровић и Шола су уложили и своја лична материјална средства, да би покренули лист. Овај часопис би се, по речима њених покретача, бавио само културним и привредним темама. Политичке теме би из листа биле искључене. Уредничку концепцију листа његови покретачи су објашњавали следећим речима: „Лист би имао бити ван сваке *политичке религије*, него би био гласило ексклузивно за науку, забаву, уметност и привреду, те би доносио пјесме, приповијетке, научне

¹¹А. Шола, Људи и догађаји у прошлости Гусала, 25

¹²Љубица Томић – Ковач, *Зора* књижевноисторијска монографија, Сарајево, 1971, 18

¹³Молба Алексе Шантића и Светозара Ћоровића, упућена Земаљској влади, у вези са покретањем часописа „Зора“ и прелиминарна вођена тим поводом између Градског књижевног уреда у Мостару, Окружне области у Мостару, Земаљске владе и заједничког Министарства финансија, у: Светозар Ћоровић, *Светозар Ћоровић* документарна грађа, редактори Мухсин Ризвић и Борис Ћорић, Сарајево, 1972, 59 – 62

¹⁴Ј. Радуловић, *Мостарски књижевни покрет уочи изласка „Зоре“ у утицај Војводине на мостарску књижевну средину*, 58 – 59

расправе, економске чланке, народне умотворине, музикалије итд, али све што засијеца само у науку, забаву и привреду, те му није никаква друга мисија, него да омили читалачком свијету лијепу књижевност и привреду, а сарадници ће бити сви признати књижевници радници Срби и Хрвати.“¹⁵ Лист би излазио један пут месечно. Излажење листа „Зора“ је одобрен решењем Земаљске владе, од 28. фебруара 1896. године,¹⁶ под условом да се могао „бавити само оним предметима, који искључивши из рада листа сваки политички правац, једино у науку, забаву и привреду засјецају“.¹⁷ Цензуру овог листа вршиле су аустроугарске окружне власти у Мостару.

Главни задатак листа „Зора“, био је унапређење културног, просветног и друштвеног живота тада заостале Босне и Херцеговине. Овом часопису је и дато име „Зора“, јер је требао да буде светло у мраку непросвећене Босне и Херцеговине. Лист није имао амбиције да буде конкуренција листу „Босанска вила“, који је излазио у Сарајеву а био је први српски лист за културу у Босни и Херцеговини, већ само да допуњује и унапређује културни и друштвени живот Босне и Херцеговине. О разлозима покретања листа најбоље сведоче речи из писма Светозара Ћоровића Милану Савићу, председнику Матице српске, од 8. јануара 1895. године: „Данас Вам долазим, да Вам јавим једну новост из ових крајева. Од фебруара ја и Алекса покрећемо забавно-поучни лист, који ће излазити у мјесечним свескама, као „Луча“. Овај лист неће бити конкуренција „Виле“, али ће ипак моћи опстајати. Сарадњу нам обећаше наши најбољи књижевници, те ће ту и садржина бити одабрана...Сада ево молимо и Вас, као пријатеља и мога и Алексинога, да нас и Ви обрадујете каквим вашим радом, било пјесмом, било причом, било каквом оцјеном...А особито би нас обвезали, када би нам за 1. број послали оцјену о Милићевића „Населју“...“¹⁸

Лист „Зора“ је, од самих почетака, имао амбицију да постане значајан књижевни лист на свим српским и југословенским просторима. Његови покретачи, на првом месту Светозар Ћоровић и Алекса Шантић, су писмима интензивно позивали своје пријатеље писце и културне раднике да, што активније сарађују у листу. Светозар Ћоровић је у писму Јовану Ћорђевићу следећим речима описао нови лист који покрећу: „У Мостару ја и побро ми Алекса

¹⁵Др Хамдија Капицић, *Босна и Херцеговина под аустроугарском управом* чланци и расправе, Сарајево, 1968, 303

¹⁶Молба Алексе Шантића и Светозара Ћоровића, упућена Земаљској влади, у вези са покрећанњем часописа „Зора“, 64 – 65

¹⁷М. Екмечић, *Друштво, привреда и социјални немири у Босни и Херцеговини*, 582 – 583

¹⁸Писмо Светозара Ћоровића Милану Савићу, Мостар, 8. 01. 1895, Рукописно оделење Матице српске, Инв. бр. 420

Шантић, покрећемо нов лист за забаву и поуку. Тај лист зове се „Зора“. Око листа окупили су се скоро сви најбољи књижевници српски, па зар да „отац српског нар. позоришта“ не буде у том колу?“¹⁹

Први број листа „Зора“ је изашао 30. априла 1896. године у Мостару. Лист је покренут без икаквог најављивања и објаве програма новог листа. У првом броју листа „Зора“ објављена је, на првој страни, песма Аексе Шантића „Остајте овдје“, која је била мотивисана борбом за сузбијање иселавања југословенског живља из Босне и Херцеговине, на првом месту Муслимана, који су тада масовно напуштали Босну и Херцеговину. Светозар Ћоровић је био један од најзначајнијих сарадника листа који је пресудно утицао на његову уређивачку политику. Неко време је и сам успешно уређивао лист.

Уредништво листа је активно сарађивало са књижевницима и културним радницима из свих југословенских области. Нарочито активна сарадња је била са културним радницима из: Босне и Херцеговине, Краљевине Србије, Далмације и Војводине. Сарадници листа су, од самог почетка, били многи најугледнији интелектуалци тога времена, међу којима су најзначајнији: др Милан Савић, Антун Фабрис, Милан Шевић, Стеван Сремац, Јован Ђорђевић, Иво Војновић, Симо Матавуљ, Јован Јовановић – Змај, Лаза Костић, Риста Ј. Одавић, др Тихомир Остојић, Иво Ћипико, Марко Цар и многи други. Због великог броја угледних сарадника, нарочито из Србије, лист је, по тврдњама Атанасија Шоле, „одмах добио леп углед, који је из године у годину само растао.“²⁰

Светозар Ћоровић је био иницијатор што чешћих контаката мостарске интелигенције са културним радницима из свих српских и јужнословенских земаља, на првом месту из Краљевине Србије. Ћоровић је одржавао посебно интензивне контакте са познатим српским писцем Стеваном Сремцем, са којим је имао веома интензивну преписку. Сремац је са мостарском интелектуалном културном елитом, приликом тих сусрета, водио дуге интелектуалне разговоре посвећене националној и културној борби српског народа. Тим сусретима су, поред Ћоровића, присуствовали најзначајнији људи у културном животу тадашњег Мостара, писци: Алекса Шантић и Јован Дучић, политичар и културни радник Атанасије Шола и познати мостарски штампар Ђорђе Кисић,²¹ у чијој је штампарији штампан лист „Зора“. Често су заједно одлазили на излете и народна весела, где се окупљала херцеговачка културна елита. Сремац се изузетно пријатно осећао у Мостару. Одседао је у приват-

¹⁹Писмо Светозара Ћоровића Јовану Ђорђевићу, Мостар, 18. 04. 1896, РОМС, инв. бр. 22.590

²⁰А. Шола, *Људи и догађаји у прошлости Гусала*, 24

²¹Стеван Ћоровић, Стеван Сремац у Мостару, у: Стеван Сремац, *Рабош*, чланци, *писма*, приредили Ђуро Гавела и Бошко Новковић, Сабрана дела Стевана Сремца, књига 6, Београд, 1977, 275 – 288

ним кућана, где је уживао, са драгим пријатељима, у топлој атмосфери и домаћој храни. Често је одседао код Васе Радуловића, уместо у хотелу, јер се тамо осећао много пријатније. За Радуловића и његово гостопримство Стеван Сремац је говорио да је „наш је човек и код њега је све лепо, чисто, наше... И јела су наша и човек може добити паприке ако хоће... Ништа ми горе него доћи у швапски хотел, међу господу са наочарима, штаповима, рукавицама... Тамо сам као свезан... А ја хоћу да сам комотан, да мирно могу попити чашу вина, запалити цигар и као човек разговарати са друштвом, не бојећи се да ће ми когод нешто замерити...”²² О овим сусретима је често писао, сам Светозар Ђоровић. О срдчним дочецима које је мостарска елита приређивала Ђоровић је често писао у сарајевском листу „Босанска вила“.

По тврдњама Атанасија Шоле, најмлађег и последњег уредника листа „Зора“, „првих година редакција и администрација била је у „Гулама“ или Светозаревој – магази. Ту је, управо, била редакција. Доцније нам је указао гостопримство наш вредни и предусретљиви штампар Риста Кисић, док последње две године нисмо добили своје засебно уредништво, што смо сматрали великим успехом“.²³ У штампању листа „Зора“ уредништво је сарађивало са једним од првих и најбољих мостарских штампара Ђорђем Кисићем. Кисић је био власник и оснивач Издавачке књижарнице и штампарско уметничког завода „Пахер – Кисић“ у Мостару.²⁴ Штампарски завод „Пахер – Кисић“ је радио, у периоду од 1878. до 1935. године. Најзначајнију издавачку делатност развили су у периоду до Првог светског рата. Овај Штампарски завод је био најстарија и најбоља, за оно време, и најсавременија штампарија у Мостару.²⁵

Уредништво „Зоре“ је имало амбиције да уведе у народни живот и приближи народу многе модерне европске трендове у култури и привреди. Лист „Зора“ се кроз своје текстове и рубрике бори за развој свих области друштвеног живота. Упркос томе уредништво је желело да „Зора“ буде блиска народу, а не да му буде „туђинка“.²⁶ Због тога су 1897. године увели нове рубрике за: историју, етнологију и народну привреду.²⁷ Уредништво листа се енергично борило за сарадњу Срба, Хрвата и муслимана у Босни и Херцеговини и ван ње. Лист „Зора“ се борио за што боље образовање и побољшање друштвеног положаја жена у Херцеговини, у којој је тада био велики број необразованих и неписмених жена. Лист је имао и своју женску страну. Мостарски културни клуб је

²²С. Ђоровић, *Стеван Сремац у Мостару*, у: С. Сремац, *Работи, чланци, писма*, 276

²³Исто, 24 – 25

²⁴*Цјелокупна дјела*, Алексина писма, итернет, www.aleksasantic.com

²⁵Исто

²⁶*Писмо Уредништва „Зоре“ Милану Савићу*, Мостар, 16. новембар 1897, РОМС, инв. бр. 805

²⁷Исто

интензивно сарађивао са новосадском интелигенцијом, која је издавала и уређивала први српски женски лист међу Србима у Аустро-Угарској „Женски свет“. Лист је излазио у Новом Саду, у периоду од 1886. до 1914. године.

Др Милан Савић је са пуном пажњом пратио развој мостарске књижевне елите и подржавао је рад листа „Зора“. „Летопис Матице српске“ је пажљиво пратио њен рад. О раду „Зоре“ „Летопис“ је писао: „Мостарски омладинци прегоше с великим амбицијама да поведу коло у српској белетристици“.²⁸ „Зора“ тежи за модерним у књижевности, а то се види и по неким цртежима и словима. Овај лист одваја се од осталих српских листова по томе што показује „тежњу за духовитим, лаким стилем, неко отимање од шаблона и калупа, дакле тражи слободне форме у књижевности“.²⁹ Насупрот „Летопису“ лист „Бранково коло“ је изражавао бојазан да ће „Зора“ угрозити примат сарајевској „Босанској вили“. Ове бојазни нису биле оправдане из разлога што „Зора“ и „Босанска вила“ нису имале исте сараднике, барем не у већини, као и због тога што се „Зора“ више бавила модерном а „Босанска вила“ традиционалном књижевношћу. Истини за вољу Мостарци су много сарађивали у сарајевској „Босанској вили“, како пре оснивања листа „Зора“ тако и после њеног гашења. Др Јован Радуловић је тврдио да су Мостарци „Босанску вилу“ „испуњавали више него Сарајлије“.³⁰

Лист „Зора“ је угашен крајем 1901. године. За његово гашење била су два разлога. Један од разлога је било убеђење уредништва листа, вођеног општесрпским интересима, да новопокренути Српски књижевни гласник, који је излазио у Београду, треба да окупи све снаге које не „треба растурати по малим срединама“.³¹ Већина сарадника листа „Зора“ наставила је интензивно да сарађује у Српском књижевном гласнику. Међу њима су били најактивнији, чланови уредничког тима листа „Зора“, Светозар Ћоровић, Јован Дучић и Алекса Шантић. Други важан разлог за прекид рада био је недостатак финансијских средстава.³²

Светозар Ћоровић је био међу оснивачима листа „Народ“, једног од најуглађенијих и најзначајнијих листова међу Србима у Босни и Херцеговини. Припреме за његово оснивање почеле су крајем 1906. године у Мостару. Његови оснивачи били су: Петар – Перо и Алекса Шантић, Светозар Ћоровић, Лука Грђић, Душан Васиљевић, Атанасије Шола, Коста Костић, Милан Радуловић и

²⁸Др Ј. Радуловић, *Мостарски српски друштвени и књижевни покрети у Мостару*, 250, Ј. Радуловић, *Славно доба Мостара*, 249

²⁹Исто, 250, Исто, 249

³⁰Др Ј. Радуловић, *Мостарски српски друштвени и књижевни покрети у Мостару*, 320, Ј. Радуловић, *Славно доба Мостара*, 320

³¹М. Екмечић, *Друштво, привреда и социјални немири у Босни и Херцеговини*, 583

³²Исто, 583

Лазар Милићевић³³. Акција оснивања листа покренута је са знањем Николе Пашића.³⁴

Светозар Ћоровић је пружао велику подршку својим младим пријатељима и саборцима. Дугогодишњи уредник листа „Народ“ и родоначелник социологије у Босни и Херцеговини Ристо Радуловић је од младости много сарађивао са Светозаром Ћоровићем. Дивио се његовом националном и културном раду. Сматрао га је својим великим узором у националном раду.³⁵ Истицао је да Светозар Ћоровић није био високо образован књижевник али је као књижевни и културни радник дао изузетно велики допринос сагледавању живота, традиције, обичаја и менталитета Мостара и Херцеговине.³⁶ Тврдио је да је Ћоровић био „самоук човек, није могао ни да изгради свој стил онако концизно као Г. Кочић из Босне, ни да продуби свој тон онако као Г. Станковић из Враћа. У формалној страни своје уметности он је све досад остао нешто неук и неодмерен. Али садржајем, материјом, дао је више него ико код нас.“³⁷ Као један од његових најзначајнијих доприноса развоју културе Радуловић је истакао то што је Ћоровић био „први који је у свету почео да прича о нашој Херцеговини, а особито о муслиманском њеном амбијенту, у нашој литератури потпуно новом. Он, веран свом херцеговачком типу, одушевљеном, дилетантском, глагољивом, прича нам о свему, јер је све и било ново. И по свој прилици, као и многи стари писци и наши и туђи, он ће се најдуже спомињати ради свог богатог материјала, који сачињава неку врсту компендиума о Херцеговини.“³⁸ Ристо Радуловић је истицао да је Светозар Ћоровић био један од првих мостарских интелектуалаца међу Србима православне вере који се активно борио за буђење националне свести српског народа у Мостару и Босни и Херцеговини и активно спроводио националну политику Срба у Херцеговини.³⁹ Истицао је да је Ћоровић „на освиту нових идеја и новог рада, био један од првих радника. Један, да речемо, од првих херцеговачких идеалиста за оно што је лепо. Један, даље, од оног уског и онако симпатичног кола првих самосталних идеалиста у Мостару који су, тако рећи, дочарали фини и цењену мостарску Зору, где је он био и главни сарадник, а неко време и уредник. И на свим другим пољима народног рада, било естетског, било

³³Василија Колаковић, *Светозар Ћоровић као национални и политички радник*, Београд, 249 (Необјављена докторска дисертација др Василије Колаковић. Дисертацију чува Универзитетска библиотека у Београду, под инвентарним бројем РД 51 – 25)

³⁴Исто, 249

³⁵Ристо Радуловић, *Двадесетогодишњица Светозара Ћоровића*, у: *Летопис Матице српске*, Нови Сад, 1914, 126 – 128

³⁶Исто, 127 – 128

³⁷Исто, 127

³⁸Р. Радуловић, *Двадесетогодишњица Светозара Ћоровића*, 128

³⁹Исто, 128

политичког, Г. Ћоровић, до у задње време и народни посланик, радио је са идеализмом.⁴⁰ Ристо Радуловић је истицао да је Светозар Ћоровић све у животу, од културног до политичког рада, радио са великим ентузијазмом.⁴¹ Као Ћоровићев велики квалитет Радуловић је истицао то што је он био врло друштвен, срдчан и комуникативан.⁴² Тврдио је да је Ћоровић и поред своје велике оданости својим идеалима и своје борбености у културном и политичком раду био увек пријатан и ведар саговорник и одан пријатељ.⁴³ Тврдио је да је Ћоровић у контакту са људима био „увек насмејан и жељан разговора, као и његова Херцеговина.“⁴⁴ Ристо Радуловић је у свом тексту посвећеном двадесетогодишњици културног рада мостарског књижевника и културног радника Светозара Ћоровића изразио дивљење према његовом културном и књижевном раду.⁴⁵ Истакао је његов велики допринос буђењу националне свести Срба у Мостару.⁴⁶ Истакао је велику вредност Ћоровићевог књижевног дела. Сматрао га је чак хроничарем мостарског грађанског живота.⁴⁷

Као један од најзначајнијих представника српске интелигенције у Мостару у годинама пред избијање Првог светског рата готово цео рат је провео у интернацији, у пркос тешкој плућној болести, од које је и преминуо само неколико месеци по његовом завршетку. Обновљено мостарско друштво „Гусле“ се следећим речима опростило од једног од својих најутицајнијих и најактивнијих чланова: „Ни пуна неколика мјесеца од ослобођења, „Гуслама“ је пала у дио трагична дужност да до вјечне куће отпрати овог свога негдашњег еминентног члана који је раду у друштву посветио све своје младе дане, било као пјевач, дилетант, аранжер и аниматор друштвених састанака итд. Као да је само чекао да се испуни сан његова живота, па да журно заклопи очи не чекајући даљи развитак догађаја, који доноси са собом неминовна разочарања. И Мостар се заједно са „Гуслама“ достојно одужио сјени овога свога душевног и борбеног сина.“⁴⁸

Светозар Ћоровић је дао велики добринос развоју културе, позоришта и публицистике у Мостару с краја деветнаестог и почетком двадесетог века. Био је један од оснивача културног и националног покрета у Мостару свога времена. Многи савременици су га сматрали хроничарем Мостара свога времена а данас је потиснут, па чак, и готово заборављен.

⁴⁰⁻⁴⁴ Исто, 128

⁴⁵ Р. Радуловић, *Двадесетогодишњица Светозара Ћоровића*, 126 – 128

⁴⁶ Исто, 126 – 128

⁴⁷ Исто, 126 – 128

⁴⁸ Гојко Круљ, „Гусле“ у ери ослобођења, у: *Педесет година српског пјевачког друштва „Гусле“ 1888 – 1938*, уредник Јован Радуловић, Мостар, 1938, 258 – 259

Милан МИЦИЋ

*ЈЕРОМОНАХ МАКАРИЈЕ
ПРВИ СРПСКИ И РУМУНСКИ ШТАМПАР*

Сумрак 15. stoleћа и прве деценије 16. stoleћа изнели су на позорницу историје личност јеромонаха Макарија, духовника широке културе, великог духовног интресовања и човека који се у том узбурканом времену, на заталасаном простору европског Југоистока, на мапи историјског трајања, појављивао на различитим географским тачкама остављајући јасан духовни и лични траг (Цетиње, Венеција, Трговиште, Хиландар). Појачана лична динамика јеромонаха Макарија сведочила је о самој епохи у којој је живео и о историјском простору који је дугом најездом Османлија бивао померен из статичности свог историјског трајања. Турски продори на Балкан кидали су вековни поредак феудалних односа, доказивали немоћ владајућих структура балканских државица да сачувају феудални поредак, да заштите своје поседе и људство на њима, обезбеде трговачке путеве и градове и сачувају систем утемељен претходним историјским искуством. У таквим историјским околностима, услед сурових турских освајања, све друштвене структуре феудалног друштва биле су у покрету, у непрекидном процесу промене и преименовања, нестајања и добијања нових форми историјског постојања прилагођених друштвеном поретку у расулу и друштвеном поретку који се тек стварао. Зато је физичка мобилност јеромонаха Макарија могла представљати историјску парадигму, симбол епохе у којој су налетели турских чета терали појединца да мења просторе сопствене егзистенције и животног постојања.

Османска најезда померала је читаве групе становништва који су некада живели у статичности феудалног поретка. Феудални поседи и градови падали су под турску власт када се услед турских напада обезљуде, а страх натера становништво да измакне што даље од турског копита и сабље. Без феудалне заштите и без сељаштва који су хранили постојање манастира као духовних средишта манастири на Балкану су запустели, а њихово монаштво било је у сталном покрету и бекству. Манастири као центри препи-

сивачке делатности су замирили, богослужбене књиге у турским налетима су уништаване; у епохи у којој се османска сабља сматрала казном Божијом вера се тањила, замирала или добијала паганске натрухе који су дуго почивали у колективној подсвести народа.

Простор око Скадарског језера у којем се неговала православна духовност и преписивачка делатност, а у којем је породица Балшића током 15. века подигла четири манастира (Старчево, Горицу, Богородицу Крајинску и Морачник), турским продорима је заустео, а пад Скадра под турску власт 1479. године назначио је да се турско копито сигурно учврстило у залеђу јужног дела источне јадранске обале. Породица Црнојевића, што је владала Зетом, и која је наследила племените Балшиће, инстинктом историјског опстанка, заједно са околним становништвом, које није избегло на западну јадранску обалу, повлачила се високо у брда, у простор у који одлазе они које историја порази. Тако је историјско – географски појам Зете све више замењиван једним другим именом који се у наредним вековима у историји јављао под именом Црне Горе. Црнојевићи су померали своја седишта правцем турским напада; из Жабљака у Обод, из Обода у Цетиње, високо у брда. Иван Црнојевић, у изгнанству после пада Скадра 1479. године, у Лорету, у Италији, ношен замишљеношћу над сопственом судбиним и судбином свога народа закleo се да ако се врати у земљу, коју је невољно напустио, да ће подићи манастир. Када су се околности историје склопиле, а то је био сукоб око власти синова моћног Мехмеда Другог Освајача, Бајазита и Цема, Иван Црнојевић се у земљу својих предака повратио и 1485. године саградио Цетињски манастир. Његов наследник, Ђурађ Црнојевић, који је 1490. године преузео поседе свога оца, мислећи на његовом трагу и трагу средњовековног памћења похитао је да Цетињски манастир преобрази у културно и духовно средиште, у место где се православна вера негује и буди, ту баш на месту додира, прожимања и судара православља, католичанства и ислама, на међи цивилизација и света.

Алат за штампарију и пресу Цетињског манастира Ђурађ Црнојевић купио је у Венецији, док су оловна слова и матрице за украсе рукописа направљене у Зети. Јеромонах Макарије, који се тада први пут појавио на виделу историје, са својим помоћницима, отиснуо се пут морске пучине, преко Јадрана, пут Млетака, да учи штампарски занат и вештину код чувеног венецијанског штампара Алда Мануција. Везе властеле из балканских брда, из јадранског залеђа, са Венецијом тада су још биле непрекинуте, путеви су били отворени, културна и духовна комуникација живо је текла, а са друге обале Јадрана очекивала се помоћ пред пошашћу османске најезде која је разарала један столећима стваран свет. Немоћ млетачке заштите пред моћном турском ордијом била је очигледна, али уплашени човек Балкана већ је у себи почео да гради моћни свет илузија који га је бранио од сурове и безнадне јаве.

Неколико деценија пре овог догађаја десио се у Мајнцу културолошки и цивилизацијски чин што је мењао свет и перцепцију

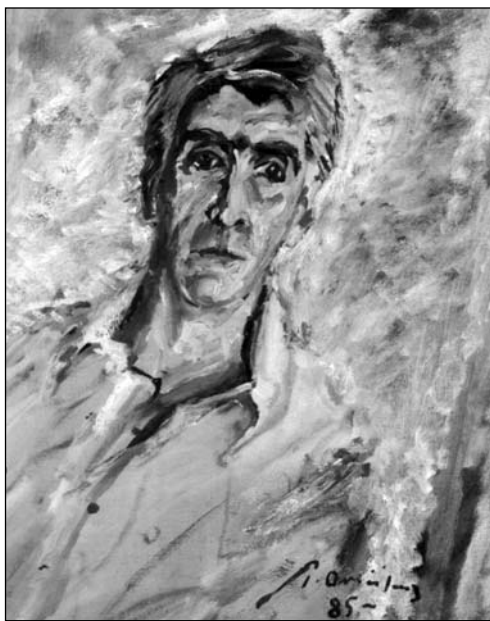
живота и стварности средњовековног човека и који је Западну Европу уводио у ново време. Човек из Мајнца, Јохан Гутенберг, проналаском штампарске пресе, начинио је онај корак који се савременицима чинио невелик, али који је био стваран и практичан, и који је отварао нове пословне могућности. Путевима трговине и културе штампарска преса закорачила је у свет човека Западне Европе, а вољом историје и господара Зете у првој половини последње деценије 15. столећа нашла се у црногорским брдима, у тек саграђеном манастиру, у земљи која је личила на збег, надомак исламских богомоља и турских војничких посада који су јасно показивали да се међа цивилизација померила у корист ислама. На том месту, које је представљало тачку злехуде историје, неблагонаклоне човеку Балкана, зацариле су се прве српске штампарске књиге, њих укупно пет у годинама између 1493. и 1496. Путеви тих књига остали су непознати; куда су се оне распрострле, у којим манастирима су се нашле, које духове су оплемениле и оснажиле, коју веру у овострани и онострани свет су повратиле то је тајна историје што се никада не сазнаје, него остаје у помрчини трајања као и сами људски животи. Слом Црнојевића 1496. године значио је и нестанак ове штампарије, а сам чин њеног кратког постојања обележио је оно што је Балкан у наредним столећима постао: посуда у којој се људска дела брзо и залудно троше, у којој људски животи и егзистенције лако и брзо нестају, простор где је све порозно и трошно, тек са покојим трагом који опстаје током векова.

На пољани историје, на којој су се мењали фигуре и актери, а потом нестајали попут сенки, име јеромонаха Макарија по други пут се појавило, неочекивано, на сасвим другом месту, удаљеном од прве тачке његовог духовног и људског делања, али на месту где су се такође додиривали и ломили светови, вере и цивилизације Влашки војвода Радул, под утицајем Максима и Ангелине Бранковић, који су боравили код њега, позвао је јеромонаха Макарија да дође у Трговиште и своје знање, вештину и искуство штампарског заната подари његовом двору. Између 1496. године и бекства јеромонаха Макарија са Цетиња и 1507. године када се он јавио у Трговишту, на двору влашких војвода, живот Макаријев је помрчина, пећина и непамћење. И ту, код Радула Великог, у Трговишту, у Влашкој 1507. – 1512. године јеромонах Макарије штампао је још три књиге којима је трајно обележио себе у историји трајања румунског народа и румунске културе. Тај чин оплеменио је Макаријево постојање, уздигао га у ванвременост и чинио га белегом епохе и белегом простора који се опирао неумитности историје која је ломила љуштuru једног света прекомпоновајући га у простор на граници цивилизација и светова.

У време турских продора на Балкан видљива је појачана блискост међу православним балканским народима. Припадање византијском културном и духовном кругу повезивало је православне народе Балкана и пре османске најезде. Али урушавање балканских држава услед османских налета и суочавање балканских народа са заједничким количником несреће људе тог

узнемиреног простора чинило је блиским. Долазак Максима и Ангелине Бранковић и јеромонаха Макарија на двор Радула Великог у Трговишту говорио је о међусобном разумевању и повећаној блискости феудалне балканске елите, о тражењу међусобног ослонаца људи духовно и културно сродних у покушајима да сачувају свет што се неумитно рушио. Један од начина да се тај свет очува била је и православна вера, а начин да се она утврди и људи сачувају од незнања и моралне клонулости било је штампање књига које су требале да утврде народ у посрнулом веровању.

Јеромонах Макарије још једном појавио се на историјској сцени негде између 1525. и 1533. године као игуман манастира Хиландара. Своја лутања, која су била појавност његове епохе и израз друштвеног и духовног немира простора којем је припадао завршио је у светогорском миру написавши и један текст о међама Дакије. Тада је направљен и један дрворезни клише за отискивање икона на хартији саздан по Макаријевој замисли а изведен руком неког од критских сликара који су се тих година појављивали на Светој Гори. Тако је јеромонах Макарије заокружио свој животни пут од цетињског манастира до манастира Хиландара у четири деценије лутања, на простору између два мора и једне велике реке, у епохи тектонских историјских промена тискајући прве књиге којима се губио траг негде у дубини земаља које је обавијао мрак османске власти.

Портрет Василија Креситића

Милош ЈОЦИЋ

ОСТВАРЕЊЕ ИДЕАЛА ФРАНЦУСКОГ СИМБОЛИЗМА У
ЧУВАРИМА СВЕТА СТАНИСЛАВА ВИНАВЕРА И ПЕТ
ЛИРСКИХ КРУГОВА МОМЧИЛА НАСТАСИЈЕВИЋА

Какве везе, на први поглед, постоје између (француског) симболизма са једне, и песништва Станислава Винавера и Момчила Настасијевића са друге стране? Питање је можда нагло постављено сада, на самом почетку, али није наодмет одговорити и навести следеће чињенице: да је Винавер макар у својој првој збирци, *Мјећама*, био чист симболиста – било кроз пародије „псеудо-декадентних“ песама, како је то видео Миодраг Павловић, било кроз неколико песама чисте верленовске провинијенције – и да је Настасијевић, који је од поезије објавио само *Пет лирских кругова* (уз још два, који су касније били заједно били објављивани као *Седам лирских кругова*), углавном био подједнако сматран и за најмодернијег традиционалисту и за најтрадиционалнијег модернисту.

Може се, међутим, отићи мало шире и дубље, и поставити питање: какве су везе и суштинске сличности између поетике француског симболизма и (нашег, у овом случају) међуратног песништва?

Обе ове поетике су реакције, револуције, контра-поетике онога што се налазило пре њих. Симболизам се може посматрати у потпуности као непосредна реакција на поезију Парнаса, који је захтевао чистоту форме, и пластично и конкретно изражавање; мало узводније у току књижевне историје, авангардна поезија се залагала за стваралачку индивидуалност у таквој мери да је, макар код нас, готово сваки песник био следбеник неког сопственог стилског правца, неког сопственог „-изма“, чиме је овај правац готово немогуће представити као хомогену целину, а још теже повезати га са неком од традиција¹, чиме је авангарда заиста била слична сим-

¹Иако је међуратна поезија била, као целина, толико разуђена да се не може говорити о неким њеним општим везама и линијама са традицијом, песници су као појединци имали своје ослоње у књижевној историји, свако своје. Винавер је често као своје узоре наводио, рецимо, Ничеа и Гетеа, а посебно Лазу Костића, док је Настасијевић био више него интензивно повезан са српском средњовековном лириком.

болизму у том контексту „црне овце“ књижевноисторијског развоја.

Сами песници ова два правца су били готово индентични у својим нагонима, хтењима и циљевима. Све што је, рецимо, Вујадин Локић рекао о симболистичким песницима у истој мери стоји и за оне међуратне. Протест једне генерације „уклетих“ песника може се, у пренесеном значењу, схватити као и један и други правац. Деморалисаност, анархија, разочарење и бес су осећања и особине како француских симболиста тако и наших авангардиста, са разликом у изворима таквих емотивних стања – симболисти виде све рупе друштва и све нијансе дехуманизације људи, и стога се здушно залажу за уништење таквог поретка (понекад и за његово слављење), док су међуратни песници људи који *већ* живе у друштву које је било до темеља уништено и спаљено. Они су сами присуствовали том рушењу друштва, они су из прве руке гледали свеопшту деструктивну дехуманизацију европске цивилизације. Док су се симболисти залагали за уништење трулог друштва, авангардисти су тражили његову рехабилитацију и обнову.

И до једног и до другог циља се није могло доћи рационалним путем. Пред симболистима је био свет још стојећи и постојећи, у којем су они видели ону тунку зла које је касније довело до рата који је свет авангардиста, онај који су у песмама обнављали, разрушио и оставио у немилости. Уметници и једни и други, дакле, своје песме селе у свет несвесног, ирационалног и пре свега *симболичког*. Њихова поезија је ступала уместо живота, постајући у исто време и Циљ и Путовање, и живот и тражење живота, иако је била (опет та реч) *реакција* на конкретни свет који је требало мењати. И једни и други презиру стварност, јер стварност за њих није „реални“ свет, него је стварност за њих илузија, која замењује „праву“ стварност. Поглед на тај свет јесте скептичан и сумњичав, а поезија постаје до крајњих мера индивидуалистичка и интровертна. Да би се десила дехуманизација или обнова човека, морало се ићи до спиритуалности, до суштине, до саме душе ствари, до индивидуалне маште, фикције и пре свега симболике.

Међу овим опречним сличностима које се налазе између симболизма и авангарде постоји, међутим, и извесна нит која се још од Парнаса почела вести, а чији су крајеви допрли и до међуратне поезије. Још су парнасовци, дакле, наглашавали чистоту форме као један од круцијалних елемената добре песме и поезије уопште, захтевајући правилност каква се налази у архитектури или скулптури. Симболизам је прихватио ову готово религиозну опседнутост формом али на њему својствен и дијаметрално супротан начин – да, форма постаје један од кључних елемената песме, али не системски и маниристички прописана форма, него је сваки песник имао слободу за себе да створи уникатан израз који ће осветљавати и око кога ће градити свој песнички свет, што је, наравно, било сасвим у складу са већ споменутим израженим индивидуализмом у писању песама. У контексту симболизма, форма заиста постаје све само не чврста и парнасовски рационална – израз се морао ирационализовати, и морала се тражити мистична душа језика, како би он одговарао

захтевима поезије. И форма и садржај поезије у симболизму, дакле, твори неке нове светове; Бодлеру и Поу, рецимо, ирационално представља једини „прави“ свет, док садашња реалност представља, парадоксално, илузију и платоновску сенку и одјек оног правог и рационално недостижног света. Поезија одлази у мистификацију, али се, као последња спона са „реалним“ светом, чува извештај, макар промислски *склад* који се остварује сучељавањем и слагањем речи и њиховим избором по *звучности*, чиме музика постаје она линија којом се, у оквиру света песме, стиже из једног света („правог“, свет садашњи) у други („поетски“, свет песме). Звучност израза је полако постајала подједнако битна као и оно што је песма тежила саопштити; форма постаје подједнако битна као и садржај, јер су и једно и друго постајали недељиви полови Песме. Брига за форму почиње стварати посебну врсту поезије у којој је готово у целости уследило грчевито трагање за речима које би се поставиле у нови склоп и нову форму – дакле, у одређеном тренутку, симболистима брига за језиком постаје у исто време и циљ, и услов, и основ како би се емоција песме дочарала песничком музиком.²

На који начин се све ово везану за форму и садржај транспоновало и еволуирало од (француског) симболизма до (наше) авангарде? Утврдили смо да песници у симболизму на одређени начин почињу наликовати композиторима; исто тако, свесни смо јаког индивидуализма у стваралаштву што се тиче наше међуратне поезије (и симболизма). Везу између ове две тезе нам најбоље може појаснити извесна мисао Валеријева, који је изјавио како композитор, насупрот песнику, пред собом има „потпуно припремљен (...) скуп средстава који је нарочито створен за то да би служио његовој уметности“, док сам песник „мора да се служи говором – тим заједничким гласом, тим низом уобичајених и ирационалних речи и правила, на необичан начин ствараних и преображаваних, на необичан начин кодификованих, који се на веома различит начин чују и изговарају“. Дакле, да би се апстраховани (у односу на реалну садашњост) и ирационални свет песме успешно представио читаоцу, узор се налази у музици као најапстрактнијој и у извесном смислу „најирационалнијој“ уметности. Музика постаје узор и због разлога који Валери посредно наводи – у музици, не постоји дистинкција између форме и садржаја, јер су мелодије и хармоније увек само мелодије и хармоније, никад нешто друго. Оно што у поезији смета оваквом јединству је сама природа језика, која за собом вуче трагове свих претходних употреба и контекста, па тако постаје јасно да је од „уобичајеног“, комуникативног језика потребно створити један који ће бити подређен само илузионистичком свету песме – *поейски језик*. Наравно, овде вреди споменути како није сваки наш међуратни песник трагао за оваквим јединством или посвећивао

²Бодлер је, рецимо, веома ценио Вагнера као неког ко је имао велики утицај на његову поезију.

толико пажње своме изразу и језику, али они који су за то имали највише смисла и љубави били су управо Винавер и Настасијевић, који се, по овом критеријуму, могу сматрати и најсличнијим међу свим песницима (када се гледа труд, жеља и љубав према ковању новог и обликовању старог језика), али и најразличитији (ако би се гледао конкретан *начин* на који су се њихове жеље, трудови и љубави манифестовали у сопственим песмама).

Винаверове везе са симболизмом већ су споменуте. Прву његову збирку, *Мјеће* (1911), Миодраг Павловић је назвао „младачком књигом виртуозне симболистичке технике, у којој се пародира псеудодекадентна осећајност“, али и напомиње да збирка садржи и неколико чистих верленовско-симболистичких песама. Нит симболизма, макар она кој се тицала бриге о језику, још се јаче изражавала у следећој његовој збирци, *Смрти тишине* (1913), о којој Павловић опет каже да представља готово тоталну „транскрипцију музике у поезију, и тиме он своје песме доводи до последњих консеквенци премисе симболистичке поетике“. Следећа Винаверова песничка збирка, *Чувари светла* (1926), сматра се његовом најцеловитијом, и једном од најбољих у нашем првом модернизму.

Говорећи о тој збирци, ваљало би се прво позабавити ишчитавањем *Увода у Чуваре светла*, својеврсном Винаверовом аутопоетиком. Рекао је ту Винавер да је за песника битно да буде близак стварности своје песме и њене суштине. Већ се овим, дакле, потврђује она поетска теза да стварност песме и реална садашњост нису исти појмови – поново, свет поезије јесте ирационалан и симболичан, апстрахован у односу на стварни свет чија се чулност жели превазићи. Винавер се не зауставља на пуком признавању овог симболистичког постулата, него чак и брани песнике који су, како сам каже, „затворени у кулу од слонове кости“ били неправедно осуђивани због свог наводно слабог или никаквог контакта са стварним светом у својим песмама – песник, по његовом уверењу, треба да изражава оно што је за њега стварност, оно што је *његова сојствена* стварност са којом је у непосредном и готово чулно-опажајном односу, а не стварност са којом нема додирних тачака и која је подједнако далека и од њега и од његових песама. Винавер замера песницима који преносе тек један грч неосетљивости из грубе стварности која их је увредила, и који се расплићавају у безизразној елегiji која је нека врста реторике око нечега *сасвим неважног* за поезију – песма не би требало да буде реторика или полемика која треба објашњавати своју природу или своје порекло, она треба бити песников сопствени свет за себе, свет који је по свим критеријумима нешто различито од света у коме песник физички обитава. Онај песник који изражава оно што *мисли* да је стварност, а не свој најдубљи осећај, јесте песник који је по страни од самог себе, закључује Винавер. Таквом песнику додира са сопственом душом толико мањка да чак не може ни да га лаже.

Песме се састоје, наставља Винавер, и од слика, и од игре речи, и од музичког дрхтања – и код њега је, дакле, инсистирање на изразу и форми подједнако битно као и оно о чему песма покушава

говорити. Из перспективе израза, стварност песме се налази у језику, и Винавер је управо у српском језику видео живот својих песама. Он је придавао значај језику као мало који наш песник, и однос који је он имао са њим заиста је наликовао односу композитора са својим музичком инструментима. Језик је Винаверу апсолут који прожима све песме, „рајска река“, како сам каже – у исто време идеал, место извора, финална дестинација поезије, и нит која све прожима и сила која поезију одржава живом. Говорећи даље о личним погледима на садржину, форму и њихов однос, Винавер напомиње како у песмама и даље жели осећати језик као стихију, значи, као засебан ентитет у односу на песму радије него да се овај у њој изгуби; једноставно, одзивање језика у песми баца још једно зрачење на већ остварени песнички занос, чиме се остварује то мистично јединство форме и садржаја. Свест песника окупира не само порука песме него и начин на који ће бити обзнањена, али не више неким утврђеним, неличним, „системским“ изразом, него једним дубоко индивидуалним, онако како сам песник захтева да се такав садржај пренесе, тако да у центру пажње читаоца буде и језик, и израз, и тема песме, елементи који сви заједно чине један симболистички и илузионистички свет песме.

Винавер није био просто само свестан песничког израза као мотора читаве песме, он је заиста био један од ретких који су гајили један присан однос са сопственим језиком, настављајући традицију таквих наших језикотвораца попут Костића (његовог духовног учитеља), Кодера или Милутиновића. У *Уводу*, Винавер гласно и разговетно говори о песничкој одговорности према језику, модераторској и креаторској, одговорности да се добро познају орбите и путање језика, а затим и способност да се оне другачије организују на основу песниковог *личног*, унутрашњег смисла. Језик јесте живо биће коме треба материнска нега и које захтева неког ко ће се нагнути над њим са љубављу, бригом и разумевањем за његове складице, испунити му чежње. Песницима језик ваља бити примални, исконски извор, од чије би материје требало да почињу са грађњом, а не да му силом намећу своје законе који нису ништа више од „привремених равнотежа“, како каже Винавер. Он даље наставља како „они“ (мислећи притом вероватно на себе, Настасијевића и још понеког песника сличних тенденција што се језика и израза тиче) спадају у песнике који су у непосредном додиру са језиком, са присним треперењем израза, који су са њим у сагласју. Језик јесте дат песницима са својом унутрашњом логиком, апсурдностима и односима, али песник мора знати како да му помогне, тиме непосредно помажући и себи и својој поезији – Винавер се, дакле, не поставља према језику као према своме слуги, него радије као према свом штићенику, знајући да је то однос у коме песник даје и песник прима, у коме језик обликује песму а песма обликује језик, потпуно један равноправан однос између композитора и његовог живућег инструмента.

Тај много пута спомињани симболистички, еквилибријски однос између форме, садржаја, израза и језика специфичан је у песмама *Чувара светла*. Поетски садржај Винаверов стоји, може се рећи, супротстављен форми, али са њом успева творити неку врсту хомогене целине опречних елемената. Стиче се утисак да језик, односно форма у овим песмама служи за обуздавање свих оних трења, лебдења, бујања и таласања које се дешавају „испод“, у равни садржаја. Код Винавера је иначе тешко видети да ли је он у некој песми озбиљан или пародира, и такав је случај и овде – као да није одмакао, у неком смислу, од *Мјећа* и пародирања симболистичких песама, дајући им чврсту и достојанствену форму а дозвољавајући садржају да се расплине у сасвим неприкладним правцима. У *Чуварима светла*, израз је и даље чврст и правилан, али и прилично неозбиљан и детињаст, јер се та чврстина и полетност остварује кратким стиховима и прилично јефтиним, једноставним римама (врло често су у питању дечије риме или само пуки исти облици различитих речи, рецимо: *била – крила, ђола – бола, ђлесу – земљошресу, шумило – злумило, збивала – бивала – ђосакривала, чују – кују*). Песма „Свуда је тешко шумило“ мелодијски готово делује као једна од Змајевих дечијих песмица, са својим правилним и полетним ритмом. Песме, дакле, делују готово неозбиљно на мелодијском, језичком плану, али шта се налази испод тога, на плану садржаја? Ствари које тешко да су шаљиве или полетне: апокалиптичне визије, тешко шумљење, крв, црвено сунце, сакривајућа небеса, канце, сенке, умор и сумор. Садржај песме, крећући се насупротив израза, кипти, палаца, отвара се и затвара у непрестаној динамици ритма и риме. Наравно, ништа није случајно, и све је то свесно направљено и замишљено, и можда само на први поглед делује како су израз и садржај одвојени амбисом један од другог. Винаверов садржај чине импресионистичке слике уништења и мрака, али те слике помоћу динамике израза оживљавају. Слике јесу застрашујуће и јаког утиска, али су ништа више од ролне филма, док је израз, тај винаверовски, динамичан језик који никад не мирује него прелази све више сваком новом строфом, тај израз представља филмски пројектор, а читаочева свест је филмско платно. Јединство форме и изражаја је достигнуто, и помоћу њега се ирационални песнички свет („ролна филма“), само уз помоћ песниковог индивидуалног израза спремљеног само за тај свет („пројектор“), успешно предочава читаоцу („филмско платно“) који сада има увид у лични свет песников, који би му, својом апстракцијом и статиком остао нејасан као када би се гледало у испуњену филмску ролну наспрам сунчевог светла. Текст песме се не може успешно тумачити стих по стих, занемарујући *израз* којим је казан, јер песма плови водама благог лудила, неповезане и немогуће семантичке конструкције која намерно заваљава читаоца на свом путу (*Крв се црвено збивала (...) време се жорко згрушало*), дочаравајући тек неки нејасан осећај наступајуће апокалипсе – зато Винавер овде и покушава транскрибовати музику у текст песме (његова намера још од *Смртии тишине*, као што је споменуто), чиме прави мост између индувудуалног поет-

ског света симбола и ирационалности са једне, и реалне садашњости са друге стране.

Видимо, дакле, да Винавер и даље поштује и користи за своје агенде *комуникативну* функцију језика. Како се залагао за одвајање песничког од стварног света, могло се претпоставити да се он заправо залагао за једну веома затворену врсту поезије, поготово ако се у обзир узме и његово инсистирање на засебном „језику“ за сваког песника. Винавер можда зато и прави један тако правилан и ведар песнички језик који је у таквој дистинкцији са његовим садржајима – песме његове нису „јасније“ када су представљене на такав начин, али се јасније види њихова *природа* и *суштина*. Овај песник се можда и залагао за индивидуалност у форми и садржају, као и за једну наизглед херметичну поезију, али у његовим песмама видимо намеру да се читаоцу ипак не отежа увид у тај песнички свет. Помоћу шаловитог, лебдећег израза Винавер представља свој мрачни и мистични свет читаоцу, али се и све зауставља на том представљању – природу песме коју види пред собом захваљујући песниковом „пројектору“, читаоц сам треба да тумачи и интерпретира. Управо се у овом детаљу манифестације јединства форме и садржине Винавер и Настасијевић веома разликују.

Када мисли скрену ка *Лирским кружовима* Момчила Настасијевића, и данас се прво помисли на њихову херметичност, крајњу затвореност према читаоцу. У време када су ове песме настале, њихов литерарни квалитет остајао је у сенци неразумљивости Настасијевићевог специфичног израза, а ситуација није, у сржи, промењена ни готово век касније – песмама се сада признаје оспоравана уметничка вредност, али док се за, рецимо, *Јушарње* и *Вечерње* још и може рећи да су просто кругови елиптични изразу, *Глухите* и *Речи у камену* су песме готово сасвим семантички затворене. Зашто је то тако?

Посебна унутрашња логика, у односу на логику реалног света, влада у Настасијевићевим песмама, чиме се и даље одржава она симболистичка подвојеност света песме и стварног света, односно између *симбола* и *конкретног*. Међутим, у *Лирским кружовима* не само да се прави разлика између симбола и суштинске стварности, него се та веза *раскида* и *одбацује* – симбол постаје стварност за себе, и свет за себе. Настасијевићеве песме нису херметичне јер се читаоцу обраћају неразумљивим језиком, оне су херметичне јер ни не покушавају започети комуникацију. Оне саме за себе представљају апсолут, личност, космос за себе, који се читаоцу просто проказује без посредника, као сопствена суштина и душа, у исто време и као симбол и као конкретна реализација сопственог бића. Песме просто постоје и бивствују док их читаоц посматра – свака са својим дубинама, чежњама и тежњама, ниједна од њих не говори директно читаоцу, него ћути на папиру и једноставно постоји ван реалне садашњости и било какве везе са њом; док Винавер израз користи како би транспоновао своје визије до реалног света, Настасијевић га користи како би своје визије још више одаљио од стварности. Оваквом употребом језика он побија његову основну конвенцију,

комуникативност, и његов израз тиме постаје онај идеал симболизма – чист, песнички језик који ничему другом не служи осим да постоји унутар песме и да јој подари један одређени вид и облик постојања. Овде се можемо, наравно, запитати и замислити над парадоксом да симбол представља, заправо, симбол и суштину самога себе; симбол симбола...

Попут Винавера, Настасијевић користи језик (најпре одстрањујући сва она логичка значења која иду уз њега) као инструмент, као грађу, као неодељиви део поезије, као другу половину душе и биће саме песме. Страховита интервенција попут ове није долазила лако, случајно или без жртве – поједине је песме Настасијевић писао у двадесетак верзија, а тражећи савршене речи често је полазио у дубине прошлости, у нашу средњовековну књижевност. Музика је Настасијевићу била потребна као једина равна у којој песма уопште може постојати, пошто је он свесно све остале равни затварао. То је и био разлог зашто је он био толико дисциплинован у свом неразумљивом грађењу језика толико да је то прелазило у фанатизам – опет, док Винавер у својим песмама израз користи као отклон и ведру задршку од оног што кључа и пробија се испод тога, Настасијевићев језик песме *јест* сам песма; језик кавим га је он створио *јест* уметност сам по себи. Своју песничку судбину је он у потпуности поверио језику, готово правећи од њега ритуал. Али опет, то једноставно није уобичајен људски, комуникативан језик, него одређена варијација, језик готово лишен непосредне и директне семантике, заснован у потпуности на мелодији, том једином преосталом спектру чулности у којем таква поезија и може постојати.

Језик је суштина и основна еманација човека као бића, па стога код Настасијевића постаје и основна еманација и суштина песме. Такво постојање се остварује кроз, опет, јединство форме и садржаја, односно, када су *Лирски кругови* питању, кроз јединствени однос *мелодије* и *тишине*. Музика и ћутање се код Настасијевића међусобно односе до у бексрај. Да би испунила одређену мелодијску улогу, речи се бирају и своде на минимално присуство; са друге стране, такво минимално присуство за собом повлачи и семантичку и мелодијску тишину, у којој заправо одјекују праве намере песме – дакле, права природа Настасијевићевих песама не лежи у мелодији коју оне производе, негу у тишини која долази после изреченог стиха.

Под претпоставком да су француски симболисти идеалну песму замишљали као савршен однос између онога *што* је речено и онога *како* је речено, може се лако закључити да су и Винавер и Настасијевић таквог идеала били не само свесни, него су се трудили и остварити га. По томе, како је већ речено, они су најсличнији међу свим нашим авангардним песницима; са друге стране, обојица су тај идеал другачије интерпретирали и развијали па се, у исто време, може рећи како су међусобно били дијаметрално супротстављени, али опет чинећи два поларитета једног истог ентитета.

Георг ТРАКЛ

ЗЕМЉА СНА

Морам се каткад, тих спокојних дана сетити, што су као чудесни, блажен минули живот за мене, у ком сам истински уживати знао, као у дару добрих, неспознатих руку. И тај мали град у долу, ускрсава опет у мом сећању, са својом широком главном улицом, кроз коју се пружала дуга алеја раскошних липа, са ћошкастим споредним стазама, пуним тајанственог, настајућег живота трговчића и занатлија, и са древним градским бунаром на сред трга, што под сунчевим сјајем тако сањиво жубори. И где увече, уз шум воде, љубавни шапат одзвања. И чини се, да град у сну минулих љубави сања. А меко зањихан брежуљак, над којим се свечано, ћутке, јелове шуме шире, затвара до пред спољашњим светом. Врхови се привијају благо, уз далека светла небеса и у том додиру неба и земље, указује се једном тај светски простор, да му део завичаја буде. Одједном се у мојим мислима, појављују људска обличја и преда мном изнова траје живот њине прошлости, са свим малим радостима и тугама, које су ови људи, без бојазни, један другом поверавали. Осам недеља, боравио сам у овим даљинама, и тих осам недеља су, као истргнут део мог сопственог живота, живот за себе, препун неизрециве младе среће, пун снажне чежње за далеким, дивним стварима. Ту моју дечачку душу, по први пут обухвати траг једног силног доживљаја. Видим опет себе као школарца, у малој кући са баштицом испред, која је помало удаљена од града и скоро сасвим била заклоњена дрвећем и жбуњем. Ту становах у малом поткровљу, што беше украшено чудесно старим, избледелим сликама и где многих вечери сањарих спокојно. Мир је моје, небески високе, будаласто дечачке снове, страшно у себе примао, чувао, и касније их, опет, мени испуњене доносио, у самотним, сутонским часовима. Често, навече, иђах мом старом ујаку, који је скоро целог дана, уз своју болесну сестру Марију, боравио. Седели смо тада, три дуга сата заједно ћутећи. Топли, ноћни ветар, дувао је с прозора и доносио разне, сплетене жуборе, до нашег уха, који су нас неодређеним и сненим сликама опсењивали. И ваздух беше пун крепког мириса ружа, што су уз баштенску ограду цветале. Тек, кад

се ноћ полако прикрала, устадох, казах „Лаку ноћ!“ и упутих се ка мом поткровљу, да још један сат, уз прозор тамо, сањарим. Најпре, осетих у близини мале болеснице, нешто, попут страшне стрепње, која се потом, разви у свету бојазан, пуну страхопоштовања, пред овом необичном дирљивом тугом. Кад је угледах, навре у мени мрачно осећање да она умрети мора. И уплаших се не видевши је. Кад сам дању лутао шумама, осећао сам радост у миру и самоћи, кад се уморан пружах у маховини, и сатима гледах у светла, трептава небеса, у која се човек може далеко загледати. Кад ме опи чудно, дубоко осећање среће. Наједном, помислих на Марију и устах, неизрецивим мислима свладан, да бесциљно лутам унаоколо, и осетих у срцу и глави такав терет, да могах заплакати. А кад увече ходах, кроз прашњаву главну улицу, која беше испуњена мирисом цватућих липа, и гледах у сенама стабала шапутаве парове, спазих, уз благи, жуборећи бунар, како на месечини ходају два човека, тесно припијени један уз другог, као да беху једно биће. И обузе ме врела јежа, пуна слутње. Осетих Марију у мислима и преплави ме жудња за нечим необјашњивим. И одједном видех себе, како с њом, руку под руку, у сени мирисних липа, жудно улицом лутам. И видех да у Маријиним великим и тамним очима пламти необичан зрак, а месец је њене крхке образе чинио још блеђим и прозирнијим. Тад, утекох у моје поткровље, наслоних се на прозор и гледах у дубока, мрачна небеса, у којима звезде до гашења сјаше, и висих сатима, сметен у опojним сновима, док ме сан не свлада.

А, ипак, не размених са болесном Маријом ни реч. Никада није говорила. Седео сам сатима уз њу и увек изнова, у њеним тужним, болесним образима, видех, и осетих, да умрети мора. Лежао сам у башти и удисао мирис хиљаде цветова. Моје су се очи опијале пламтећим бојама цветова над којима је сунце текло, и слушао сам тишину у ваздуху, коју је, само понекад, нарушавао крхки кликтај птице. Спознах превирање плодноне и тмасте земље, овај тајанствени жубор, вечно настајућег живота. Осетих тад, његову мрачну величину и лепоту. И бејаш слободан, као да живот мени припада. Али, поглед ми паде на балконски прозор куће. Видех Марију како седи мирна и непомична, затворених очију. И сва чувства моја беху, изнова привучена тугом овог бића, што је ту пребивало, и болном, стидљивом жудњом, која ме је чинила збуњеним и пометеним. И стидљиво, тихо, напустих башту, као да немам права боравити у том храму. Кад год прођох крај ограде, сломих једну од великих, жарко црвених, од мириса отежалих ружа. Хтео сам нечујно уз прозор да шмугнем, кад да видех да се нежна, дрхтава сена Маријиног обличја, са шљунковитог пута спушта. И моја сена додиривала је њену, као у загрљају. И закорачих ка прозору, као обузет пролазним мислима и положих ружу, коју сам био сломио, уз Маријин скут. Потом се тихо искрадох, као да се бојам да ћу ту заточен остати. Како ми се често овај догађај значајним чинио! Не знам. За мене је то, као кад бих хиљаду ружа болесној Марији уз скут положио, као кад би се наше сене безброј пута грлиле. Марија никад није спомињала ову епизоду. Али, осећао сам

из трептаја њених великих, златних очију, да су срећне због тога. Можда су били ови часови, кад нас двоје, заједно седесмо и ћутећи уживасмо у силној, немој, дубокој срећи, тако дивни, да ништа лепше није требало да пожелим. Мој стари ујак пуштао нас је да мирно бдијемо. Једног дана, пак, кад седех с њим у башти, међу свим тим пламтећим цветовима, каза ми он тихим, замишљеним гласом: „Твоја душа за тугом иде, младићу мој!“ И положи руку на моју главу. А чинило се као да још нешто хтеде рећи. Али је ћутао. Можда није знао шта тиме пробуди у мени. И шта се у мени од тад родило. Једног дана, кад опет кретох ка прозору, на ком је Марија обично седела, видех да њени образи беху смрћу укочени и бледи. Зраци сунца клизнуше над њеним, светлим обличјем. Њена распуштена, златна коса, лепршала је на ветру, и чинило ми се као да је не би могла уграбити никаква болест, као да је умрла без видног разлога, мистерија! Спустих јој у руку последњу ружу, са собом ју је у гроб однела.

Убрзо, након Маријине смрти, отпутовах у велики град. Али, остаде да живи у мени спомен на оне мирне дане, пуне сунчевог сјаја, трајући, можда, као шумно присуство. Мали град у долу никад више нећу видети. Стид би ме био да га поново угледам. Верујем да не бих могао, ако би ме некад обузела снажна жудња за оним вечним, младим стварима прошлости. Знам, да бих узалуд чезнуо за оним што је нетрагом минуло. Не бих тамо више нашао то, што још само у мом сећању, к’о и данас живи, и што би ми било извор беспотребне патње.

Белешка о аутору

Георг Тракл (1887-1914), уз Хелдерлина, Рилкеа и Брехта, највеће име немачке поезије, родио се у Салцбургу, у породици гвожђарског трговца. Траклова мајка била је наклоњена уметности и поезији, те је ову љубав пренела на децу, посебно на Георга и његову млађу сестру Маргарету, према којој је песник од детињства осећао инцестуозну наклоност. По положеном магистарском испиту из фармације, запослио се као апотекарски помоћник у једној апотеци у Салцбургу. Још у средњој школи почео је експериментисати са наркотицима, (опијум, етер, хлороформ, кокаин). Према сведочењу савременика, Маргарета била је још радикалнија од брата у жудњи према опијатима. Преко гувернанте која их је пазила, Тракл се упознао са француском поезијом, нарочито симболизмом и научио је француски језик. Читао је Бодлера, Рембоа, Хелдерлина, Ничеа. Прве песме објавио је у експресионистичком часопису „Бреннер“ које је водио и издавао Лудвиг фон Фикер. За Траклова живота, појавила се само једна збирка „Песме“ 1913. Збирку „Себастијан у сну“ Тракл је припремио за штампу али се појавила тек после смрти. С почетком првог светског рата, мобилисан је као санитетски поручник и послан на галицијски фронт. После битке код Гродека у којој су аустријске трупе поражене, Тракл доживљава нервни слом и покушава самоубиство. Ужаси рата, за ионако

израђављену песникову психу били су шокантно, трауматично искуство. Послали су га у војну болницу у Кракову ради посматрања његовог психичког стања. Убрзо затим, узевши из тајне ладице смртоносну дозу кокаина, Тракл умире у новембру 1914. У Тракловој поезији губе се физичке границе реалног света, у деперсонализованом односу према природи стапају се песниково ја и спољашњи призори, уз слике смрти и распадања које добијају изглед гротескне лепоте. Траклове слике никад нису само дескрипција. Из њих провејавају митски обрасци и облици нечег вечног, трансцендентног и ван временског у којима лик сестре добија космички, митски, демонско божански карактер. Она је песникова веза са земљом и небом, дели с њим исту крв, исти усуд, унапред детерминисану трагичност живота. Траклова употреба симбола је јединствена и захтева пажљиво аналитичко расуђивање. Има, заиста, у Тракловом песништву нечег од барокне атмосфере, узвишено трагичног доживљаја света и живота, космичке тишине и непомичности, која је уједно, непрекидно кретање ка пропасти, распадању и дезинтеграцији свега постојећег. Можда је најбоље написати оно што је Лудвиг фон Фикер, Траклов пријатељ и издавач, казао за његове песме: „Ја их не разумем, али осећа се да их је написао генијалан човек”.

Превод и белешка Бојан БЕЛИЋ

Свадба Миће Појовића

Њираг других - Георг ТРАКЛ

ВОЛТ ВИТМАН

ВЕДРА ПОНОЋ

Ово је твој час, о Душо!
Твој слободни лет у тишину,
далеко од књига, далеко од уметности
избрисаног дана,
свршених предавања.
У потпуности у тебе утонути,
нечујно у тебе гледати,
разматрати теме које ти највише волиш
ноћ, сан и звезде.

Роберт ФРОСТ

ПИТАЊЕ

Глас рече:
„Погледај ме међу звездама
и реци ми искрено,
ти земаљски човече,
да л’ су сви ожиљци, духа и тела
били исувише вредни једног рођења?”

ЏОН Р. Р. ТОЛКИН

КРАЈ ВАТРЕ СЕДИМ И РАЗМИШЉАМ

Крај ватре седим и размишљајам
о свему што видео сам
о пољском цвећу, лептирима
у лета што су прошла.

Размишљао о жутом лишћу и паучини
што тамо били су у јесени
с јутарњим ињем и сунцем сјајним
и ветром што ми кроз косу пролази.

Седим крај ватре и размишљао
о томе какав ће свет бити
када дође зима без пролећа
које ја никада нећу видети.

Још је много тога
што никада нисам видео
у свакој шуми, у сваком пролећу
увек је другачије зеленило.

Крај ватре седим и размишљао
о људима из давнина
и о онима који ће свет угледати
а које ја никада нећу упознати.

Али, док седим и размишљао
о давно прошлим временима,
ослушкујем корак повратка
и гласове пред вратима.

ЧАРЛС БУКОВСКИ

САМ СА СВИМА

Месо покрива кости
И ту негде стављају ум,
можда и душу,
жене разбијају вазе о зидове,
мушкарци превише пију
и нико не проналази оно једно
али наставља да тражи,
гмижући у кревет и с кревета.
Месо покрива кости
али месо тражи више од меса.

Уопште нема шансе;
у замци смо
појединачне судбине.

Нико никада не налази
оно једно.

Пуне се градске депоније
ђубришта,
луднице,
болнице,
и гробља.

Ниша друго не пуни се.

ТЕД ХЈУЗ

ЛОЗА

У почетку беше Крик
који Крв створи
који Око створи
који Страх створи
који Крило створи
који Кост створи
који Гранит створи
који Љубичицу створи
који Гитару створи
који Патњу створи
који Адама створи
који Марију створи
који Бога створи
који Ништа створи
који Никад створи
Никад Никад Никад
који Врану створи
што вапи за крвљу,
ларвама и љускама,
било чим,
треперећи крилима без перја
у прљавштини гнезда.

Волџ Витман (1819-1892), песник, есејиста, новинар и хуманиста, представља једног од најзначајнијих америчких песника. Немирног духа и слободоуман, свој поглед на свет и Америку изнео је у својој најчувенијој књизи, збирци поезије „Влати траве” коју је сам штампао 1855. године. Иако у своје време оспоравана и окарактерисана као неморална, ова збирка у слободном стиху, Витману је славу и признање донела у савремено доба, сврставши га у најутицајније песнике америчке књижевности.

Роберт Ли Фросџ (1874-1963), амерички песник, британског порекла, добитник четири Пулицерове награде. Познат је по употреби колоквијалног говора у својој поезији, али и по томе што је величао рурални, фармерски живот. Објавио је неколико збирки поезије, чије су се песме често јавно читале и рецитовале што му је и донело епитет најпопуларнијег америчког песника 20. века.

Џон Р. Р. Толкин рођен је 1892. године у Јужној Африци. Радио је као професор енглеског језика и књижевности на Оксфорду. Бавио се писањем поезије, епске фантастике, а у научним круговима био је цењен као лексикограф и стручњак за англосаксонски и старонордијски језик. Светску славу је достигао романима „Господар прстенова”, „Хобит”, „Силмарилион” који су му уједно донели и епитет оца модерне научне фантастике.

Чарлс Буковски (1920-1994), амерички песник и писац, познат по свом врло експлицитном, сировом, чак и вулгарном изразу. Имао је врло трауматично детињство што ће га пре све свега одвести у алкохол а спас ће потражити у писању. Сматра се најутицајнијим писцем такозване битничке генерације писаца. Аутор је неколико значајних романа и збирки кратке прозе, као и великог броја збирки поезије.

Тег Хјуз (1930-1998), енглески песник и дечји писац. Поред поезије, свакако да је познат и по томе што је био ожењен чувеном америчком песникињом Силвијом Плат која је трагично окончала свој живот. Часопис *Тимес* га је 2008. године сврстао у педесет најутицајнијих енглеских песника 20. века. Објавио је велики број песама, драма, превода, антологија и збирки кратких прича.

Превод и белешке Ана СТЈЕЉА

Мирољуб ТОДОРОВИЋ

ИЗ ДНЕВНИКА 1985.

Уторак, 9. април 1985.

„Када се изгуби его, губи се и моћ над језиком.”
(В. Х. Одн)

*

„РО ‘Југоарт’ Вас позива да присуствујете промоцији књиге ‘Светлосна формула’ Спасоја Влајића. О књизи ће говорити проф. Војислав Илић. Промоција ће се одржати у четвртак 11. априла 1985. године у 19.00 часова у Сава Центру (Јапански салон), Милентија Поповића 9.”

*

Доб Кампер шаље свој Open World no 2.

*

„Пошто је прошла чувена Орвелова 1984. година, управа музеја воштаних фигура ‘Мадам Тисо’ у Лондону одлучила је да статуу Џорџа Орвела повуче у склониште заједно са таблом његове визије те године. Орвел се тако нашао међу ‘бившим’, као што су на пример, амерички председник Ричард Никсон и Џими Картер. Међутим, управа музеја је на конференцији за штампу наговестила могућност да се Орвел пресели у ‘истурено одељење’ у Сомерсету. Ту се иначе, налазе и фигуре британске краљевске породице, али из млађих дана.”

*

„Колико би човек хтео да зна шта ће бити сутра, толико му је тешко да одреди где се заправо налази данас. Питање о кризи исказује његово неспокојство.”

(Миодраг Павловић)

*

Савет изложбе и Удружење ликовних уметника примењених уметности захваљује ми се једном лепом плакетом за учешће на изложби „Златно перо Београда за '84“. Како рече Динка, а што је звучало много озбиљније него када записујем овде, „Дирљиво од њих“.

*

G. Galantai оснивач архива „Artpool“ из Будимпеште шаље са поветом („Фор Мирољуб Тодоровић“) свој заиста импозантан каталог уметничких марака WORLD ART POST у чијем ме подужем предговору („Postal Modernism“ – Artists Stamps and Stamp Images) Американац Peter Frank спомиње уз десетак других значајнијих европских уметника. Galantai шаље (опет с' поветом још и марке које је направио с' ликом првог мејл-артисте Raya Johnsona и у краћем писму позива на даљу сарадњу.

*

Позив из Бразила на мејл-арт дочек Халејеве комете:

*

„Светски језици се узајамно знатно разликују и по својим фонетским особинама. Тако полинезијски хавајски језик има само 8 сугласника (консонаната) и 5 самогласника (вокала). Насупрот томе, екстремно сложени абхаски језик, којим се говори на Кавказу, има 66 сугласника а само 2 самогласника. Ради сравњења: већина европских језика има од 25 до 30 сугласника и до 10 самогласника.“

*

Био до „Графоса”, узео још десетак примерака „Дана на девичњаку”, наравно, платио у готовом с’ попустом од 30%.

*

Коначно из Приштине „Стремљења” с’ есејом В. И. Илића „Сигналистичка визуелна поезија”. Грешака штампарских у тексту толико да га је дегутантно читати.

*

„Британска служба за борбу против дроге предложила је британској влади да са листе ‘тешких наркотика’ скине марихуану и да је на тај начин легализује. У предлогу, који је објављен у полицијском магазину, речено је да би такав потез олакшао даљи рад службе за борбу против дроге, посебно у погледу откривања растурача много опаснијих наркотика хероина и кокаина. Полицијска служба за борбу против дроге тврди да је марихуана толико распрострањена у Великој Британији да више нема смисла кажњавати оне код којих се пронађу само мале количине те дроге и то за ‘личну употребу’.”

*

Несаница, малаксалост, ноћне море, гушења и општа безвољност и даље трају.

*

У Народној библиотеци Србије фестивал научне фантастике ФЕСФ. Покушао с’ Виктором да одем да гледам „Ратне игре”, нисмо успели да набавимо карте.

*

Био поново до „Књижевности” и као што сам претпоставио блок посвећен сигнализму неће ићи у јунском броју. Вучко се правда тиме што у том броју објављује материјале са округлог стола о Пекићевом делу. Овог пута није ни поменуто када би се сигнализам, евентуално, могао појавити али је изразито тврђено да ће текстови бити објављени. Нисам имао снаге да се посвађам.

*

Из Ниша обавештење од Јевтића да ми „Градина” објављује полемички текст „Нишке анимозности”, (не зна у ком броју), и да ми „другови” које сам опајдуноу припремају одговоре.

*

Седим у парку на студ. Тргу, чекам Виктора који има час енглеског и прелиставам књигу „Симболизам” А. Белог коју сам непосредно пре тога узео у библиотеци. Прилази ми академик Драгослав Михаиловић, шета керове. Разговарамо. Хвали моју шатровачку поезију, одвраћа ме од сигнализма. Кажем му да је и шатровачка поезија сигнализам. Не схвата, као и многи други,

уосталом. За њега је сигнализам оличен само у визуелном.

*

Чијеш ли? Глас мој? Из ледене росе. Одзвања. Као плахе птице. Мостови и водоскоци. Очигледна свежина. Не Заборави. Да постоји. Слейа земља. Краљевство невидљиво. Таласи и ђена. На врху Олимпа. Смушени богови. Ваздух који ђлашти. У твојим ноздрвама.

*

За Малармеа чисто песничко дело подразумева изражајно ишчезнуће песника „који препушта иницијативу речима стабилизацијом сукобљавањем њихове неједнакости.” Те речи се „пале од међусобних одсјаја као могућ ватрени траг по драгуљима”, закључује он.

Петак, 12. април 1985.

Данас на првим страницама наше штампе: „Умро Енвер Хоџа”.

*

„На Факаофоу, једном од три атола острвља Токелау, у Јужном мору, живе свиње које пливају и лове рибу. Три стотине тих животиња са атола улазе у море и у плићаку једу веће пужеве, разне мекушце и заиста лове рибу, чак до 15 центиметара дужине. Неке од њих су врло добри пливачи.

Нико не зна како и када су те свиње доспеле на Факаофо, али је сигурно да су се временом привikle на храну из мора, јер друге, за њих погодне, на атолу нема.”

*

Професор Воја Илић обавештава ме да има намеру да од текстова које је написао о мени, Миливоју, Спасојевој „Светлосној формули” (у раду су му есеји о шатровачкој поезији и сигналистичком уделу Љубише Јоцића), начини мању књигу (стотинак страница), о ударним активистима и активностима сигнализма. Као издавач помињањан је издавач Спасојеве књиге „Југоарт”.

*

*

„Језик се, дакле, круни, извитоперује, стално и стално се тражи неки јачи језик.”

(Винавер)

*

„Уметник уопште није важан. Важно је само оно што створи, јер ништа ново не може се казати.”

(Фокнер)

*

„Активну бесмртност поседује књижевно дело све дотле док је у стању да се мења у свести нових поколења.”

(Парандовски)

*

Полемички текст против традиционалиста и неотрадиционалиста, који сам давно започео а никако да га завршим, постаје права мора која прети да паралише мој стваралачки рад.

*

„Моје стваралаштво је бомба коју бацам; живот који лежи изван мене – бомба бачена у мене; удар бомбе у бомбу – млазеви опиљака, два низа пресечених поступности; опиљци мог стваралаштва су форме уметности; опиљци спољњег света ликови су нужности, који разбијају лични мој живот.”

(Андреј Бели)

*

„Према подацима што их објављује италијанска штампа (поводом кампање за помоћ гладнима у Африци), сада у свету постоји вишак од 20 милиона тона житарица, три милиона тона шећера, 500 хиљада тона кромпира, 600.000 тона бутера и 70.000 тона зејтина. У последњих пет година произведено је 400.000 тона меса ‘више него што је било потребно’.

Воћа се толико производи да се добар део или прерађује или уништава. 1983. године, 1.900.000 тона воћа није доспело до руку потрошача нити је прерађено – једноставно је уништено. Прошле године је произведено 12 милијарди литара вина више него што је могло да се попије.

Реч је, разуме се, о вишковима хране у тзв. индустријски развијеном свету где је производња хране последњих година достигла такав ниво да је понуда обилато надмашила потражњу.”

*

„Фројд не види културу као резултат комплексних социјалних процеса већ као продукт потиснутих или сублимираних биолошких нагона против којих су изграђене реакцијске формације. Потпуније потискивање ових нагона то је виши културни развој.”

(Карен Хорнај)

*

У броју 2 (1-2, 1985.) нове серије „Савременика” на првим страницама анализа француске теоретичарке Доре Валије једне заумне (по мени фоничке), песме Романа Јакобсона коју је овај још као деветнаестогодишњак објавио у Кручониховој плакети „Заумнаја гнига” 1916. године, под псеудонимом Аљагров.

Према Дори Валије „док Кручоних, преко *заума*, има у виду само распрскавање језика, док изглобљење речи јесте за њега само циљ по себи обележен хумором с’ нагласцима Даде, док за Хлебњикова сломити језик значи учинити да ликује поезија позвана да живи у новим речима и да се сасвим оствари у потпуној расположивости звукова, сасвим је другачије што се тиче Јакобсона.” За тада младог, авангардног песника, касније великог лингвисту „заум је, закључује француска теоретичарка, просто детонатор који га гони да изблиза анализује процес распрскавања језика, и то систематским средствима лингвисте што се одаје смишљеној манипулацији елементима који су у игри”.

*

„Индукција има разна значења у разним наукама у смислу увођење, уношење нечега. У психологији означава занимљиву појаву преношења мисли и осећања на другу особу. Фројд каже да се ‘душевна збивања у некој особи, представе, узбуђења, вољни импулси, могу слободним простором пренети на неку другу особу а да се не употребе познати путеви саопштавања речима или знацима’. – Обично је реч о особама које су блиске и емоционално везане, на пример, родитељи и деца или муж и жена међу којима се каткад не мора ни реч изговорити, а да се љутња, напетост, узбуђење жосете’ и пренесу на оног другог. Јаке емоције могу се посебно брзо индуковати другој особи и код здравих људи, а нарочито код појединих болесних стања или за време хипнотичких сеанси, у болничким установама итд.”

*

Ноћу. Над *невидовним* лазинама. Са звезда. Сева. Сева. То је траг Одисеја. *Изгубљеног*. У закриљеној земљи. Пуног жудње. И горчине. Док хода, по ужареним *кристалима*. Новембар. Предзнак тихог распадања. Горди *рајници*. Већ најављују дан. Тренутак. Новог *позрачења*.

Уторак, 23. април 1985.

Пре неколико ноћи сањам с’ прекидима три различита сна. У првом: налазим се у неком граду, тражим песника Слобу Павићевића. Град би требало да буде Крагујевац, пошто Павићевић тамо живи, али није. Присећам се да је то град (градић) из неких мојих ранијих снова. Не могу да га идентификујем. Град је на висоравни са два три брежуљка, велике, масивне беле новоградње крај пута са доста људи. Све то окренуто према некој ширини, пространству које узбуђује. Само је неколико зграда са леве стране пута. Остатак града не видим или он можда уопште не постоји. Идем путем па онда између зграда, питам људе али свог пријатеља Павићевића не налазим.

У другом сну који је уследио одмах после краткотрајног полубудног стања живим у Њујорку. Заправо покушавам да живим од продаје својих цртежа, колажа, мејл-арта и других интермедијалних дела.

Добро иде, доста долара, Костеланец ми је менаџер.

У трећем сну, пред само јутарње буђење, мој деда Аћим седи, на неком широком вијугавом друму, сам. Идем му у сусрет. Срећан је што ме види, и кад му приђем устаје и грли ме. И ја га грлим и већ скоро будан чудим се и радујем том сусрету са дедом кога знам само по причању, и по породичним фотографијама, јер је умро 1935. године, пет година пре мог рођења.

*

„Интелектуалци су у опозицији’ – сматра Филип Солер, писац књиге *Портрети играча*. – По дефиницији. По физичкој неопходности. Из уживања. ‘Неће се сви сложити с’ оваквим уопштавањем, али Солер, чији су први роман *Једна чудна самоћа* 1958. хвалили Франсоа Моријак и Луј Арагон, тако види себе. Он је природни дисидент ко год да је на власти или у моди. Идеје, по њему немају суштинску вредност, оне су само жетони у сложеној игри. У овом аутобиографском роману Солер описује своје детињство у Бордоу и отпор који је пружао језуитском васпитању да би даљу наратију наставио у облику интервјуа датог неком новинару, уз многе дигресије, рефлексije, белешке истргнуте из контекста и измешане странице дневника. Књига је добила наслов према једној Пикасовој слици мада се аутор и ту поиграо с’ читаоцима. Реч *joueur* на француском значи играч, карташ, коцкар, извођач.”

*

„Стигао је до краја неописивог пута. На пољани нагнутој три поља према мору, плава девојка је застирала пљоснати камен белим чаршавом. У једну од многих шоља сипала је млеко и чај, и тако је танко секла хлеб да је кроз њега могла видети Лондон.(...)”

Он који је сањао да су се стотине воћњака упалили, видео је како ватрени језици лижу кроз цвеће. Дрвеће око њих горело је и пуцкетало на сунцу, птице су узлетале кад би мали црвени облак нарастао из сваке гране, кора је горела као врес, нерођене упаљене јабуке падале су и ватра их је гутала.”

(Дилен Томас)

*

Кич изложба Мира Главуртића у галерији Себастиан.

*

Поред човека на нашој планети, по прорачунима компетентних научника, живи још укупно 3000 квинтилиона живих бића. Људи има, зна се, само око 4 и нешто милијарде.

*

У четвртак био на отварању изложбе „Француско сликарство 1960-1985”. Није ме много одушевило. Напротив, потврђује чињеницу да су Французи одавно изгубили примат у светском сликарству.

*

Све више ми се чини да на овај свој Дневник не гледам као на некакав зборник дневних записа и сећања већ у њему видим један нови литерарни продукт, дакле, дело формално и жанровски неодређено и неомеђено.

*

„Можда у далекој будућности светлуца и величанствена улога за супербактерије колонисте свемира. Атмосфера Венере састоји се од врелих пара сумпорне киселине под страховитим притиском. Можда би нека супербактерија са врелог извора на океанском дну могла да преживи у таквим условима. Кад би се то догодило, могла би да започне мењање атмосфере као што су то архибактерије учиниле на Земљи пре више од три милијарде година и прилагодили је човеку. Неке користи могле би се пронаћи и на смрзнутој површини Марса. Под површином сасушених стена Антарктика живе бактерије и ферменти. Ако се температура попне до тачке топљења они умиру од врућине. Зашто да их не пошаљемо следећом мисијом на Марс?”

*

Позив из Италије:

*

The Department Of Studio Arts at the University of Minesota позива ме да узмем учешће у међународној маил-арт изложби MISCELLANEOUS.

*

Галерија SINCRON шаље нове информације о изложби „У част Ертрураца”.

*

Набавио сам (заменом за шест „Штепа”) у књижари „Култура”, веома добру књигу Радована Вучковића „Авангардна поезија”.

*

К. Р. Dencker шаље мали каталог своје изложбе VISUELLE POESIE отворене 31. марта у галерији Kröger, Kirchheim unter teck.

*

Виктор, који је од петка на рекреативној настави на Гочу, јавља се разгледницом:

„Драги мама и тата пут на Гоч је био трукав и зато сам мало повраћао у кесу за повраћање. Кад смо стигли лепо смо се осећали, веома је лепо мада је падала киша. Шаље вам пуно поздрава, Виктор”.

*

Између врела. И шуме. Светлуцаво. Плаветнило воде. Пољске шеве. Певају. Река чаровита. Пламен у планини. Газио сам по лединама. Замишљеном лицу. Света. Горе. Благдански вртови. Ноћници притајени. Мирисна звезда. У твоје челу. Спава.

*

„Циљ сваког уметника је да заустави кретање, што значи – живот, вештачким средствима, и да га задржи у стању непокретности, тако да се он после стотину година, кад га странац погледа, наново покрене, јер је живот.”

(Фокнер)

Петак, 26. април 1985.

Потпуно сам у кући. Дете на Гочу, Динка од синоћ на екскурзији у Сарајеву. Покушавам да наставим с’ писањем полемике која је застала још јуна прошле године. Тек данас једна страница новог одељка „Кликер – штрикерај Јасмине Лукић”.

*

Коначно путем Ауторске агенције и суда утужио хонорар за „Нокаут” од Београдске књиге, нешто преко 22 стара милиона.

*

М. Ђ затражио песме за неку антологију српске поезије коју ће издати Литванци. После краћег консултовања са својим књигама одлучио се за избор из „Планете”, „Путовања у Звездалилу”, „Поклон-пакета”, збирке „Свиња је одличан пливач”, „Телезура за тракање”, „Дана на девичњаку” и песме „Хлебњиковљево око” из „Нокаута”. Укупно је испало око 20 песама. Наравно, Литванци ће по речима М. Ђ-а, овај избор по свом нахођењу сузити.

*

„Најстарији познати писани текст је сумерски натпис са хијероглифима, настао око 3100. године п.н.е. У близини библијског Јерихона су пронађени сумерски свици папируса, на арамејском језику, састављени у IV веку п.н.е.”

*

„Истраживачи Универзитета у Аризони и Кембриџа запазили су једно ново небеско тело, светлије од свих досадашњих. Реч је о квазару С 5 001431, који су немачки истраживачи 1981. године открили радио-телескопом, а потом су наставили да га испитују на другим таласним дужинама са опсерваторије Стјуарт у Аризони.

Иако црвени помак овог квазара износи 3,4 – то јест, убраја се међу најјаче познате (те се, према томе, на огромној даљини ужасно брзо удаљава од Земље), његов сјај је ипак несхватљиво велик: 16,5 магнитуде, што у овом случају значи 3 x 10⁴¹ вати.

Реч је, дакле, о досад најсјајнијем откривеном квазару, односно, о најсјајнијем небеском објекту уопште, чији сјај може да се пореди са сјајем 10.000 галактичких система, састављених од звезда просечне величине.”

(„Политика”)

*

Према речима др Јована Деретића на 22 седници Централног комитета СК Србије: „Дезинтеграциони процеси који захватили наше друштво удаљили су не само народе од народа него и делове истих народа једне од других. А све се то испољило и тамо где би се најмање могло очекивати, у култури. Логика тог развоја у нашој Републици је довела у питање, на пример, јединство српске културе. Оспорава се легитимност сваког повезивања на националној основи, а то фактички значи да српска култура у СР Србији не може функционисати као једна национална култура, већ и она мора постојати на један начин на ужем подручју Републике, а на други у покрајинама”.

*

Из Мађарске позив на отварање изложбе A DUNÁNAL.

*

„Избор византијског цара ‘божанском одлуком’ значила је да није могло да буде уставног регулисања тог питања. А оно што је ‘бог дао’, то је могао и да ‘узме’, па се догађало да цар буде непредвиђено и нагло лишен престола, уз одмазду исто тако страшну као да је покушао да престо неправно приграби. Свргнутог Андроника II Комнина, 1185. године су данима држали везаног за стуб срама и страховито тукли. Зубе су му избили чекићима, а једну руку одсекли. Затим су га везали на леђа камиле и приказивали по цариградским улицама. Пошто су му лице полили

врелом водом и ископали му једно око обешен је на хиподрому ради даљих мучења. Најзад је дочекао ‘спас’ од мача, којим су му проболи утробу.”

(„Политика”)

*

Увече са Душаном Ђокићем, на отварању јубиларне изложбе УЛУС-а „Пролеће 1985”. Огроман број учесника, павиљон „Цвијета Зузорић” пун као око. Изложба, иначе, стандардна.

*

Сањам кућу у Мачванској 10 у Нишу. Са мајком и сестром сам, али нисмо у стану већ у некој просторији издугнутој изнад крова куће. Просторија је начињена од стакластог, провидног материјала. Пред нама, као на длану, види се оближњи парк и позориште са тргом, иза нас су Нишава и Тврђава.

Ја стојим, мајка седи на столици скрштених руку, сестра је за клавиром. Ћутимо. Не видим сестрино лице само њене руке које хито прелећу по диркама. Звуци клавира се не чују. Прилазим јој. Она подиже главу. У очима јој нека радост, нека светлост. Пресрећан сам што је видим после толико година, што је опет са нама, што свира, што се радује иако знам да је ово само сан, да је моја сестра одавно мртва.

*

„Сан треба дефинисати као веровање, на основу сећања, у *минуло постојање* неког збивања или пустоловине или дела живота – одвојеног од осталог живота - настало унутар граница спавања и које представља једно искуство које се може много разликовати од искуства будног стања мада је *све што можемо дати као опис тога* позајмљено од будног стања.”

(Валери)

*

У Пандориној кутији. *Рађање* васељене. Из паралелног времена. Овде. Негде. У овој *постолини*. Спавај. Стиснутих *песница*. Као у гробу. Отварање *свечаника*. Тама нас *удаваја*. Крај устрептале земље. Кристализација мора. *Етирчки* облици. Љубави. У тишини. Тог *недодирљивог* света. Не знам. *Распоред* звезда.

20. година од смрти Јована Рашковића

БАЋА ОД КРАЈИНЕ

Никад нисам имао разлога и потребе да мрзим ма кога

Нерадио говорим о себи. Сигурно, постоје нечији интереси да ме дисквалификују као човјека. То се све вуче годинама. Прије десетак година „пукла“ је вијест да сам посједник, скупа са једним крчмаром који је осуђен због сасвим других, неполитичких ствари, и с којим нисам имао баш никакве везе. И то да сам посједник складишта оружја! Било је и неких мањих гласина и подвала. Онда у овом времену мржње и националних обрачуна ускрсавају нове и накарadne, чудовишне оптужбе. Шибенска радио станица емитира садржај неког анонимног писма да сам организовао четничку омладину обучену у црно, наоружану ножевима. Пријетили су клањем хрватској омладини, чак долазили и у школе. Готово сва „средства информирања“, укључујући ту Вјесник и Слободну Далмацију, преносе ову информацију са злонамјерним коментарима. Није се ни стишала ова лаж која је изазвала и реакције у „Отвореном оку“ шибенске радио станице, гдје је позивано да ме се банално убије „као мрзитеља Хрвата“, потенцијалног убицу и „четничког вођу“. Деманти ове приглупе, али опасне лажи, исказан од службених органа СУП-а није пренијело ни једно средство информирања у Хрватској, па чак ни они који су прихватили ову лаж као истину и могућност. Моја струковна организација ме због мог интервјуа у мојој књизи, која говори о етно-карактеристикама, прогласила, с мало компетенције и много злобе, нацистом и расистом. Интересантно да се са мном „обимно“ бави србофобска емигрантска штампа. Проглашавају ме вођом четника, лидером кољача. Био сам и објект мржње на неким осни-

вачким скупштинама ХДЗ-а, па и оног у Шибенику. Проглашаван сам лажовом и мрзитељом хрватског народа. Све то спада у социјалну патологију, и неку врсту грађе за приказ фокусиране мржње.. Људско сам биће, и врло ми је тешко. Најновија вијест која кола Шибеником „и шире“ јесте да ме је напустила жена – Хрватица, да ме се одрекла кћер удата за Хрвата, да са мном не разговарају моји унуци. Сам се чудим како издржљив може бити човјек на мети поновљених лажи. Највећа подршка су ми моји пацијенти – Хрвати, који и даље долазе к мени у својој муци и патњи, тражећи помоћ и исказујући вјеру у моје људске и стручне потенцијале. Тјеши ме да је мржња оружје духовно слабих и инфериорних. Ја заиста никад нисам имао разлога и потребе да мрзим ма кога.

Геттоизација Срба у Хрватској

Ми хоћемо сувремену аутономију на регионалном принципу. Нешто слично заједници опћина. При томе најмање важно како ће се та заједница звати. Книн излази из далматинске регије. Потом би све опћине, од Книна до Петриње, чиниле ту нову регију-заједницу. Изузев великих градова, који су мегахашине што међу идентитете, етничке карактере, групе. Ми хоћемо да задржимо етнички карактер групације на том подручју. Та регија није измишљена, она је само разбијена захваљујући вођењу кроатоцентричне политике, јер она има своје природне, традиционалне и етничке споне. Ако нова власт буде имала разумијевања за наше захтјеве, онда ћемо и ми имати другачије ставове према тој власти.

Ја сам против политичке аутономије. Ипак, извјесна резерва постоји, и то само да власт у ХДЗ преузме усташоидно језгро, које реално постоји у оквиру те странке. Но, ја не вјерујем да ће до тога доћи, ипак.

Ако Југославија остане федерална заједница, онда ћемо се заложити и задовољити културном и националном аутономијом, што значи да хоћемо слободно да изговарамо своје српско име, да издајемо српске листове, да имамо официјелно право коришћења српског језика, да у јавној употреби свуда гдје у већини живе Срби буде ћирилица, и да имамо своју српску телевизију. Ако Југославија постане конфедерација, онда се ствари мијењају. Онда ћемо ми да прогласимо и територијалну аутономију. Јасно, то ће бити и у случају да не буде ни конфедеративне Југославије. Дакле, хрватски Сабор, ХДЗ и др Фрањо Туђман имају отворене карте на столу. И они су на потезу! Ми с њима, иначе, играмо партију шаха. Потез – на потез.

У нови хрватски Устав би требало да уђе *српски народ*. Ми кажемо да је Хрватска домовина и српског народа у Хрватској. Али, ако Србе избаце з тог Устава, шта ћемо онда да кажемо? Свакако не да је Хрватска домовина и српског народа. Онда ћемо морати да кажемо да више није њихова домовина. Није ли то логично?

Морамо размислити шта учинити под условом да Срби не уђу у Нови Устав Хрватске.

Пошто је наш утицај преко парламента занемарљив, онда морамо да се самоорганизујемо на ванпарламентаран начин. Парламент не мора да буде демократски, то ова ситуација најбоље показује. Постоји и парламентарна тиранија. Ми ћемо бити принуђени да тражимо своје демократске излазе. Рецимо, референдумом Срба. Уосталом, и данашњи југославенски Устав говори о отцјеplену народа. Пазите, народа, не националне мањине! А Срби у Хрватској су народ. Никад нису били национална мањина, нити ће то бити! Дошли су тамо када није ни постојала хрватска држава. Ако данас постоји, значи, и Срби су је конституисали. А ми Срби смо одбрамбени народ. Али цијела Хрватска политичка мисао нема еволуцију од Старчевића до данас, што се Срба тише. Од тада, преко франковаца и Павелића до данас, Срби имају третман „реметилачког фактора“.

Кад вам неко каже да ће вас шутнути из Устава, да ће вам укинути суверенитет, самосталност, слободу, шта да чините? Да покорно погнете главу и кичму? Да будете грађанин другог реда? Не, српски народ у Хрватској више никад неће бити народ којим се манипулира и поиграва, који пристаје налажи и обмане, на физички и духовни геноцид!

Нека господа из новог хрватског руководства не признају српски народ у Хрватској! То је ствар њихове политичке и демократске памети, то је ствар њиховог гледања на чињенице. Али, за мене је важна само једна, и неприкосновена, чињеница: српски народ у Хрватској постоји, он је чињеница и збиља, без обзира да ли ће га у Уставу помињати нови власто дршци. Ја више волим што је српски народ у Хрватској чињеница и збиља него да га призна Устав – а да њега тамо нема.

Понављам: ми ћемо нови Устав Хрватске прихватити само колико он буде прихватао нас.

Сумњам да ће Сабор Хрватске признати суверенитет српског националног бића у Хрватској. Уставотворци то категорички одбијају. Они виде сам хрватску државу с хрватским народом. Тежња ка етничкој и културној чистоти је, са становишта модерног свијета, најобичнија етичка прљавштина. Држава која то чини не може се сматрати демократском.

Но, постоји други начин да се изборимо за суверенитет. Ми већ радимо на томе да успоставимо заједницу опћина као модерну аутономију каквих у Европи има на стотине. Мислим на аутономију у којој ћемо, прије свега, осигурати право на свој језик, писмо, школе, културне институције, српске мас медије, рачунајући и властиту телевизију. Аутономију у којој ћемо сами одлучивати о стварима економије и привредно сурађивати с онима с којима је то економски најрационалније.

Идеја о издвајању Книна из Заједнице опћина Далмације није нова. Њу је само обновила СДС, и разрадила, да се на сјеверно-одалматинске и јужноличке опћине с претежно српским становништвом организирају у посебну заједницу. Осим етничког, тим је опћинама заједничко обиљежје неразвијеност коју

нису могли рјешавати у заједници с развијеним градовима. Други су разлог, социјалне карактеристике, односно политички мотиви.

Гетоизација Срба у Хрватској болшевичка је фраза коју је, уз доста лошега, о српском народу лансирао Бакарић. Нико не би требало да се плаши, ако се већ не плашимо ми, да ће Срби у Хрватској лоше проћи у аутономији. Увјерен сам да ћемо лакше рјешавати економске проблеме, а више ће бити изражен наш национални идентитет, култура и друга обиљежја. Ваља мало ући у генезу Крајишника који су одувјек били слободољубиви.

Нема више скривалица

(говор у Доњем Лајцу 10. септембра 1990)

.... Нема више скривалица. Ми морамо прихватити збиљу која није наклонена ни Југославији ни српском народу, збиља је таква да се тражи нешто врло апстрактно, тражи се конфедерација. Конфедерација се тражи само зато што је требају донијети сви југословенски народи, а то је немогуће и неће је донијети. Али ако, како они сами кажу, не дође до конфедерације, онда ће се ићи на отцјеplење. Немам ништа против тога, али се на отцјеplење мора ићи цивилизацијски. Не може се на отцјеplење ићи заставама, букаштвом и говорима, печењем волова и великим пучким гозбама. На отцјеplење се може ићи само законом који успостави држава од које се отцјеplују поједини њени дијелови. Према томе, нема отцјеplења без закона о отцјеplењу. СДС инсистира о закону о отцјеplењу, јер је то једини пут да се сваки народ може отцјеplити. Али и народи који живе у Босни и Херцеговини и Хрватској исто тако треба да имају право на своје самоотцјеplење, своје право да стварају своје заједничке ареале. Како ће се они звати и на који начин ће се они формирати о томе ћемо расправљати.

Ако до цијепања дође, што се Босне тиче тешко је доћи до прогноза. На Босну се пуца са стране Хрватске. На цјелокупну Босну не пуца Србија, ја вам то могу рећи. СДС неће прихватити да нити један народ у Југославији присвоји Босну, али ће прихватити принцип да поједини дијелови у Босни, као што су источна Херцеговина која је напучена Србима, да западна Херцеговина која има претежно хрватски живаљ може у таковој ситуацији, уколико се договоримо, и у колико се то плебисцитарним законом утврди може бирати државу у којој ће живјети. Да се исто тако централна Босна може одредити за своју самосталну јединицу. Како ће се олучивати Крајишници, како ће се одлучивати људи из сјеверне Далмације. Ја намјерно не говорим книнска Крајина, јер ту мислим првенствено на сјеверну Далмацију и молио бих све оне који спомињу книнску Крајину да идентифицирају книнску Крајину са сјеверном Далмацијом, јер книнска Крајина није сама. Ми ћемо се одлучивати не само према ситуацији, ми ћемо се одлучивати не само према неким рационалним показатељима и биљезима, ми ћемо се као што се сваки народ одлучује, одлучивати и помало ирационално. Хисторија је ирационална, хисторија није рационални смисао, јер

кад би историја била само рационална онда би преко људских и групних циљева и помоћу људских и групних достигнућа и разумијевања било лако разграничити цијели свијет. Али та разграничења не иду баш тако једноставно јер се ирационални фактор ту уплете. Према томе ирационални фактор нико паметан не може ни запустити ни напустити. Српски народ ће се борити против таквог Устава, уколико се он буде наметао српском народу, а како се бори против наметања то се зна....

Желимо упозорити ову нову власт да ни у ком случају не прихваћамо и нећемо прихватити оно што се помало назире, а то је пирамида хрватског парламента коју ми не прихваћамо. За нас је тиранија и онда када је води један човјек или кад је води читав један парламент.

Ми не кријемо да су нове заједнице опћина база за успостављање политичког, па чак и територијалног јединства српског народа. Зашто би хрватски народ био против територијално-политичког успостављања аутономије. Ми не тражимо аутономију какву су радили Тито и његова клика, ми не тражимо аутономију какву је успостављао Кардељ са Војводином, уз помоћ вазалних српских кадрова. Ми не тражимо ни Косово, јер не желимо да и ми Срби у Хрватској доживимо судбину Косова, а доживјели бисмо судбину Косова ако би направили државу у Хрватској. Зато ми нећемо државу Срба у Хрватској, хоћемо само модерну аутономију каквих данас има свагдје у свијету, али морамо да схватимо и ми и властодршци Сабора ту аутономију као једну динамичну творевину. Та аутономија ће пулзирати таман тако и толико колико буде пулзирала хрватска политика. Ако хрватска политика буде притезала српски народ у Хрватској, ако га буде ограничавала и непризнавала, као што га не признаје, онда је наш једини излаз да правимо једну темељиту и чврсту аутономију. Уколико хрватска власт и хрватски Сабор буде признавао Српски народ и његово право да се он организује како он мисли да је најбоље, онда та аутономија не треба да буде ни оштра, ни агресивна. Ја сам против сваке агресије. Али, ако нас неко удари по лијевом образу, ми му нећемо окренути лијеви, већ ћемо му вратити по његовом десном образу.

(ојрема редакцијска)

Милан ЧЕТНИК

САМО ДА НЕ БУДЕ КРВИ

Медијски сјај и политички успон др Јована Рашковића (1929. Книн–1992. Београд) поклопио се с добом наде и, чинило се, великог успона, ерекцијског искорака крајинских Срба. То увјерење, та већ праслика и дан-данас нагони исељену Крајину да јадикује за својим “добрим краљем” који би, пипајући својим пастирским штапом, да је било среће, извео своје несрећно стадо на сигурну обалу. Импрегниран косовским мистеријем више него личном муком, Срби из његовог завичаја канонизовали су губитнике и љубили праведнике. А Јован Рашковић, пророк благородног приказанја и опиплјиве ауре, успио је да изгуби све оно због чега су сви други и играли игру у којој се он замрсио - благо, славу и живот!

1.

На политичком врху Крајине, Рашковић је играо само једно љето, или, прецизније, неких шест мјесеци. Али, у том распону његов лик је потпуно апсорбовао медијску политичку сцену Југославије. Кад је ТВ Загреб, пред изборе, представљала страначке програме, у великој сали, међу педесетак политичких посланика постојао је само један - Јован Рашковић. Чак су и дрчна, набусита браћа Владо и Марко Веселица, умукли као упреподобљене стрине. Међутим, сви медији, па и телевизија, само су дистрибуирали један аутентични магнетизам који се тешко може уоквирити каквом згодном метафором. Оно што је Рашковић просто исијавао, била је комбинација моћи и блакости, двију силница које су се у титоистичкој крчми дефинитивно располутиле.

Учећи своју публику да српство није срамота, Рашковић није морао знати да ће, многи, наслутити како је сада србовање “на линији”. Али, његова комуникација с публиком није била баш невинна, он је у том контакту покушавао да шири димензије своје ординације: “Само они људи који комуницирају с масом на нижем емо-

ционалном нивоу, у ствари могу имати утицаја на масу. На масу људи не могу утицати рационалним инструментима”, тврдио је он. А маса је контакт с њим доживљавала као ритуал, спокојство литургије, најчешће га не слушајући и не разумијући.

Технику свог управљања масама Рашковић и није крио јер, то је за њега био професионални изазов, надградња психијатријске струке, односно “нови терапијски покушај”. Признао је: “Закупиле су ме реторичке метафоре које су темељ политике и политичког утицаја... Догодило се: пошао сам у један интимни новум и вјероватно ме то привлачи...” Своје теоријске поставке искушавао је кроз говорничку манипулацију. На примјер, на основу његовог сазнања које гласи: “Маса нема никаквих финеса, у њој нема полутонova. У маси постоји само да и не”, он је, на далматинском Косову, 1. јула 1990, маниром демагога, рекао: “Од Косова Србија се дијели само на Бранковиће и Обилиће. И тако је остало и данас. Нема Србина који може да стоји између тих крајности!”

Наравно, он је свјесно просуо ову дозу шизофреније знајући за њезине конзеквенце: “Подјела на Обилиће и Бранковиће схематизира, она нема финеса и благих прелаза, али у том и јесте разлог што је та подлога толико емоционална, јер би у супротном изгубила одлике митског”.

Нешто од тог свог умијећа Рашковић је повјерио и Туђману: “Ја никада своје говоре унапријед не пишем, ја хоћу стварну комуникацију с тим народом, говорим им врло често и оно што они хоће, а што ја не бих волио”, или: “Ево, маса која ме је дочекала повлачи се када ви њој почнете разумно причати, јер она није спремна да слуша разумне расправе”.

2.

У својој политичкој акцији Рашковић ће ићи линијом коју ће, касније, до крајњих граница довести Милан Бабић. Рашковић је политику СДС-а упаривао са акцијом ХДЗ-а, упадајући у вирове лицитације односно у кондиционал: ако они оно, ми ћемо ово! Тај резон био је врло јасан: “Ако Сабор искаже своје србофобичне ставове, и тиме не прихвати Србе као суверено национално биће, наши захтјеви биће већи”... “Видјећемо да ли ће се Сабор у Загребу арогантно понашати. Од тога зависи и наше понашање”... “Понављам: ми ћемо нови Устав Хрватске прихватити само колико он буде прихватио нас”... “Дакле, хрватски Сабор, ХДЗ и Фрањо Туђман имају отворене карте на столу. И они су на потезу! Ми с њима, иначе, играмо партију шаха. Потез - на потез”.

Али, за разлику од осталих, Јован Рашковић је прокламовао лимит овог надгорњавања: “Ми смо за облик протеста који неће дирати људско тијело”... “Ни једна дјечија суза не смије да кане за уређење државе, а камоли кап људске крви”... Конструкција мог политичког дјеловања има само један темељ: да не буде крви...

Изнад свега, да покушам одгодити или потпуно спријечити етнички рат"... Тако ће он, слиједећи ту линију, кад су разјарени Срби у Книну скандирали "Хоћемо оружје" узвратио: "Ја вас нећу водити у рат!". Ипак он је знао и да подвикне, односно да делимитира тај граничник: "Ако буду терористички притисци, ништа нам друго не остаје него да се бранимо најтежим средствима".

"Стари", како су му тепали ближњи, покушавао је да изгура некакву политику еквилибрансе између Београда и Загреба, истовременог отклона и приклона Милошевићу и Туђману, не знајући или не хајући, да су ова двојица утаничили своје криптопартнерство у којем су рашковићи, крајине и људске ђиверице употребне вриједности или потрошни материјал.

Рашковић је почео да смета двојници великих титића, али не само због тога. За њих, његово обавезно интелектуализирање, смисао за нијансу и дистинкцију и његова „методска сумња” били су смијешни и неподношљиви.

Тако је Јован, култивишући симулакрум „Крајине“ истовремено сумњао у то предузеће: "Знате, Крајина колико год она била добра и колико год она била прихватљива за Србе, она је ипак подијелила Србе у Хрватској: на оне Србе који ће живјети у некаквој аутономији, и на оне који ће бити беспомоћни... Мислим ту на 120 хиљада загребачких, па 20 хиљада ријечких, 35 хиљада сплитских Срба."

Последњи и истовремено, најспектакуларнији политички хепенинг у којем је Рашковић играо главну ролу, био је Сабор Срба у Србу, одржан 25. јула 1990, на дан кад је хрватски Сабор у Загребу усвајао нове, за Србе дискриминаторске амандмане на хрватски Устав. На том скупу, који је, дакле, имао онај обавезни контрирајући карактер, Срби су се фактички издвојили из система политичких институција Хрватске, а Рашковићева фигура винула се до месијанских висина, засјала најсјајније, као звијезда падалица. Највише захваљујући његовом ореолу био је то највећи скуп Срба из Хрватске у њиховој историји.

3.

Бирајући начин како да га избаце из игре, мајстори интриге изабрали су за Рашковића најболнији модел, тешко га компромитујући пред његовом публиком (масом) односно пред вољеним крајинским народом којем је желио бити "слуга, а не вођа". Наиме, два дана прије скупа у Србу, Рашковић се састао у Загребу са Туђманом, у друштву Туђмановог савјетника др Славена Летице, професионалног лјигавца којем је задатак био да наводи Рашковића на танак лед односно на „опуштену“ дискусију. Јер, Рашковић није знао да се разговор снима, потајно.

Неколико дана послје Сабора, у Србу, загребачки тједник "Данас" доноси фамозни "фонограм" тог разговора утроје, у којем

Рашковић, наводно, на најгори могући начин денунцира свој народ, његовом најомраженијем противнику, Фрањи Туђману: “То је луд народ, ја сам психијатар, то је луд народ, ја вам то кажем, да је луд...” , или: “Имате будала који су у стању да позову те луде Србе, а Срби су луд народ...” , затим: “То је луд свијет. Они су наоружани невиђено. То је свијет који је наоружан, исто као и командоси...” .

Да ли је то био фалсификат, истина, или полуистина, више није било важно. На идола је бачено блато и ствари се нису дале вратити у пређашње стање. “Стари” је, свјесно или несвјесно, осјећао да више не може контролисати, а камоли водити игру. Интелектуалне референце на које се ослањао, пале су у прашину. Неколико дана после објаве потказивачког фонограма, 31. јула, на книнској Тврђави, гдје је одржана конститутивна сједница националне “владе” односно Српског националног вијећа (СНВ) он је предао иницијативу у руке Милана Бабића, ваљда јединог способног апартчика или оперативца из врха СДС-а. На Рашковићеву сугестију, Бабић је изабран за “премијера”, односно председника СНВ-а. Бабић се, на ово, достојанствено облизнуо, кумови Јован Опачић и др Душан Зеленбаба, љути Бабићеви противници, ћутке су отрпјели тешки шамар њиховој сујети, а уморни и потиштени Рашковић отишао је у сеоску кућу свог старог пријатеља да поједе “варицу”, сиротињску буковачку чорбу коју је обожавао.

Својим политичким праксисом, др Јован Рашковић персонификовао је немогућу политичку позицију Срба из Хрватске, тог “жртвеног јагњета на олтару отаџбине”, како је још у љето ‘90, на книнској Тврђави знао и обзнанио Матија Бећковић. Разапет као и народ којем је хтио да служи, он се сломио између цинцарског Београда и пургерског Загреба, пријатељевања са Добрицом Ћосићем и Далибором Брозовићем, антититоизма и ЈНА, чију је силу респектовао, усташа од којих се као дјечак крио код калуђера и Хрвата с којима је “стекао све што је имао у животу...” Стијешњен у жрвњу између Туђмана и Милошевића, он их је комплиментирао (Туђмана: “Додуше, стекао сам дојам да би сам господин Туђман желио успоставити модерну и демократску Хрватску у којој би Срби били равноправан народ, али је спутан и потпуно немоћан”) или им се извињавао (Милошевићу: “Мој однос према Вама лично био је и остао однос пуног поштовања и увјерења да сте недвојбено били и остали прва личност модерне хисторије српског народа... На крају Вас увјеравам да спадам у људе, а њих није баш мало, који сматрају да је Ваша личност парадигма свега оног што је српско. Часно је ступати с Вама у истом строју...”) вјерујући ваљда да ова двојица имају срца.

Дилетант на позорници политичке сплетке он је знао најдубље знање: “А ако су Срби икада имали непријатеља, то је онда титоизам, то је највећи непријатељ српског народа.” Или: “своје мртве (жртве усташа, оп. а.) он (крајински српски народ, оп. а.) је везао за Титове комунисте, везао је за титоизам. То је највећа срамота српског народа”.

На жалост, и Рашковић је, као и сви други крајински лидери, кад је остао без икакве моћи, заложив своје име за мало ћара и синекуре... Понеку звонку изјаву за зеру личног профита... Тако је он, у јеку кампање за ампутацију Крајине, односно за прихватање Венсовог плана изјавио: “Једно је сигурно, Милошевић је постао миротворац. Завјереничка политика иселила се из српске националне концепције... Нека је Милошевићу са срећом”.

4.

Доктор Јован Рашковић, психијатар из Шибеника, имао је момачки апетит за све радости живота, хиљаде пријатеља и захвалних пацијената, шведску сауну и приватну плажу, пропутовао је као тражени научник и загрижени туриста безмало цијели свијет, дописивао се са Маркузеом, Фромом, Хабермасом... Па шта је онда тјерало ту громаду од човјека да се на прагу старости потуца по политичким вашариштима, помијешан са битангама и уходама?

Неспорно је да су сви лидери Крајине били иницирани, усмјерени, пројектовани, на овај или онај начин. Ова тврдња је наоко параноична, али невоља са паранојама кад је ријеч о Крајини је та што су се све обистиниле.

Јован Рашковић и Добрица Ћосић упознали су се, наводно, почетком седамдесетих година на тада познатим научним симпозијима у Херцег-Новом. Али, могуће је да њихово познанство датира још од 1971. године кад је Ћосић, предводећи своју дружину (М. Бећковић, Б. М. Михиз, А. Исаковић, М. Булатовић, Б. Црнчевић...) у задарском кину “Побједа” присуствовао оснивању пододбора “Просвјете”, српског културног друштва које је изигравало пандан Матици Хрватској. То познанство постало је пријатељство и Добрица ће, дуги низ година, заједно са бројним другим првацима београдске интелектуалне чаршије, боравити у дому Рашковића а најчешће у Јовановој викендици у Примоштеноу.

Ту ће Ћосић, како свједочи Момо Капор, написати “Верника”, “Отпадника” и друга дјела. Ту, у Примоштеноу, радило се и на фамозном Меморандуму САНУ како тврди хрватска полиција која је прислушкивала и надгледала сесије око Рашковића. Блиско је памети да Хрвати претјерују и да је та њихова скаска јевтина подметачина, али, Рашковићев пријатељ и чести примоштенски гост Момо Капор тврди: “То је била једна мала уметничка колонија у коју су долазили људи из околине да размене мисли, ту се, вероватно, и зачала идеја о буђењу крајишког народа и стварању једне државе.” У ванредни састав Српске академије наука и уметности др Јован Рашковић примљен је 15. децембра 1988. године, дакле између тутњава србијанских митинга и почетка книнске приче. Наравно, немогуће је замислити да Рашковићевом промоцијом у “бесмртнике” није дириговао Ћосић. А сљедеће године Рашковић је одликован Орденом Светог Саве.

Већ децембра 1989. године, у Београду, Ћосић инструктира Јована Опачића, прву книнску палу звијезду, да се повеже са Рашковићем, а нешто касније, 4. фебруара 1990, Ћосић и Рашковић, сједећи један до другог, присуствују оснивању Демократске странке у Београду. Рашковић потом стиже у Книн с идејом да будућа Српска демократска странка (СДС) буде само подружница ове београдске странке и тек после инсистирања других он прихвата национални префикс у њезином имену. Увијек добро информисани и цинични Енглези, у ББЦ-овој књизи “Смрт Југославије” тврде да је Рашковић посато политички лидер Срба из Хрватске тако што је “миропомазан” руком свог пријатеља Добрице Ћосића. На крају, Ћосић је упознао Рашковића са Слободаном Милошевићем.

5.

Рашковићева опчињеност Ћосићем била је зачуђујуће неукусна и ишла је до самопонижења. За Рашковића, Ћосић је био Отац Нације, а како су Срби, по Рашковићу, едипалан народ, народ који нагиње оцеубиству, он је Ћосића бранио, величао, ковао у звијезде: “Срби нападају оца. Срби су едипалан народ, а духовни отац српског народа је Добрица.” Најтужније је да Рашковић ово прича почетком маја 1991. године, маргинализован и скрхан у свом београдском избјеглиштву. Али, Ћосић није било какав, већ Отац над очевима: “Па јесте, он је Милошевићев духовни отац. Он се буну на то и не воли када то кажем, али јесте.” На крају, досљедан до бола, Јован Рашковић, одговарајући на крунско питање: “Да ли сте ви, у ствари, духовно дете Добрице Ћосића?” невино саопштава: “Ја то признајем, али он не признаје”. Овим признањем Рашковић је заправо прекорио Ћосића због његове љубави према сјенци. А Ћосић, такође досљедан себи, био је такав и на комеморацији над Рашковићевим гробом, лjeta 1999. године стојећи по страни, у сјени гробљанског ариша.

Пријатељевање Ћосића и Компаније с Рашковићем било је гарнирано као староримска светковина, апсолутно бајковита за вјечно гладне партизанске очи и теразијске џепове пуне змија. Лијепо је то елаборирао Ћосићев и Рашковићев пријатељ, ратни партијски комесар и београдски пјесник Танасије Таса Младеновић. У његовој верзији овако је то изгледало: “Те прве вечери у једном приватном примоштенском рибљем ресторану, Тања (Рашковићева супруга, о.а.) и Јова су нам приредили праву раскошну гозбу”. А за других љетовања у Примоштену: “Тања и Јова су сваки дан пре подне одлазили на посао... а свако подне долазили су са припремљеним ручком”. Биле су то згодне, гратис ферије: “Гостољубивост породице Рашковић била је безгранична, а да би се читава слика употпунила треба рећи да ни Тања ни Јова нису хтели ни да чују да и ми узмемо учешћа у трошковима боравка”. Друг

“Јова” није одустајао ни у Мадриду: “У једном (мадридском ресторану, о.а.) који се звао Гаљегос Јова нам је приредио вечеру прослављајући тиме већ не знам шта”. Требало је издржати Јовину галантност јер он би, и када би долазио у Београд, дакле “у госте”, одсједао у хотелу “Москва”, а не, на примјер у дедињским вилама Младеновића или Ћосића. Но, тек је овдје Јовина широка рука ударала крешендо: “Па и тада је приређивао вечере или ручкове у хотелском ресторану за све нас, уз Матију, Михиза и сад се више не сећам кога још све”.

Други свједок из Ћосићеве дружине, сликар и писац Момо Капор, изгледа, није марио за морске љускаре - дагње, прстаце, јас-тоге и шкампе - преферирајући морлачки мрс: “Често сам имао прилике да одем с њим (Рашковићем, о.а.) у забита крајишка села...и тада би се увек окренуло неко јаре или јагње...” И још: “Стално очекујем да се однекуд појави, онако хром, с болесном ногом и брадом која се вијори на ветру, испечен од сунца, да нас негде поведе на печено јагње или јаре...”

Међутим, овако захвално друштво није једино определијелило Рашковића да заплочи на таласу који ће га бешћутно и брзо потопити. И он ће се сам питати шта га је то повукло: “Ја сам тих човјек и цијелог живота радио сам доста повучено. И одједанпут сам се нашао, ко зна зашто, у свијету метафора, свијету реторике, у свијету политике”, заборављајући да његове антрополошке опсервације важе и њега самог: “Човјек је ирационално биће... Људски биљези нису у рационалном, а прави људски мотиви су увијек и само ирационални”.

6.

Један дјечарац, једног врелог дана, у прољеће 1941. године, спуштао се кањоном Крке према древном манастиру. У руци је стискао писамце намјењено игуману. То писмо, очево, било је улазница у сигурну утробу манастирских зидина камо је дијете бјежало од усташког зла. Рашковић је, много касније, овако испричао своју тадашњу дјечачку муку: “Још се сјећам своје стрепње док сам носио то писмо дуж кањона Крке... Пред вратима манастира нисам могао дохватити алку на вратима којом би покуцао, јер сам био ситан. Неколико пута сам падао с излизане степенице испред улазних врата... Пењем се на излизани камени праг, не могу се на њему одржати, клизим. Покушавам догурати неки камен, не иде”.

Пола вијека доцније Рашковић се нашао на истом мјесту. Тог дана у манастиру Крки била је велика свечаност поводом шест вјекова од Косовског боја. Његов пријатељ Момо Капор се сјећа: “Једног дана, било је то када се славила годишњица Косова, Јова се припремао да одржи говор. То је био први политички говор који је написао у животу. Ја сам га молио да га не прочита, јер је говор био

интелектуалистички, психијатријски. Ту се говорило о либиду и едипалном народу. У том тренутку замислио сам српске сељаке како стоје на оној жези и слушају речи које не разумеју, али Јова је инсистирао на њему и онда му је наступ забрањен. Забранио га је Зденко Свете... Срећом да га је забранио јер, седећи за једним ручком, са тадашњим епископом далматинским Николајем и Јовом Рашковићем одлучено је да се Јова супротстави тој забрани”.

Онај дечкић у постаријем Рашковићу одлучио је да иде до краја и, овај пут, досегне звекир и зазвечи свом снагом јер је ток догађаја нагињао репризи.

Вјероватно је тај исти дјечак проговорио из њега кад је, као туриста у Риму, испод Агрипиног храма, сједећи на скалинама, усред бијела дана и из чиста мира, запјевао из свег грла:

*“Мој мийрољез, мој мийрољез,
марка му је Брно,
многе мајке, многе мајке,
завио у црно...”*

Академик Јован Рашковић, гостујући професор најеминентнијих бјелосвјетских универзитета, аутор и таквих расправа као што су “Изоелекрични ЕЕГ смрти живчаног система у продуженој артифицијелној респирацији” или “Нозолошки и феноменолошки аспекти деперсонализације”, био је, изнад свега, син далматинског крша и заробљеник оног неодољивог предачког зова. Зато је он у упицањеном и језуитском Риму, а прије ће бити - баш због тога, запјевао ову п’јану, крајишку, ратничку пјесму која се и не пјева већ завија, онако вучји уз жмиркаве пламичке праћедовског огњишта.

Тако некако мислио је и он сам: “Човјек је једнак себи док је сам, окружен фантазијама и идолима, ирационалним творевинама. Драма емоционалног, душевног и несвјесног слоја најтежа је и најпотреснија. То је слој у коме се зачиње право људско биће, слој суштине људског бића. Ту се зачињу дубљи облици људске патње, муке и угрожености... Зато је људско биће зачудно, стално отворено, никад једнако, незавршено и ... залудно”.

Умро је 28. јула 1992, у Београду, у улици Скадарској. Силна је количина ироније у тој чињеници. Не само зато што је један медитерански хедониста завршио своје битисање у сокаку попличаном азијатском калдрмом. Преминуо је у улици која носи име по граду-симболу митске српске жртве, жртве у темељу, и касније, прошловековне, псеудоепске, супјануте и залудне погибелји.

Анђелко АНУШИЋ

Двадесет година од смрти академика Јована Рашковића која је у Србији „обележена“ једном јужном полемиком

*МРТВИ СУ ТУ ДА ЧУВАЈУ ЖИВЕ,
А ЖИВИ ДА НЕ ЗАБОРАВЕ МРТВЕ*

Академик Јован Рашковић (1929-1992), часно име у малој и одабраној, и једнако несрећној плејади научних, културних и књижевних стваралаца и политичких посленика Срба западно од Дрине, Саве и Уне, чији живот и дело (његов стручни и друштвени сегмент) тек треба да буде компетентно сагледан и проучен, заслужује свако уважавање и поштовање, данас и овде. Његов кратковеки, друштвени и више културално-антрополошки него политички ангажман који је – у периоду *насилног преокрећа/пуча* у Брозовој Југославији 1989-1991. године – био напросто изазван архетипским рефлексом страха народа коме је припадао, крајишких Срба (Срба у Хрватској, те *преостале прећине* нашег народа кога од памтивека прати *хибрис*) – не може се инструментализовано (*психијатризација!*) отрзати из корпуса Рашковићевих научних, културних и социјалних идеја. И обратно: његово дело психијатра и универзитетског професора, аутора низа стручних публикација, не може се премрежавати и сенчити (*идеологизација и примењена политизација!*) његовим, рекао бих *„крајким, кристалним курсом из социјалне, демократске и политичке културе“* који је одржао, с правом, свим супротстављеним странама онодобног кобног расапа. (Друга је ствар ко га је и како тада стварно чуо, разумео и послушао, или га није желео чути).

Овде сведочим и говорим о академику Јовану Рашковићу *социјалним присуством* у Хрватској (у Загребу) у апострофирано време, својим скромним људским и књижевним делањем на пољу културне аутономије Срба у Хрватској (за коју се и професор Рашковић залагао), тог “сеновитог” пројекта који је стидљиво и бојажљиво био тек у чврстој идеји јасних обриса, и на томе, на жалост, и остао у неким фиомама. А посведочујем то, и о томе, и својом професијом новинара (дописник приштинског „Јединства“

и сарадник културне рубрике „Експрес политике“ и неких других листова у Србији; саоснивач СКД „Сава Мркаљ“ у Топуском, сапокретач и новинар листа „Српски глас“ /1990.г./; саобновитељ СКД „Просвјета“ у Загребу, фебруара 1990, члан председништва овог Друштва) који је извештавао о раним, *алузивним* социјално-политичким превирањима у „Лијепој њиховој“. Злослутним дешајима који су Рашковићеве сународнике, медијски већ увелико дифамиране и сатанизоване, најблаже речено збуњивали и плашили. Свакодневне јавне и нејавне претње, ружења и застрашивања, малтретирања на радном месту и отпуштања с посла, минирање српских кућа, викендица и пословних објеката дуж хрватског дела јадранске обале, као и у унутрашњости Хрватске, премлаћивања и убиства угледних Срба (породице Зеџ, на пример) – та *партикуларна дифамација и шикана прерасће убрзо у дифузну*, што је управо академик Рашковић први прецизно и јавно дијагностицирао, а што се данас смишљено и безобразно заборавља. (Уосталом, о овоме постоји добар архивски материјал у српској и југословенској штампи тога времена; а написано је и на десетке добрих, објективних књига, међу њима и руком и пером иностраних аутора које су писцу ових редака познате). И овај текстотворац такође је о томе објавио књигу (*Загребачке ефемериде*, Сремски Карловци, 2003).

Уз име академика Рашковића, тачније, за његову несрећну и недовршену, *насилно* прекинуту друштвену, страначко-политичку делатност која је била, колико демократски *расвијана* у опскурном социјуму ригидних прилика и менталитета, толико и благо катарзична, просветарска, самоосвешћујућа и *осебљујућа*, везују се, у колоквијалној гами, епитети: миротворац, српски Ганди, па и српски духовни отац. А једном један угледни Крајишник, у наступу фамилијарног или неког другог делиријума назва га, и то потписа јавно, у једном дирљивом, евокативном тексту са преовлађујућим песничким расантиманом и – „српски ћаћа кога смо брзо заборавили“! Јесте, био је то професор Рашковић, али је био и нешто друго, и много више од тога. Био је народна душа, и душа тог народа, њен праисконски трептај и трепетљика која је, на још свежем палимпсесту, *еуројејски* разбудила културу сећања и памћења што пола века беше под хипотеком *забейонираних јама-јадовница. Безданица*. Говорио је своме народу његовим (Вуковим) језиком, језиком разјашњавања *ускомешаноџ, накосџпрешеноџ просџтора* и свакодневних догађаја који су били *зацрњени* историјским подтекстом, јер су тако хтели они који су *коминџтерновски* производили те догађаје и вербалну, србофобну агресију (данас се то зове „говор мржње“ и подлеже законским санкцијама!). Дијаспорична, заплашена и запуштена, и од свих у то време, као и доцније, до данас, напуштена и анестетизована лажним надама *малена срџска скуџиџина у Хрваџској*, којој одавно беше, *џравним насиљем, избијено* из главе, уста и руку осећање националне и верске припадности, као и културно-историјско наслеђе са ћириличним писмом, добро је разумела академика Рашковића. А разумела га је зато што професор

Рашковић у својим беседама и сусретима са обичним светом, није „иризирао“ ни пенетрирао паганске, митске и фолклорне слојеве свести, а није је побуђивао и окрићивао подсвесно, несвесно и бесвесно својих дивизованих слушаца, како се то данас жели, по сваку цену, васпоставити у неким (квази)научним пројекцијама. Академик Јован Рашковић, угледни лекар и универзитетски професор, у својим јавним обраћањима и очинским саветима није користио никакве „мистичне“ формуле (из) православља и психијатрије. Не сећам се да је игде, ни директно ни контекстуално, споменуо Толстоја и Достојевског из чијих се дела, *односно на темељу њихових познатих перцепција хришћанства и православља*, далекосежно данас изводе чудновате и увредљиве, најблаже речено, *етнопсихолошке (карактеролошке) парадигме*, и примењују се само на једну конфесију и народ (у смислу да је поимање православног хришћанства од стране аутора *Ане Караџине* и *Васкрснућа*, рационално, данас би се рекло *политички коректно*, а писца *Идиота* и *Браће Карамазова*, кога је Рашковић, наводно, *психоаналитички преферирао!* – супротно томе, дакле неприхватљиво!), како то данас неки конструишу на начин како су то чинили управо они који су, тајно припремајући оружану сецесију Хрватске, тобоже „пеговарали“ са Рашковићем о „решењу“ српског питања, а успут безочно подмећући и фалсификујући чињенице, блатећи и опадајући и пеговарача и „ирационалне амбиције“ народа кога је овај представљао.

Господин Рашковић није никоме ласкао нити му се удварао; није заводио ни подбуђивао стварном, (историјски потврђеном!) *постипраумљаском* *илашњом* узбибане народне масе. Говорио им је о ономе што су и сами јасно видели (*што се белодано видело, на оба светла, као онај сиви камени цвет на јасеновачкој моћили!*), и слутили какав би трагични исход ствари могле имати. Као што су и имале. Данас је заборављена једна дубока, философско-антрополошка истина коју је академик Рашковић изговорио тих апокалиптичних дана, у реченици-максими да „*мртви чувају живе*“. Све је даље и даље та исконска спознаја *идентичности по вертикали* од *проваљене* капије хришћанске Европе! И од Срба, наравно, оних који би (једног дела интелектуалаца и политичара) пошто-пото (не питајући за цену) да се ратосиљају своје предачке (и блиске!) прошлости као небенигне израслине! „Они би били срећни да се национално пререгиструјемо“, како то каже проф. др *Зоран Аврамовић* у свом критичком осврту о сјајној студији *Дух самојорицања*, проф. др Мила Ломпара: видети у часопису *Нова ЗОРА*, на стр. 175, у броју 32/33, 2011/2012.

Ваљало би упитати Неверне Томе у домаћем, „цепном“ издању, и поготово професионалне фарисеје који добро уновчују мисију свога (сорошевског) лицемерства (НАТО интелектуалце, како их је назвао Д. Ђосић) шта је то могао да мисли и осећа, чему да се нада и коме да верује, шта да ради српски народ (*осијашак* *пољ* *народа!*) десеткован у усташкој Независној Држави Хрватској током Другог светског рата – а након ових речи Титовог шегрта, крип-

топавелићевца и доцнијег „оца нације“ Фрање Туђмана, изговорених фебруара 1990. године: „(...)Независна Држава Хрватска није била само квислиншка творевина и фашистички злочин, већ исто тако израз њовијесних тежњи хрватског народа(...)“. (Да и не спомињем Туђманову доцнију изјаву – парафразирам – „да се рат у Хрватској могао избећи, али он то није желео!“) Подсећам заборавање и оне друге – *програмирано контамирање амнезијом* - да је ово казано *pola године* пре појаве у народним масама „шамана раја, уз др Радована Караџића, у бившој Југославији“ (професор др Душан Бијелић, интервју, „Политика“, 10. март 2012)¹ академика Рашковића, и оснивања Српске демократске странке! Да ли је онај народни остатак, она *прећина* „хрватских Срба“ требало да *не шаласа*?! Да се понаша као онај фатназмагорични јунак Бранимира Шћепановића? Уста запуши водом, уши иловачом. Стави жуту траку понад надлактице, а црни повез преко очију?! Да остане миран, и сачека *рејризу* своје судбине од пре *десет година*?! Или, можда, да се *самойрогласи* кривим, уназад и унапредак, за све, за жртве из свога колена и њихове уморитеље, и колективно се исели? Где? Ко ме? На Косово и Метохију, у *друмско срећање старости Арсенију*? У Србију – ону из песме-памфлета Љубомира Мишића?! Или у земљу „милосрдног анђела“ – у Америку? У „емигрантску“ Аустралију? Или можда у Аргентину, тамо где су природном смрћу скончали неки од твораца (и усташких целата) Независне Државе Хрватске?!

Академик Јован Рашковић, човек културе, етике, духа и слободе, реалистичан и прозирљив *који је већ тада знао и видео оно што други нису*, и зато био заговорник стрпљивог, аргументованог дијалога са представницима хрватске стране – пристајао је да јавно, не бирајући, и ничим не условљавајући место и време тих разговора, нити имена њихових учесника – да се са својим (лукавим, „шареноликим“) саговорницима састаје у разним приликама и на разним местима. Није му сметало што је то понекад – осим службених просторија – био и какав ресторан или кафана у Загребу, или какво успутно мотелско свратиште. *На све је пристајао, и све чинио, само да се рат избегне по сваку цену!* (Овај аутор је био *посредни* сведок тих места и разговора). А како су се понашали, и шта су чинили његови вајни саговорници, односно тадашња

¹Наслов интервјуа у „Политици“: „Да ли је Балкан подсвест Европе“; ставови интервјуисаног изазвали су неколико, више бојажљивих/недоречених и неумштих/алегоријских, него полемичких, на научним, етичким и јасним аргументима утемељених одзива који су, у интервалима, објављивани у нареченом листу током марта и априла 2012. године, на страницама за „Културу, уметност и науку“. Та и таква (недовршена) полемика (са и без знакова навода!) убрзо се угасила, на неки чудан начин – једноставно се утрнула сама у себи, или, може бити, под дејством неких непознатих ветрова и сила – нећу да тврдим ништа категорички, како се не бих, ионако грешан, огрешно о Онога који високо седи а ниско гледа.

„интелектуална“ и медијско-политичка елита? Снимали су, *йойајно*, што звуком што сликом, те што *званичне*, што (*йолу*)*йривайне*, нејавне, *официјелно-неофицијелне разговоре*, и истрзајући њихове делове у непримереном контексту, са накалемљеним, супротним значењима и порукама, радијски их и телевизијски емитовали, или пак објављивали у хрватској штампи! На тај је начин безочно искривљиван, исмеван и минимизиран *џандијевски* напор српске стране у Хрватској, оличен у толерантном и немилитантном академику Јовану Рашковићу, да се уставне, политичке и културне ствари реше на миран, цивилизацијски начин. Чак су и Рашковићеви кафански разговори и његова *џрађанска* дружења са тадашњим лидерима хрватске политичке сцене, или, на пример, његови разговори са хрватским културњацима (махом Рашковићевим познаницима и можда његовим пријатељима) – *вешћом монџаџом и злоћудним конџекстџуалним иџрама* – подизани на ниво аподиктичних вредносних судова и оцена о „српском питању у Хрватској“! Српска преговарачка страна, што ће рећи српска историјска, културолошка и политичка прича, испадала је на тај начин – у очима разроке хрватске јавности – смешна, конфузна, непотпуна, неуверљива, неделотворна, најблаже речено, неозбиљна! Али и опасна и ратноухљивачка! Већ су тада жреци медијског и политичког инжењеринга у Хрватској, смишљено и далековидно (као да су били у дослуху са данашњим *шаманистџичким идеолоџима безобзирне социјалне и културне деконџаминације сећања и осећања, мисли и идеја, воде и ваздуха, хлеба и лука у овом несрећном региону!*) све чинили да племенитог Јована Рашковића прикажу као српског подбуњивача и опаког „врача“! *У џим џреџворним сесијама, са друџе сџране сџола, а насџрам сџрскоџ Гандија, седели су џрерушени џоклисари џлавноџ џлеменскоџ џоџлавице. А исџод сџола, на исџој сџирани, нервозно је џуџкала војничка чизма!* Прозирљив каквим га је Бог створио, лековити видилац и зналац безнадежне слабости човекове природе и његове *сџеничаве* душе, академик Рашковић је био високо (за неколико ангелских чинова!) изнад те *инсџиџуционализоване џреџворностџи и нискостџи*. И увек благ, хришћански смирен и смиран, кротак и добронамеран, без речи осуде, зазора и прекора. (О овоме свему постоје документовани трагови у хрватским средствима јавног обавештавања. Али, засигурно, и у рукописима који чекају Гутенбергово умиљеније!)

Да закључим: часно име академика Јована Рашковића има своје високо место у културној и политичкој историји прекосавских/прекодринских Срба, прецизније српског народа у Хрватској, данас распршеног, као ветром семенке, по свету, којекуде. Никакви шамани тзв. новог светског поретка, а нити они који ревидирају (читај: силују) српску историју настојећи да од ње направе својеврсни повесни бастард (народ би рекао: *коџиле, мелеза*) неће успети да Рашковићево име помере са те лествице. И скоро да заборавим: није ништа ново то што се данас угледне, лекарске професије *академика* Јована Рашковића и *др Радована Караџића* идеолошки инструментализују на најприземнији, најмрачнији начин, а у

сврху непрестаног „снажења“ и „подмлађања“ новом крвљу у свету одвећ познатог (некрофилног!) стереотипа о Србима! А сада са намером да се тај стереотип и научно успостави! Треба подсети-ти да је (према писању НИН-а, и накнадном бележењу Д. Ћосића у његовим дневничким прозама „У туђем веку“, Београд, 2011) извес-на Ан Анселин Шуценбарже, „доајен психодраме“, „гуру“ међу пси-хотерапевтима, на светском конгресу за психотерапију у Бечу, јула 2002. године, оптужила Србе да пате од „трансгенерацијске трауме“ која изазива зло започето још убијањем цара Мурата на Косову 1389, па је тако модел српског понашања постао – убијање! „Њој се придружио – преписујем Ћосићеве речи – „и етнопсихоаналитичар Паул Перин, сагласио се са госпођом Шуценбарже и доказао да је „клање на Балкану“, као „синдром предака“, обузело и „обичне сељаци“, не само „елиту“ београдску и изразио се у идеологију фашизма! На то „прастаро ментално обољење“, наставља Ћосић, указује и амерички професор Болмин Болкан, психоаналитичар који тврди да су се Срби вратили у средњи век...“Срби су као етнос, као нација, вели Ћосић, „уведени у светске конгресе психоаналитичара као убице и злочинци са архетипском основом у средњем веку, односно од Косовске битке са Турцима 1389. године (...).“

Додао бих још и то да би они који демонизују лик и дело академика Јована Рашковића и др Радована Караџића, требало да знају да тиме blasfemiшу и *грађански оштор, одбрану кућног прага и културно-историјског памћења, и велико пострадање прекојавских и прекојринских Срба*. Морали би да имају макар мало грађанског обзира и поштовања, ако већ не (хришћанског) пијетета, према античкој жртви тог дела српског етноса. А они који су *прелапшени гордошћу знања*, можда не би било на одмет да сазнају и ово: *Срби у Хрватској, све су видели, ко зна кад; они су били и прошли, и благодарећи Пресветиој Тројици и светим прецима, још свети следају.*

APPENDIX

По завршетку овог текста, а листајући, сасвим неким другим поводом, своју књигу изабраних новинарских и публицистичких текстова *Да мртви и живи буду на броју* („Звоник“, Београд, 2002), поново сам „открио“, *забораван*, што ће рећи: *грешан какав већ јесам*, (скоро у памћењу затурен!) властити новинарски извештај о сесији (до сада јединој, колико ми је познато!) под радним називом „Јован Рашковић и српско питање“, одржан у Бањалуци 1994. године, а објављен у листу Глас српски, 17. октобра. Текст је штампан под скоро подударним насловом „У спомен на српског Гандија“, којег овде преписујем у целости, без измена и поправки.

Бања Лука, 16 октобра - У присуству највиших државно-политичких и војних званичника Републике Српске и Републике Српске Крајине, великодостојника Српске православне цркве, породице покојног академика Јована Рашковића, угледних гостију из Београда и представника културног, политичког и друштвеног живота Бањалуке, синоћ је у Банском двору (овдашњи културни

центар, оп. аутора) приређена трибина „Јован Рашковић и српско питање“. О родоначелнику српског националног покрета деведесетих година и оцу Српске демократске странке, говорили су др Радован Карацић, митрополит дабробосански господин Николај, др Веселин Ђуретић и др Сандра Рашковић, кћерка.

Трибину и њене учеснике благословио је митрополит Николај, а од угледника Српске православне цркве синоћ су још били и епископ зворничко-тузлански Василије, епископ бихаћко-петровачки господин Хризостом, и епископ бањалучки господин Јефрем са свештенством.

У име града домаћина, госте и присутне пробраним ријечима је поздравио мр *Предраг Рагић*, предсједник СО Бања Лука, рекавши „да ћемо се и убудуће увијек овако састајати у свим оним мјестима куда је ходочастио овај српски Ганди...“

Будући да због болести академик *Добрица Ћосић* није могао да дође у Бањалуку, његов реферат *Речи за Јована Рашковића*, прочитао је спикер Радио-Бањалуке Милан Хајдуковић.

Подсјетивши присутне на своје бројне сусрете са др Јованом Рашковићем и знатно прије 1990. године, др *Радован Карацић*, предсједник Републике Српске, истакао је: „Ненавикао на то да се ико о њему брине, српски народ у ондашњој Хрватској препознао је у Рашковићу истинског народног вођу, који неће, попут новог Прибићевића, склепати коалиције на штету Срба...“

- Ја сам од самог почетка 1990. године – наставио је предсједник Карацић – „трпио велики притисак борбенијег дијела Срба из сарајевске регије да се прихватимо формирања једне српске странке. Опредијелио сам се да то учинимо посљедњи, како не бисмо били оптужени за национализам и разбијање братства и јединства. Чекали смо да се потпуно покажу намјере хрватске, а нарочито муслиманске заједнице, и да то постане јасно сваком па и најопрезнијем Србину, сваком ко је још имао илузија о мултиетничкој и мултикултуралној Југославији, чији се распад припрема пред нашим очима...“

- Нашавши се у ситуацији - рекао је даље предсједник Карацић – „да доносим одлуке и предлажем ријешења, одлучио сам се да предложим стварање Српске демократске странке, са истом идеологијом, заставом и амблемом какве је имала Рашковићева странка. Сматрали смо да тако замишљена и заснована странка води довољно рачуна о српству и о демократији, и да је већ створила значајну слику о себи током политичких борби у Хрватској. Тек након тога постало је јасно колико смо били у праву и колико смо неизмјерне политичке користи имали од дјеловања професора Рашковића. Професор Рашковић је са нама прошао читаву Крајину и многе друге дијелове тадашње Босне и Херцеговине. Како се сви сјећамо, говорио је благо кад је упозоравао на опасност од геноцида. Није било агресивних ријечи у његовим спонтаним и неписаним говорима. Говорио је о суверенитету, о веловима којима је прекривено *Српство*, и које треба скинути са драгоцјених ковчега народне традиције. Народ га је гледао задивљено, прије свега вјеру-

јући му, више него разумијевајући га. То је ријетка и велика срећа коју сваки народни посланик може постићи, то да му народ у попуности вјерује. Народ је разумио једно: да се овај човјек, који пред њих излаже своје мисли и визије, потпуно предао бризи за народ. Разумио је народ када је Рашковић изрекао да није вођа већ слуга народа. Присјетио се народ те јеванђеоске истине која гласи: „И који хоће да буде први међу вама – да вам служи“.

Крунишући своју бесједу, др Радован Карацић је рекао: - „Срби у Српској, исто као и Срби у Српској Крајини, дугују неизмјерну захвалност академику Јовану Рашковићу. Његово име остаће дубоко урезано у сјећање многих савременика, сабораца и сарадника, а записано у историју српског народа и његове борбе за опстанак. Имали смо различитих народних првака и подвижника, али је Јован Рашковић био посебан, најсличнији народним свештеницима и учитељима, које памти народно предање. Вјерујемо да је његова душа у најбољем српском друштву, коме и припада. Нама су остале његове ријечи о демократији као највећем народном добру, и његов јеванђеоски завјет да увијек служимо народу, и никад владамо над њим.“

Кочићевска поука, слободарски њоклич

- „Почетком деведесетих година Српска демократска странка – започео је своје излагање проф. др *Веселин Ђуретић* из Београда – „оличавајући покрет народа, добијала је судбоносну историјску улогу. Насљеђе прошлости и налет тешких околности захтијевали су интезивно и практично артикулисање „култа“ распамећености и идеолошког једноумља, до пуног историјског сазнавања, претпоставки и посљедица таквог стања.

Подсјећајући на прилике у бившој Босни и Херцеговини, Хрвтској и Југославији, др Веселин Ђуретић је подвукао да је Српска демократска странка имала један посебан задатак у датој етничкој структури од виталног значаја. – Ово сјећање на академика Јована Рашковића – наставио је даље Ђуретић – повод је да истакнемо једну посебну, данас актуелну димензију политике његове Српске демократске странке, односно Српске демократске странке у бившој Босни и Херцеговини. Директно повезано са његовом активношћу битно је истаћи потребу за извлачењем правих закључака из српских подијела и сукоба из периода Другог свјетског рата. Такав пут данас захтијева и југословенска ситуација, гдје оно научно одређење наше недалеке прошлости и открива калкулативни и манипулативни смисао Титове ратне и послеријатне политике.

Развијају даље своју тезу о поститовској калкулантској политици која је развијана углавном на штету српског народа, др Ђуретић је истакао: „Данашње национално помирење не може представљати неко призивање авети прошлости како се то некад говорило, него окретање извориштима људских односа у прошлом рату и уклањање идеолошких маглуштина у којима се стално

обнављају и умножавају политичке аветиње.“ Завршавајући своју надахнуту, аналитичну бесједу, др Веселин Ђуретић је рекао: - „Покојни Јован Рашковић је био прави предводник српског националног отпора, и то не само у Крајини. Одјекивао је његов глас правде и хуманости српске и у Херцеговини, и у Босни поносној, и у Шумадији, и у Српској Спарти, и у старој Зети, и у јуначким брдима, и на Косову, и овдје, у другом дијелу љуте Крајине, приман је као кочићевска поука и као слободарски поклич. Својом мирноћом поручивао је да се попију или премосте све Уне, Саве и Дунави подјела и раскола“.

Бољољубив и родољубив

Његово високо преосвештенство митрополит дабробосански господин *Николај* дао је своме излагању радни наслов *Др Јован Рашковић у своме времену*. „– Наше је вријеме, по мом суду, ипак велико, посебно у вези са српским народом“ – започео је митрополит Николај и наставио:

„– Џиновски напори и жртве које смо често имали у својој историји и сада се чине за своју отаџбину. Отаџбину не чини само земља отаца, него и идеали и врлине и херојство и светитељство и обичаји и светиње и олтари и умотворине и ђивоти и гробови отаца. Тако схваћена истина у овом нашем времену одушевљава људе да се жртвују за њу, а жртвовати се могу само они који имају чисту душу. Неумитни ход најновијих драматичних догађаја за српски народ у Далмацији изабацио је врло високо др Јована Рашковића, лекара неуропсихијатра и академика САНУ. Као и сви велики људи из било које области стваралаштва и др Јован Рашковић напаја се првенствено водом живом на непресушним изворима душе свога српског народа у Далмацији.

Др Јован Рашковић био је самопрегоран до крајњих могућих граница, снажан и велик човјек, храбар и неустрашив, богољубив и родољубив. У поратном времену, српски народ у Далмацији углавном се држао манастира и парохијских цркава, а др Рашковић би са једном групом људи залазио, у разним приликама, у народ, посећивао људе и разговарао с њима. Ретке би биле светковине и свечаности на којима није био др Јован Рашковић. Српски народ је и у овом времену напрегнуо све своје снаге за своје верско и национално одржање. Верски и национални дух православних Далматинаца осетио је величину, дубоку снагу и интелектуалну способност др Рашковића, па је без икаквога предомисљања пошао за њим, поклонивши му своје потпуно поверење и љубав.

Свој крст стварањем Српске демократске странке, др Јован Рашковић понео је још енергичније и носио га не штедећи себе, и он се бритком речи успротивио сили власти греха. Тако је др Јован Рашковић наговештавао да ће српски народ поново бити у прилици да брани свој образ, свој голи живот, своје огњиште, све оно што му је највредније и најзначајније. У нашем времену неуропсихијатри

заслужују посебно место и Богом су дани за ово време „– рекао је на крају своје бесједе његово високо преосвештенство митрополит Николај.

Поздравне ријечи присутнима и учесницима трибине упутили су и угледни гости из Београда: књижевници *Момо Кайор*, *Рајко Пећиров Ноџо* и *Брана Црнчевић*. Импозантни скуп поздравио је и мр *Момчило Крајишник*, председник Народне скупштине Републике Српске, као и *Бранко Појовић*, први секретар Рашковићеве Српске демократске странке и његов велики поштовалац и вјерни пратилац.

Бројна питања присутних која су била упућена на адресу трибине, у првом реду председнику Карацићу, односила су се, углавном, на интересовања када ће доћи до стварног уједињења двију западних српских република, затим, зашто нема *десног крила* у Српској демократској странци, а било је и оних знатижељника који су питали када ће бити избори и зашто их нема.

*Недемократски режим у Србији
(Писана беседа Добрице Ћосића)*

„У тој блокади и дискриминацији Срба преко Дрине од стране недемократског режима у Србији, најпогубније је то што се тим поступком чини легитимном и оснажује политика силе, притиска, уцена и искључивости у међународним односима, коју заступају амерички, исламски, немачки и остали светски „јастребови“. Санкицијама против Републике Српске охрабрује се и јача ратоборни исламски фундаментализам, који образује цихадске дивизије, намеран да војује за Алахову краљевину на Балкану. Блокадом Републике Српске и прекидом политичких и економских веза и односа које је извршила Савезна Република Југославија, а начинима непознатим у једном народу, Срби преко Дрине подстичу се и приморавају на радикализам у свему, национални пркос и очајничку искључивост. За ствар мира и будућности народа, најнегативније је то што се Срби политички коначно искључују из позиције равноправног учесника у мировном процесу и неодложном окончању рата...

И појавом и мишљу, и језиком и местом у психијатрији, и улогом у ослободилачком и демократском буђењу српског народа у Хрватској и Крајини, Јован Рашковић је био први човек у својој генерацији, свом народу и времену у коме је живео...”

*Мртви су ту да чувају живе
(др Сандра Рашковић, кћерка покојног академика Рашковића)*

„Драги пријатељи, посебно ми је задовољство што вас у вашој и нашој Бањалуци могу поздравити, и ја сам стварно узбуђена овим свим што се вечерас дешава, због овога свега што је речено о моме оцу. Мој ме отац учио да су мртви ту да чувају живе, а живи су ту да својим радом и деловањем раде тако да мртви не буду забо-

рављени. И ја верујем у то што ме је мој отац учио. Хвала вам још једном.“

Однос оца и сина

(Милан Мартић, председник Републике Српске Крајине)

„Дошао сам да вас поздравим и изразим задовољство због одржавања ове трибине и да кажем да никада нећемо пристати да нас неко завади. Мој однос са покојним академиком Рашковићем био је однос оца и сина. Идеја о српском јединству и то о духовном јединству српског народа, а која потиче од покојног академика Јована Рашковића - никада није била актуелнија него данас. Зато се надам да ће посредством ове трибине ова Рашковићева идеја бити приближена и данашњем времену...“

Портрет оца

шраф сећања - Анђелко АНУШИЋ

Јелица РОЂЕНОВИЋ

СВЕТЛУЦАЊЕ ДУШЕ МЕРИ КЈАРИНИ
(„Петар Омчикус- портретиста“, ретроспектива у САНУ)

Пролазећи покрај уметничких портрета Милоша Црњанског, Иве Андрића, Бошка Петровића, Мила Милуновића, Драгана Недељковића, Василија Крестића, Добрице Ћосића и других угледних личности српске културе, пред мојим очима искрсава свет једног Београда који одмиче све даље у прошлост или се склања у сенку, док неки нови живот прави нагли заокрет као Дунав око Ратног острва.

Ако има истине у изреци Византинаца да се „исконски човеков грех садржи у смањењу жара према Лепоти“ као суштини, онда је Петар Омчикус уметник без греха, помислих, јер се жар са којим је осликао током пола века, као муњом у једном севу, преко сто педесет портрета изложених у Галерији САНУ, одиста не може порећи.

Страствени посматрач природе и унутрашњег човековог бића, Петар Омчикус је и овом репрезентативном изложбом, којом су обухваћене његове различите уметничке фазе, потврдио снажан сликарски дар, оставши доследан константи – светлосном феномену у свом поимању слике.

Привлачили су га изузетни људи. Воли портрет.

Младост као и лето сине и мине, али лице на портрету никад не може да се избрише.

Посматрамо га да бисмо нешто одгонетнули о божанској суштини.

То неухватљиво надахнуће сликара.

Изненађује ме Омчиковова инспирација скрајнута у дубини галерије.

Изванредан портрет непознате Мери Кјарини.

После неколико дана Мери ми отвара врата Петровог атељеа на обали Дунава у Земуну.

Обоје рођени у Далмацији, педесет година су пријатељи, али их је струја живота носила у супротним правцима, њу у Милано, њега у Париз. Онда су остали сами. Неки други су „отишли“.

„Тако је то“ каже Мери. „Од тренутка кад сам ушла у Петров атеље знала сам да сам ушла у кућу моју. Знали смо то обоје. Кад се то деси у младости, не знаш шта ти се дешава, сад имаш свест о томе колико је то осећање дубоко и искрено. Је ли тако, стари?“

Једним дугим „да“ огласи се Петар.

У деветој деценији, добро се држи.

Не питам Мери за године. Види се да је лепа.

Види се да се воле.

Звуче као клавир и виолина.

Нигде разговор не запиње.

И када говоре о безначајним стварима имам утисак савршене хармоније.

Изложба италијанског сликарства организована у Београду уочи Другог светског рата коју је видео као дечак побудила је у Петру жељу да се и сам окуша у уметности.

Сликати, стварати, значи бити на извештан начин против логике света.

Рекох Петру да нисам била једина која се смејала испред слике његових критичара.

Све их је прецртао са једним великим знаком „икс“:

Ота Бихаљи Мерица, Миодрага Протића, Павла Васића, Срету Бошњака...

Лице изражава карактер човека, његово порекло, биће, светло, трепераво, тамно, парадоксално, неухватљиво, оно пред којим остајемо без даха.

Лазара Трифуновића нисам упознала али портрет који је Омчикус насликао одаје снажну личност, са погледом у коме има ћутње о нечему. Остале су ми, међутим, помало нејасне, приметих, речи овог признатог историчара уметности поводом неке давне Омчикусове изложбе да се вековима „европска уметност поистовећивала са вером и светлошћу, а данас се пресудан квалитет, који уметника одваја од других људи, крије у способности да то преокрене, преради, да једну другачију форму пренесе у ликовни знак“? То је озбиљно речено?!

„То је врло озбиљно и одговорно речено“, потврди Омчикус, док сам га пажљиво посматрала. „Ту је уметник пред једним питањем са којим нема шале. Довољно сам рекао.“

Критичари, наводно увек знају шта би требало да буде следећи „скок“ уметника.

Е, па не знам! И није лако све то прецртати и претворити, можда у ништа!

Моје сликарство не зависи од моје теорије, филозофије, ума: то иде само по себи.

Трифеновић се у једном тренутку наметнуо као ауторитет, али ипак он никад није узео четку у руке. Ја сам стваралац свог дела“.

Опазила сам једног сасвим необичног, лирског Добрицу Ћосића, кажем, међу познатим ликовима, насликаног полетним потезима, белом бојом, на светлозеленој основи, чиме је појачан нагласак уметничког доживљаја уместо реалне егзистенције?

„Добрица ми је стари пријатељ из Симине 9а, где се наше друштво састајало, Михиз, ВојаЂурић, Бата Михаиловић, Љуба Тадић.

Како је то некад било? Бучно, сви смо галамили.

Добрицу сам први пут радио по моделу, а овај портрет изложен у Академији, по сећању.

Знам да сам га насликао за десет минута. Не волим да гњавим.

Уметност није фактографија“

Дејан Медаковић ми делује као нека надмоћна лисица?, приметих кроз шалу, Петар и Мери се смеју, а онда ме Петар похвали: „Он би био задовољан том проценом!

Медаковић је био интелигентан, духовит, склон да се сваком подсмехне, па и самом себи. Ироничан као лисица.

Волим да насликам оно што видим у души, истину, не карикатуру.

Један портрет садржи у себи сто ликова. Не постоји заувек завршена слика.

Човек не може да сакрије душу, али је сваки уметник слика на свој начин.“

Да, запажам, Андрић сликан 1980. изгледа мрачно, на црном фону, са косом ретком, укосо зачешљаном; као лењиром нацртано оштро танко перо светли на слици само удесно савинута линија беле кошуље испод сакоа са звездама, белина чела ишчезава иза тешких црних наочара. Ни Црњански, међутим, није мање загонетан, са главом у бескрајном плавом кругу, једним чудним оком?

„Андрић ми је важан јер је дошао на моју прву изложбу пред одлазак у Париз.

Мислим да га је довео Жика Стојковић.

Опазио сам да Андрић никога не гледа у очи. Био је затворен човек.

Волео је да види друге, али није желео да они виде њега. Скривен посматрач.

Опасан, то се види. Моћан човек. Завесе је спуштао стално. Био је осетљив на парицу.

Сећам се да је уњкаво говорио.

Мислим да Андрић више не инспирише.

Црњански је, мислим, требало да добије Нобела.

Сликао сам га 1987. по поруџбини Владимира Димитријевића.

Једном сам Црњанског срео на улици, али га нисам препознао.

Разговарао је са Жиком Стојковићем „бла-бла“: тек тад сам схватио колико је представа о писцу идеализована.

Са Василијем Крестићем сам добар пријатељ из Вела Луке.

Историчар Радован Самарцић је нешто значио у друштву.“

Подсетих Омчикуса да је Андрић једном приликом Самарцића поменуо да превише не „пева“, да је историчар, писац, славуј у кавезу. Могу да те удаве ако претераш.

„Ко ће црнога вина?“ пита Мери.

Сви смо за вино.

Како се дешава љубав? – питам Петра.

„Ех, како? Зависи од тебе, ко си, шта си“.

Поред Мери Кјарини Омчикус се препородио.

Она зрачи топлином због које заслужује да је Београд прихвати.

Пијемо вино. Сунчан је дан.

Дунав протиче поред нас као судбина.

Портрет Мери Кјарини

Ранко ПАВЛОВИЋ

СВИЈЕТ У ИЗЛОМЉЕНОМ ОГЛЕДАЛУ

(Светлана Мићуновић: *Песме*, ИК „Сипа“, Београд, 2011)

Зна (и хоће) пјесникиња Светлана Мићуновић да заинтригира и заваља читаоца, да драматиком пјесме побуди и пробуди сва његова чула, да га честим смјенама контрастних пјесничких слика наведе да још једном, па и неколко пута, прочита исту пјесму и да под слојевима финих емотивних наноса допре до ненаметљиве рефлексije чија смисленост не мора да се у истом облику појави при сваком новом ишчитавању. Већ првом, уводном пјесмом, *Црвопїочна револуција*, наговјештава бурна узбуђења. Јер, када каже: *Увијам се и злоћем / Срце јабуке*, па кад још тиме дода: *Сркућем вино*, нарочито ако бисмо апстраховали оно *увијање*, имали бисмо пред собом малтене слику идиличне атмосфере и могли бисмо помислити да нас ови стихови уводе у романсу, у неку врсту „лирске творевине за предах“. Већ у наредној строфи, међутим, слиједи буран догађај (баш тако: догађај), нешто што је својствено преокрету у античким драмама:

*Сїремам се на искорак
из малоґ мозга...*

и то не на било какав искорак, него на онај који води *На велику пїостїљу*. Слиједи ослобађање од стега и безгласан смијех, да би се стигло до драматичног завршетка:

*Проливам црвене пїечностїи
Оверавам
решења о слободи
Ройски се сладећи ґоспїодарем.*

Тако је у цијелој овој невеликој збирци, у којој је пјесникиња новим придодала и већ објављиване пјесме, свакодневица представљена у *изломљеном* огледалу, у фрагментима, измрвљена, па је на читаоцу да склапа нову мозаичну слику и од њега зависи каква

ће она бити, како ће реконструисати то што је смрвљено да би се поново градило, састављало, уобличавало у свијет „по мјери ријечи“, да парафразирам једну другу пјесникињу, Јованку Стојчиновић Николић.

Свакодневица је проткана историјским памћењем, у садашњем тренутку рефлектује се и оно давно, у свему према чему *овој* часа пружамо руку, лако можемо наћи *Залогај за Одинове вране*, јер:

*Тужим за историјом једне боје неименоване
а изречене. Кречим своју нутрину њоме. Сричем
је у бројанице у кошћаној хелији.*

А у тој *кошћаној хелији*, у тој свеопштости у којој има мјеста и за национално сопство исказано кроз унеобичајену визуру, може да се, као у пјесми *На ободу историјске чипанке*, одигра својеврсна повијесна драма:

*Удружише се
Мач и њеро
Крај великих
Падоше мали.*

У сопству лирског субјекта, у његовој свијести која на неки волшебан начин продире и у нашу свијест, у капљици вина која може бити симбол тог сопства, лако се премрежавају епохе и цијела Планета. Пјесма својим бићем покушава да на окупу држи свеколикост спознајних и неспознајних сфера видљивог и невидљивог, онога што смо ми сами и онога што је у нама, дакле – што је постало нераскидивим дијелом нашег сопства.

О ономе што јесте, што је било и што ће бити Светлана Мићуновић проговара и ангажованим стихом, на сатиричан, иронијски, на моменте козерски начин. Она препознаје и пјесничким језиком и средствима предочава социјалне ишчашености, наслућује, да се послужимо њеним стихом, *Шамар друштвеном неукусу*. Оно што називамо друштвеним бићем у њеној поезији препознаћемо у некој, могло би се рећи, расутости, растурености, али ипак складно у тој супротстављености, у својеврсној биполарности. То можда најупечатљивије потврђује пјесма *Ренесанса реакције*, у којој је иронијска жаока доведена до усијаности, при чему фолклорни мотив личи на усамљено високо стабло на голети. И у тој пјесми, као и у другима, сличним њој, испод мирне површине кључа узаврела вишезначност. Уосталом:

*Хор реакције увјежбава
Ој јаворе зелен боре*

*Берем воћку
Најтврђега рода*

...
*Ренесанса реакције
Склапа хербаријум*

Симболе и метафоре, мимикрично уpletене у ову пјесму, сваки читалац може тумачити на свој начин и то је једна од основних одлика и вриједности ове поезије.

С. Мићуновић је ипак највише окренута тјелесном, еротском, чулном, себи и загонетним понорима сопствене душе, што значи да у њеним пјесмама наилазимо и на исповиједне варнице. Тако се у пјесми *Крижаљка* огледалце у сфингу прометнуло и ономе ко у њему тражи свој лик *незајажљиво наличје* неће дати одговор, вјероватно зато што коначног одговора и нема, за њим се вјечито трага и у том трагању је смисао постојања и опстајања. Ма колико се трудила да га задржи у својој интими, пјесникиња ипак не може сакрити однос према свијету и радост што није изгубила душу, што сазнајемо и из последње пјесме у овој књизи, посветнице (за *Цмија*) у којој се лако и читалац може препознати:

*Радује ме маленкост моја
У којој сачувах деће*

...
*Као златну полуљу
за покрећанье васионе*

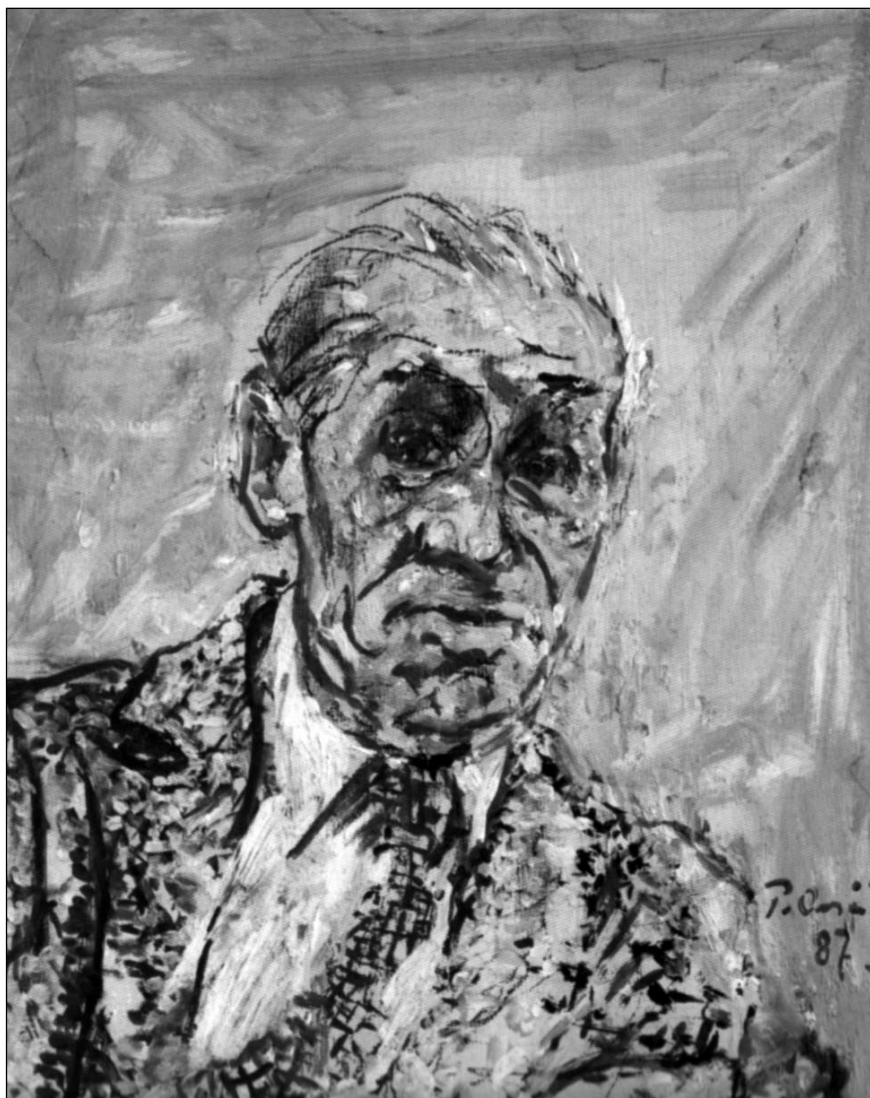
...
Само твоје и моје.

Не остају изван њеног пјесничког интересовања ни стваралачке муке, та стална распетост између сумње у смисао стварања, односно у дјело које настаје и славе која се смијеши или се не смијеши негдје у неизвјесности, између мукотрпног трагања за смислом и тренутка просвјетљења. *Задрисимо рајски жрех*, поручује, никако с резигнацијом, напротив, иако: *Венац на венац / Плеће омчу глави (У недосћајк ловора)*.

Сведеност на основне градивне елементе у творењу пјесме, што је уједно и карактеристика илустрација Достане Јанковић које оплемењују ову књигу, битна је одредница пјесничког поступка Светлане Мићуновић. У том смислу пјесма *Суварци* заслужује да се у цјелини наводе, јер показује колико шкртост на ријечима може уродити богатством асоцијација:

*Димњак
Ойлемењен
Машицама
Разгрћем жар
Пейео
Чувара душа
Уредно
Скуљам
Недосћаје урна.*

У врло кратком стиху, и такође краткој пјесми, ничег сувишног, ничег што би засметало, за што би мисао или осјећај запели, све је складно, све на свом мјесту, све сабијено, како рече познати критичар, у орахову љуску, само је поље домишљања и дослуђивања широко, па и то ову књигу, у којој, као на каквом сликарском дјелу, наилазимо на широку палету боја, препоручује за читање и ишчитавање.

Портрет Милоша Црњанског

штраг ишчитавања - Ранко ПАВЛОВИЋ

Владимир ЈАГЛИЧИЋ

ЛАЗАРЕВ ОДГОВОР

(О поезији Драгана Хамовића)

1

Песник и критичар Драган Хамовић је, мада млад човек, променио кора и хлебова. Успон из родног Краљева према престоном Београду није пропратио збринутим ћутањем, како се, можда, дало очекивати. Згранут, ваљда, оним од чега је одбегао, и још згранутији оним што га је сачекало, тамо, у престоници, одједном је променио, и то одсудно - не начин певања, саму сушт своје песме. Престонични стихови, можда, зачетком, довежени из роднога краја, добили су, с једне стране, на провидарској горчини освешћености, а са друге на пробојном хрљењу ка острвима хришћанских идеја које пружају, ако не увек и задовољавајуће, оно ипак одговоре; одговоре чистоте, или прочишћења на оно битно што нам се догодило - у личноме животу, у такозваној каријери, као и у историји језика и рода. Ти одговори воде, као и увек, у природу, у биологију, ка другим бићима - јер само нас таква посвећеност ваљано подсећа да смо смртни и да је биолошко настављање најбољи човеков одговор - још бољи ако га пропратимо заштитном повељом духа - овде, код Хамовића, поезијом.

Ова је промена повратак коренима, по одласку. Да ће повратак постати пресудна једна ствар, могло се, ту и тамо, и раније дослутити. Рани Хамовићеви стихови рађени су нагонски - онако како се, и колико, његовом дару дало - али су се, где-где, пробијали кроз немушност и тражили пут. Најбоље су то чинили преко интимних тема и заокупљености собом који ће, касније, бити добра подлога, чак темељ, за шире духовне и интроспективне увиде ("Све, временом, тежа. Собом се бремени"; или, "Надођу хлебови од временог брашна"). Важно је да такви тренуци постоје у раним песмама, они сведоче о унутрашњем, непомерном и непомерљивом хронометру, којем се освешћени човек увек може вратити као поузданој мери. Кад таквих тренутака, већ у зачетку, нема, све је узалуд,

ништа се више не може избудити из смрти. Напротив, кад таквих стихова има, биће их још. Питање је чему дати предност - нагонима, или превладаности нагона, дакле песничком миру, зрелости која је све? На ово питање је Хамовић дао двојак одговор, па су кодеровски нагони превладали у “Намештенику”, следећој његовој збирци, док су песнички мир и зрелост дошли на своје у “Матичној књизи” - његовом првом књижевно оствареном делу.

2

Не мора се детаљно познавати Хамовићева биографија, да би се из његових стихова јасно закључило да му се, током рада на “Матичној књизи”, догодило страшно и најлепше. Да му је умро отац Лазар, а родио се син Лазар. Ова симболична замена песнику долази као постварење највеће идеје коју је човечанство до сада успело да замисли - идеје васкрсења, онако како је ми, обични смртници, можемо докучивати. И нема то везе са питањем да ли смо верујући људи, или не, већ много више с некаквим људским признањем да смо уплетени, и невољно, у један ток чија разрешница поставља најдубља питања постања човека, човечанства, васељене. Оно што је први пут примећено и формулисано у Витанији, тиштало је човека и човечанство од првога дана: хоћемо ли се, икада, после смрти, срести? Хоћемо ли се, за живота, као људи остварити? Хоћемо ли наше животе привести вишем складу, а остати верни и земаљским дуговима? Да ли можемо ускладити велике даљине - у нама самима и космичком простору - идејом личног жртвовања за рођене и нерођене синове у којима ћемо васкрснути? То су велика питања. Песник Хамовић је хтео да се ухвати са њима у коштац - тим питањима га је сам живот привео.

С друге стране, Хамовић је песник српски. Он путем према својој Витанији корача у руху нашега језика и традиције. А та традиција је лепа и примерита. Вољ ти Нога, вољ Данојлића, вољ Лалића, вољ Раичковића, вољ Павла Поповића - а мало ли је, ево ти Дучића, Његоша, Лазе Костића, Миљковића, Настасијевића, ево ти читаве наше народне, епске и лирске поезије, ево ти наших великих етнолога - све је то, уједно, дуг, обавеза и пут. И сви ти путеви, сливени, воде главноме питању, питању настављања, мошћења, потпорњева, заступништва - лако се у њ уливају, а ако се из њега надаље рачвају - онда да се опет, у главноме, стопе, по невидљивом свеprisутном налогу.

*Познаш да налог ђошиче
из неког дубљег ђозорја.*

Шта је, у главноме, налог? “До себе себе довести”. То значи - не лагати, бити опстојан у једанпут занавек одсеченом и намереном. Људи смо, Срби смо - одатле све мора да почне, тамо све мора и да се сврши. У међувремену, нико нам не брани, нити нам може забранити, да се, кроз себе, и до звезда виномо. Али су врата

смрти нешто што се мора проминути. Ако је, дакле, смрт наш неминуовни пут, онда се и кроз њу ваља пробијати, као кроз живот. Ја не знам ништа ни боље, ни друкче, од ове српске и људске упорности. Чини ми се, ни Хамовић.

*Туђе ишло нам, златине, исход чела заре
приволе и камен да устукне с гроба.
Вежбама полугласно, Устани, Лазаре,
будим у дну себе, починулог роба.*

Ја нисам од оних који се слажу са Црњанским да смрти нема (мада се тешко са њим у ма чему не слагати). Поверовах Рилкеу који вели “Смрт је велика”. Рилке није рекао да је највећа, само је признао очигледност - да је велика. И то ми се чини тачном мером. Али, искорачити из те наизгледне коначности наш је људски задатак и смер:

*у насеље многих светлих пријатеља
ишло вољене уче из гроба да кроче.*

“Светли пријатељи” су духовници наши, песникови преминули рођаци, светитељи, заступници, невино страдали који, Хамовићевим стиховима добијају посвете и оно што смо им, као њихови духовни синови, дужни. Вертикала оца и сина је основна вертикала Хамовићева песништва и винућа (“у отачком крилу, с крилима свог сина”); а крстолито ту вертикалу препречава дуж “светлих пријатеља”, учитеља наших, изражених кроз језик и, често, “заумну”, песму коју песник ослушкује онда кад дође до земаљских граница (као да се слаже са М. Павловићем, да се “кости певањем у потаји плоде”). То је тај наш крст који је овај песник својски понео, заједно са светлим пријатељима, идући на своју Голготу која је општа раван свачијег, човековог, земног постојања. Ево те укрштености:

Измештјен у вишиње. Саглашен са земним.

3

Хамовић је песник српске традиције. Али, управо зато ћемо покушати да неке његове стихове из најновије збирке „Жежено и нежно“, укрстимо са извесним стиховима које смо нашли у страним, важним, културама (стихове за које он, можда, и не мари, или их још није ни познао). Намера нам је да укажемо на “побратимство лица у свемиру”, како је говорио Тин. Није ближи фантомском свету онај који пева о маглама света, него је ближи небу онај што остане близак земљи. Ми смо, дуго већ, осведочени да се презири све оно што је национално, традиционално, религиозно, боготражилачко, што носи локалну боју, као да та врста сазрцања не може бити универсална одгонејка ствари, како је певао Срезојевић. А није тако.

Наоко слепи, затворен пут, може и понорнички да се отвара и изрони, и то онда кад најмање очекујеш. Најдаље ће допрети онај који покуша да схвати људе и ствари из блиске околине. Томе нас је већ и Настасијевић научио. Хамовићева поезија није изузетак. Наши свети оци су говорили да је српски национализам “самоукидајући”, јер води ка свечовештву. А свечовештво је, кад је о књижевности реч - заједничка, вечна тема, у којој се песници лако познају и пронађу. Кад су прави, разуме се. Упоредимо, стога, две Хамовићеве песме са примерима из француске и енглеске књижевности, с песмама Леконта де Лила и Гилберта Кита Честертона.

Данашњим песницима

*А једном (рецимо) ићи ако се деси:
Песма, из чистијине, ошћичне да пева,
И ми зашћечени, песми нећодесни,
Ушћушћени здесна, зашћиснући селва,*

*Пришћавни за многи шћилив несловесни,
Гошћови да шћрвом бесу ишћо набаса
Подамо ишћа усхћше (и себи смо шћесни)
У сћраху од саме мошћућности сћаса,*

*Ошћћорни на сваки исказ блашћовесни,
Сравњени са земљом (шћошћушћ црва, шћаса)
Или шћрекувани или сасвим шћресни,
Замајани усред судњешћ дана, часа:*

*Тек се, кроз мушћнине, једва шћолусвесни,
Сшћомињемо шћравошћ имена и шћласа.*

Тако Хамовић, својим савременицима, песницима. А погледајмо како се савременицима, пре више од једног века, обраћао Леконт де Лил:

Савременицима

*Ви живишће јалово, без снова, и без циља,
шћусћији од шћла из кошћ неће нишћишћ израсћи,
шћкошћљени од колевке за век који убија
све велике, дубоке, све најврелије сшћрасћи.*

*Ваши мозак шћразан осћишћ колико и ваше шћруди,
само каљашће овај мизерни свешћ, наши дом,
крвљу шћорочно кварном коју смршћ сама буди
ко болесни замешћак у шћњилом блашћу свом.*

*Људи, убице Боџа, није далеко час
кад смрти ће, ђлува, слепа за овоземне моћи,
пог бусен ил пог камен одлучно да вас бацаи.*

*И неће бити тамо новца, дана и ноћи:
безмерно ништавило измериће све вас -
је ли ђун џећ вреднији, ил бакрењак у шаџи.*

Времена су различита, а дијагноза слична. Продао се нешто што се није смело, шта сад? Леконт де Лил је беспоштедан. Његов увид је старозаветни, а песма готово сажижућа проповед - библијска сатира на људске слабости. Хамовић осуђује део друштва, онај духовни, указујући на будућност ("једном") која ће, такође, бити делиловски беспоштедна према онима који се "усред судњег дана, часа", не спомену "правог имена и гласа".

И ево, опет, Хамовића, у теми о којој смо већ говорили:

Лазар, који расте

*Син мој дојлови нечујем олуја
Кроз мајерина баснословна џкива,
Срочен да буде сила одржива,
Подржан сџарим именом да буја*

*Разлоџом сваки искорак Лазара,
Прикључен нашем џорком, кројком збиру
Шџо џежџи крсном, неовдашњем миру,
И џако, свачим разаран, џумара.*

*Тај збир очински на џџа ћемо свесџи,
Нечџџљив скоро од виџка словесџи?
Син мој, најбоља од јесењих весџи -
Одџовор свему џџо клоне, сусџаје.
На крају, мрачна џећина, џусџа је:
Рабу ни џраџа. Јер Лазар усџаје.*

Готово исту идеју устајања (и одласка оцу својему) налазимо у Честертоновој песми "Обраћеник" у којој је он коментарисао своју младићку опседнутост окултним, преобративши се, напoкон, у убеђеног хришћанина, католика. Коментаришући ову конверзију, ђакон Андреј Курајев каже да је то битан корак, још не прави (у чему Курајев подразумева православље), али корак увис, из окултизма према хришћанству (макар католичком).

Обраћеник

После ѿрена кад џлавом ѿоникох, да л у сѿраху,
и свей се ѿреокрену, усѿраван дође ѿелом,
и ван изађох џде се сѿари ѿуѿ усја бело,
ја иђах, слушах ѿѿа ѿо људима џовораху
шуме језика лиићем кођ јесен не узима -
да биѿи није невољено, ал је чудно и свейло;
да сѿаре зађонейѿи нису ѿосѿале смеѿњом,
већ нежностѿ, ко у људи ѿѿо смеше се мрѿвима.

Мудраци мношѿво маѿа ѿредаху - да се чиѿа
космоса ѿоѿис, ѿрађом ко сѿабла кад ѿророде,
њихов оређи резон кроз небројена сѿѿа
складиѿиѿи ѿесак, злаѿу дозволивѿи да оде:
ал све ѿо за мене је мање но ѿесак сиви,
зайѿо ѿѿо моје име Лазар је, и јер живим.

“Рабу ни трага. Јер Лазар устаје”, вели Хамовић. “Зато што моје име Лазар је, и јер живим”, каже Честерон, после неколико очарљивих стихова. Одиста, све друго, наоко важно, постаје без значаја, “мање но песак сиви”. “На крају, мрачна пећина, пуста је”. Јер гроб су „одшкринута врата“:

Ту зайѿекох себе мала, слаба.
Земља, ѿѿо се на оца набаца,
уводи џа (ѿа враѿа уѿаба)
у безмерну крајину оѿѿаца.

Овакви Хамовићеви стихови нас, снагом заветног уверења, бодре у помисли да није све пропало, кад пропало све је. Наш одговор је - Лазар. Одговор свему што клоне, сустаје.

Срђан ОРСИЋ

ЛИРСКО ПРЕМОШТАВАЊЕ ВРЕМЕНА

(Ненад Грујичић: *Вијадукт*, Прометеј, Нови Сад, 2011)

Нова књига поезије Ненада Грујичића (Панчево, 1954.), збирка насловљена *Вијадукт* (Прометеј, Нови Сад, 2011.), која обједињава три поеме (*Вијадукт*, *Покривање куће* и *Жабар*), својеврсна је лирска грађевина која примарну значењску функцију свога наслова остварује у целини. Вијадукт, вешто одабрани наслов, термин је из архитектуре, који обележава грађевину чија је основна сврха премоштавање. У својој песничкој визији, Ненад Грујичић премоштава јаз између времена прошлог и садашњег, између простора завичаја и онога у коме плодотворно живи и ствара. Он надвисује и веже у узбудљивом лирско-епском тону (не заборавимо, у питању је поема) надахнућа једног Песника и искуства једог *Дјечака*, ритмом који је лак и разигран као жубор реке Гомјенице која протиче завичајем који је овом књигом Грујичић довео свима нама у домове, свест и читалачко (а рекао бих, и животно) искуство.

О Ненаду Грујичићу као књижевном ствараоцу, а превасходно као песнику, написане су многе тачне, занимљиве и корисне странице. Сви поштоваоци његовог дела, могу своја знања о поезији овог аутора да надопуне након сваке нове књиге, која, увек у пажљиво одабраном тренутку и тачно подешеног садржаја, без икакве муке увек получи најпозитивније приказе. Да и овај текст не би био још само један (оправдани) хвалоспев поезији овог ствараоца, пустићемо овога пута да, иако туђом руком забележено, искуство стварања и настанка ове књиге њеним читаоцима представи сам аутор, траговима које је врло јасно остављао и назначавао у својем дугогодишњем песничком раду.

Архитектура књиге поезије *Вијадукт* на најбољи начин потврђује мисао Ненада Грујичића изречену у *Appendix*-у књиге *Шајкашки сонети* (Прометеј, Нови Сад, 2008.): ...аутор не би треба-

ло да говори о свом делу. Којешта! Како је у *Сећању пре времена*, пропратном тексту и накнадном поменутом *Appendix*-у, песник лепо и до у танчин у прози представио надахнућа појединих песама изврсне збирке која тематизује његове најраније године детињства у Шајкашу, тако нам је, и овога пута, оставио трагове да свакој песми пронађемо извор, али овога пута у другим песничким књигама овога аутора, као и у књизи Милоша Јевтића из чувене колекције *Одговори*, књизи разговора *Живи звуци Ненада Грујичића*. Пажљиви читаоци Грујичићеве поезије који, читајући песме, сазнају и о аутору много, могу када одложе прочитану нову књигу да завире у остале збирке, и ту пронађу све мотиве које је овде архитектонски тачно поставио лирски архитекта.

Одабиром три поеме које се већ раније у његовом стваралаштву појављују и бивају у целини објављене у другим његовим књигама, песник завичају својих родитеља у коме је стекао основно и средњошколско образовање оставља трајан споменик. Наш једини нобеловац, покрајдринском завичају своје мајке у коме је провео рано детињство, оставио је неизбрисив траг једним мостом, једном *Ђуријом*, а готово седамдесет година касније, завичају из другог раширеног крила Републике Српске, *Љутој Крајини*, једним вијадуктом одужује се један други бивши *Дјечак*. Скупивши већ раније све песме о родитељима у збирку *И отац и мајка* (Матица српска, Нови Сад, 2002.) (у којој се појављује и поема *Жабар*), свој често пута сељени родитељски дом и онај завичај који је остао да кола његовим венама, без обзира на место рођења и потоња места боравка, Ненад Грујичић уздиже на пијадестал, дајући му у својој личној географији печат исконске прапостојбине.

Избори поезије Ненада Грујичића, *десетлапци вишекњижја* (како их је лепо и тачно назвао поводом збирке *Млеч* (Глас српски, Бања Лука, 2004.) књижевник Анђелко Анушић), увек имају сврху потврде правих песничких вредности, избора и реизбора који у тренутку увек у сазвежђу са новим и другачијим песмама делују актуелно. У жељи да у своме стваралаштву направи *Чистица* (како је и наслов његовог првог избора из властите поезије, у издању београдске Просвете, 1997.), песник успева да *Светлост и звуке* (такође наслов, прво песме, потом циклуса, па и избора из поезије у издању СКЗ, Београд, 2005.) увек постави на место на коме по природи и припадају, те све песме Ненада Грујичића, пажљиво сортиране, увек могу бити лепи поетски *Дарови* (наслов последњег из штампе изашлог избора из поезије овог аутора, у издању новосадског Орфеуса, 2009.).

Књигу *Вијадукти*, коју на *очишћеном небу и земљи* (део стиха из поеме *Покривање куће*) читаоцима нуди Ненад Грујичић, можемо тражити и пронаћи у деловима у свим његовим досадашњим књигама. Сви *алкохолни чуолзи* (из поеме *Вијадукти*), радници, картароши, сезонци, комшилук и напосе *отац-викало, крајника*

Истраживања - Срђан ОРСИЋ

Језик који рађа ојкаче (а ко боље од Ненада Грујичића познаје српску ојкачу – заиста, има ли ко да се усуди да устврди тако нешто?) и севдалинке, чији одломци украшавају прве две поеме у збирци *Вијадукти* попут својеврсних рефрена или музичке позадине за приказано збивање, језик је који се налази на почетку и на (за сада) крају поетског пута овог песника, затварајући целину у којој од *Дарвинове шале* (изузетне метафоре Ненада Грујичића, стиха и наслова песме у његовој другој песничкој збирци *Линије на длану*, у издању београдске Просвете, 1980.), човека као јединог бића које говором комуницира, човек који се одлучи да запева, а при томе га други и чују и упамте, постаје и Човек, и Песник.

150

непремостиве *Раздаљине* (опет, наслов из *Врвежа*), где је само у примисли картарошка игра, а у ствари у окрутном животу, у *ошвореној иџри адуџа/ где браџи браџу љодмеће карџу* (стихови из песме *Раздаљине*), *сад низ ошворене друмове/ бабо ђађу/ ђађа бабу/ љре-слишава где је љођрешио* (из песме *Идила*).

Баш ти *Сезонци* (наслов песме из збирке *Врвеж* из које су цитирани стихови) из старих песама, они су исти који на карти и преварантским играма лако губе сву своју зараду и у баракама гледају на првом Гомјеничком телевизору фудбал у поеми *Вијадукџи* (не смем ни да помислим, да је са загребачком фирмом Вијадукт у Гомјеницу 1962. дошла и нека, тада само на Западу, а данас на сваком ћошку присутна, спортска кладионица, какви би тек онда били хазардерски исходи и платне могућности пролетера сваког првог у месецу.)

Давно је Ненад Грујичић приметио да у *слуђаним баракама/ сезонци иџрају ајнци:/ све виде/ све чују/ ниџиџа не знају*. Исти они који у *Вијадукџу* картају ајнци и *шљаџу*, који се потуку међусобно и чије венчане и успутне жене, *Царске намиџуше* (што је, у роду једнине, и наслов четврте песникове збирке, у издању београдског БИГЗ-а 1990.) киџишу једне на друге, још у давном *Врвежу* запевају ојкачу: *има л'коџа да би се љобошо/ јуче љобро са робије дошо*. На том почетку, у тој *Нуџиџи џачки* (наслов песме из које је следећи стих) где *савршени љреџиџај деџињсџива* оставља *Плеџиџа* (наслов песме из које следе стихови), Ненад Грујичић је знао и рекао: *Деџињсџиво ми је љрофијукало/ у љоџиџовању фабричких радника/ и њихових џжена свађалиџа/ џиџо љред љлаџу узврџе сукњама*.

Знао је одувек Ненад Грујичић за *Јаџаџ*, те је теко насловио и своју пету песничку књигу (СКЗ, Београд, 1993.) У њој се лик *јоџун-оџа* (сложеница из песме *Јаџаџ*) на љир *сџрема* (у прелепој песми *Недеља*). Тамо, где *Завичајни џрохоџи* (наслов песме из збирке *Јаџаџ*) слуги *Божџи банкеџи* (опет, наслов), у песми *Ћилим небо* иста је атмосфера као у *Вијадукџу*: *врели каџиран, љресе, ваџци – завичајна ренесанса,/ љола куђе, цврчи љрава: џако хође инџињери/ џиџа џесџа, шуџиџе љаре: заџџрајмо љреферанса/ џа морају лудоваџи у бараџи љролетџери*.

Након слободног стиха, Грујичић је своје стихотворачко велемајсторство крунисао круном свих песничких остварења у везаном стиху: сонетним венцима. Три сонетна венца у књизи *Пуста срећа* (Просвета, Београд, 1994, 1995, 1996.), посвећена су Марији Балковој, чије се име у три вида (падежа) налази у акростиховима завршних, мајсторских сонета. Та књига изазавала је буран одјек и тиме доживела чак три издања, што је за наше прилике, када је поезија у питању, реткост, и овенчана је престижном наградом „Милан Ракић” за књигу године. Затим, сонети у збирци *Лоџ* (Време књиге, Београд, 1995.) доказ су апсолутне доминације овог

аутора у сонетној форми. До те мере је Ненад Грујичић овладао сонетом, да је са смешком прилазио *окришају* са најстрожом формом: изазов није био чак ни сонет у петерцу. Са друге стране, удвојени сонет са лицем и наличјем *Коб*, својеврсна лирска Роршахова мрља свести *Дечака*, у чијем негативу распознајемо лик мртвога оца, потресан је до у песми наведене онострани и божанске мере и свакако антологијски.

Са већ великим поетским искуством, *Мајстерњи језик и песме при руци* (како гласи наслов збирке песама из 1995, у издању Књижевне омладине Србије) били су основни песников алат у архитектури даљих лирских остварења. Досегнувши лирске врхунце у сонету, Ненад Грујичић своје певању придаје и помало епски тон, када песмом прича причу из скорје прошлости, лепу као народну песму. Одолети *Песми иза брда* (наслов једне песме у збирци), песми *Светлост и звуци*, када, као и у *Вијадукти*, сом излази да пасе ливаду, па завлада *Тишина* (наслов песме чији стихови следе), у којој се јавља и поуздани сведок, *Дечак*, који је *то видео мајстерњим очима и зајто му верују сви*, одолети свему овоме, заиста је тешко, готово неизводиво.

У овој збирци доминира песма *Каца*, која је својеврсни манифест песничког заната: отац попут песника прави кацу - као песму. Дакле, ако је нешто требало видети у поезији Ненада Грујичића, ако је због нечега вредело имати очи, то је *Дјекаков* отац док прави кацу. Песник успева да убеди своје читаоце да лепшег призора нема, и посведочивши варницама и ритмом дивних стихова, сви безрезервно делимо његово мишљење, да је *мајстор ишћо кацом свемир обделава* (XI сонет у венцу *Душо*, у збирци *Жива Душа, Просветла, Београд, 1999.*) јединствена слика у модерном српском песништву. Мотив оца, који се као *сваки прави мајстор занесе као ијесник у језику* (из поеме *Жабар*) док *прави буре за буретом*, док *сваким ударцем чекића, / жрозд варница на наковањ њада* (*Вијадукти*), најживљи је када са крова у настанку виче (у поеми *Покривање куће*) и када *прави кацу / под жалосном врбом у Гомјеници* (из песме *Каца*). И када се *ћаћа шећући по збору* (у песми *На светлој Илију*), и када се чују злослутни *Очеви мојтори*, и када *ојкач из Босне, жосјосдин бараба*, на страницама *Вијадуктиа*, са шљемена својим гласом *цио крај зајиниша*, или хвата жабе да би њиховом продајом прехранио породицу, искрени стих Ненада Грујичића толико је дирљив, да се за лик песниковог оца Драшка сваки читалац ове поезије мора везати као за било који велики и значајни лик из историје наше и светске књижевности.

Управо у нашој књижевности, у којој ће ова књига заузети своје место, налазе се и одскочне даске поеме *Покривање куће*. Док слушамо *оца-викала*, који као наратор са небеса у народне стихове преобласти позоришну представу подизања крова, приметимо у текст инкорпоринане речи великог Скендера Куленовића: *А ијесник*

на Палежу ономад рече:/ Неколико дјевојака сучелице коловођама,/ зајјевима са усамљеном љетива,/ са бистрог ђерила,/ са јастука несанице,/ прожмарају коло мућним љубавним ђрејџом; те, мало даље у тексту: А ђјесник са Палежа каже:/ Покрећи се клижу/као на зејџину у зџобовима,/ ђодлакџице се ђираже и налазе са дојкама,/ дјевојке и младе удовице/ заостџају лијевом ноћом/ џа се као џобож с џоџа искошавају/ мушкарцима иза себе –/ као да им се ђодмјешиџају. Када помене Палеж, на два места у поеми, Ненад Грујичић зазива песника поема *Шева* и *На ђрави ђуџи сам џи, мајко, изаџи`о*, који је баш на Палежу, на Козари, 1942. за једну ноћ написао поему *Сџојанка мајка Кнежсџољка*. Реченице из Куленовићевог познатог есеја *Из хумуса (џенеза једне ђјесме)*, које је Грујичић већ раније унео у свој предговор студије и антологије *Ојакача* (која је доживела, за сада, чак пет издања од 1988. до 2004.), налазимо као инспирацију и на 175. страници књиге *Живи звуци Ненада Грујичића*.

Две деценије након писања *Сџојанке мајке Кнежсџољке*, о ојкачком ритуалу у Старом козарском колу, призором ојкања на Палежу надахнути *Ајсолуџни Крајџишник Скендер Куленовић* (како је овог аутора лепо назвао Радомир Константиновић) писао је као *рудар језика* (како га је назвао Данило Киш,) те је јасно да у књизи о грађењу једнога асфалтног пута до крајџшког рудника мора бити консултовано и прећутно прихваћено његово мишљење. Баш због тога, Ненад Грујичић цитате из Скендеровог есеја није назначио курзивом, начином на који је у осталим поемама у књизи *Вијадукџи* јасно указао на стихове других аутора којима је уресио своје певање: у поеми *Жабар*, назначена је курзивом Његошева представа жабљега хора, *велико колочестџво жаба*, а у поеми *Вијадукџи*, графички је исто дат стих Драгана Колунџије *улица је џиџица која ниско леџи*.

То *Деџињсџтво шарно*, где *извире сан, живе усџомене (Цвасџи, истоимена збирка - у издању Просвете, Београд, 1996, 1997. - и сонетни венац, такође, посвећен Марији Балковој), то дечаџџтво у Босни, на обали реке, је жива душа* Грујичићеве поезије, простор у коме се као на извору напија жедни песнички глас. *Дјечак* у мајџици са ликом Ернеста Геваре Чеа и са касетофоном у руци „из којег бију *Дорси*” (у *Вијадукџи*) или у тихом корачању за оцем кроз ноћ док *около виркају виле/ и џурка мјесечев кљун* (у поеми *Жабар*), исти је онај који је, као малишан у Шајкашкој, нестао у праскозорје, па је тек после пронађен у атару где *са биљкама ђрича* (песма *Несџанак из Шајкашких сонетџа*). Као одрастао човек и познати књижевник, све те своје личне исповести које је успешно населио у разне форме (слободан стих, катрен, квинта, дистих, сонет, сонетни венац, сестина лирика, малајски пантун, терцина, венац терцина...), Ненад Грујичић напослетку је преточио у *Вијадукџи*ом надосвођену стварност истинских, искрених поема.

Док љуџа мјесечина над Крајџином осветљава велико сџремање *Поџкозарја*, док падају карџе, *нечасџиве муње*, док је у *крекетџа-*

вим јаруџама њокерска хајдучија на дјелу, док дишу сѣолови љуни
 љиће и љечења, и док ори се сликама рујни комад љосѣојбине, где су
 љласови слољени к'о даѣуми у календару, љјеванија расѣјерује демо-
 не из села и док крајишници сучу љреосѣало љламење ојкаче,
 књижевна архитектура има смисла. Њени знакови распознавања
 остављани су у бројним песмама, на очиглед пажљивим читаоцима.
 Ко је успео да распозна путоказе, и саму по себи лепу поетску дести-
 нацију између лукова *Вијадукѣа* на крају пута, разумеће у новом
 тону, озарен светлошћу настанка и развоја појединих епских тема и
 лирских мотива. Ненад Грујичић велики је и вредан лирски архитек-
 та, а његов *Вијадукѣ*, годинама у етапама књижевног стварања,
 часовничарски у стих загледао и над песму наднесено, стрпљиво и
 полако, створен је да траје, да на овоме свијету *иѣо јесѣе и није,*
иѣо долази и љролази, што се, како Андрић рече, *љроши и осѣа*,
 остане трајан и вредан споменик једног захвалног потомка прецима
 и завичају, баш као *На Дрини љуѣрија*.

Портрет Дејана Медаковића

Милица Јефtimiјевић ЛИЛИЋ

ГРАНИЦЕ ТЕКСТА И ЖИВОТА СУ НЕДОКУЧИВЕ
(Мирјана-Мариншек Николић: *Снохватаи о летињу*, Прометеј,
Нови Сад, 2011.)

Мирјана Мариншек-Николић је писац који спаја жанрове у полижанровску форму, есеј-причу/ путопис, творећи хипертекст који тражи активно учешће читача у заокруживању те форме. Поред тога, њен текст произилази из уметничког разногласја, из филма, слике, литературе, и у њему се настоји да се превреднује, преиспита одређен теоријски став или да се о њему говори на литераран начин. Дакле, кроз причу, наратију, поетско виђење она успоставља нови однос стварности света и стварности дела, брише границе између њих и пише „отворено дело“ које настаје у тренутку реалности коју ствара. Озвучује текст, скрећући пажњу на интерактивни однос света и текста који се распростире као делта, чије настајање је непредвидиво као и при извођењу цез композиције. А, опет с друге стране, то је и те како фиксирани текст за време у којем настаје, за дела која тумачи јер у дванаест целина, есеја- прича, дају се кроки портети ликовних уметника: Љубе Поповића, Владимира Величковића, Воја Станића (и музичара Тома Станића), Јожефа Нађа, редитеља... али и писаца Зорана Живковића, Данила Киша, Кафке, Муракамија, тумачи се зен филозофија у чијој је основи однос према природи. За ауторку тај однос је изражен кроз виђење птице, њеног опсесивног мотива који слика и тумачи. Која је израз њене спиритуалности, сна о слободи, узвинућу над телесним, досезања до Творца: „Закључила сам: Ликови Шагала понашају се као што птице чине. Они лете, ходају са главом надоле. Људи су претворени у нека чудна бића, свет ослобођен телесне тежине. Лебде, лелујају се, лете небеским просторима, круже над крововима и тек покаткад слете. Шагалово виђење овоземаљског живота, та обичност чудесности, „пред посматрачем постаје чудесност обичности“... а потом као потврду свог виђења Шагала Мирјана Мариншек-Николић цитира Аполинера који сажето то потврђује: „То је натприродно!Надреално!“ Но, ауторка слика и градове у којима се оваплоћује сан о летењу. Париз је представљен у свој својој гран-

дизности и енергији која се прелива у уметнике што је преносе у своја генијална дела, не само француске, већ и српске, из целог света који ту долазе да би „узлетели“.

Тако је и са песницима, а идеја поетског у структури свеколике уметности, филма, слике се у овој књизи помно анализира. Боравећи на фестивалу поезије у Паризу, ауторка је упознала песника Жака Ранкура који организује Фестивал француско-енглеске поезије. У дијалогу с њим употпуњује се њена визија поезије која обједињује слику и звук: “Поезија је филм, слика, језик, визија, музика... Ако је филм визуелна поезија, по чему је сродан са поезијом литературе?... а ако није онда је он остаје механичка занимљивост налик пуњеној птици. Волим да цртам лепе речи, илуструјем ону унутрашњу поезију... Обожавам те речи боје лапис лазулија птица, речи са сликарским одјеком и призвуком, речи и без слика и без рамова“. Ту, у овим речима се назире многоструко биће приповедног ја у којем су сједињени песник и сликар, приповедач и цртач, аналитичар и сањар. Све оно што препознаје у личностима изабраних уметника чија дела тумачи и са којима разговара, те је ово и књига о њој, групни аутопортрет с дамом која је у позадини, али довољно видљива са јасном ауром која обасјава њено богато сензибилно и умно биће. “И улажење у та дела помоћу цртања помаже ми да јасније видим себе. Слика је један чудан шарама исписан свет. Она је симбол или идеограм, сликовни приказ: схваћена као суштина поезије, подсетићу Вас на дела Блејка, и надаље - на дела филмског лирика и поете Жана Реноара. Визуелна уметност се креће правцем који наши претходници нису наслућивали: чују се речи поезије у вишезвучју са сликом, музиком, шумовима и кретањем филмске камере... односно свеколика уметност јесте тежња ка новом, другачијем, разбијање конвенција... а да би то постигао уметник мора много знати и о уметности, животу, себи како би границе и уметности и стварности могао померити и оваплотити идеју о летењу.

Односом уметности и стварности Мирјана Мариншек-Николић бави се у више наврата, па и у тумачењу Фелинијевог и Живковићевог дела.

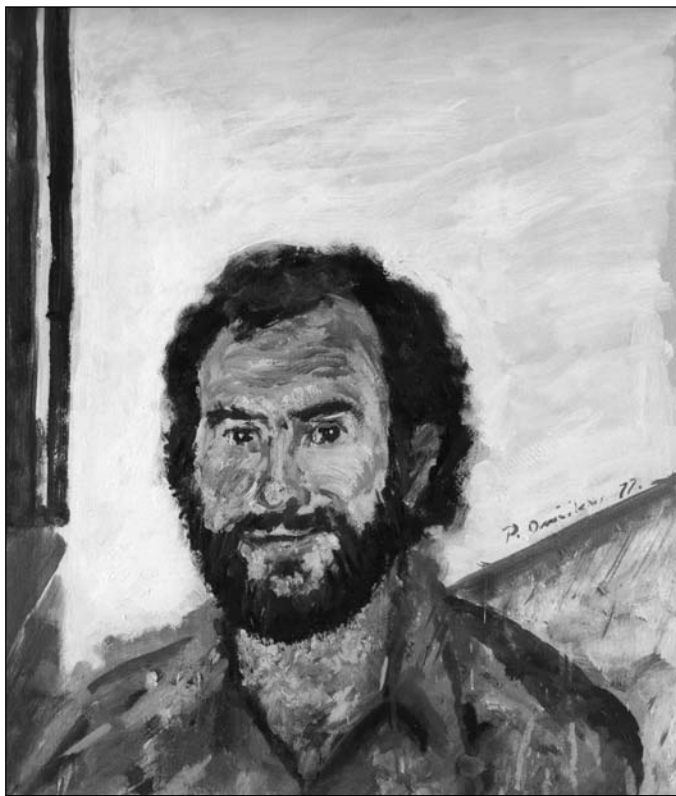
Као што се у бити њене приче-чланци баве онтолошким преиспитивањем суштине и граница текста као и самог живота. Доживљаја живота, оно што човек верује да живот јесте. Осим тога, то говорно ја је такође недефинисано, оно се тек успоставља, *формира од асоцијација које долазе из примарног „текста“, односно из уметничког предлошка којим се надокнађује, који је заправо протекст, основ инстинктивности која настаје као коначни производ.*

Текст Мирјане Мариншек-Николић је као позориште сенки у којем се наслућује, то су покретне слике, унутрашњи и спољашњи план.

У књижевном смислу, Снохвати о летењу су, не само приче-есеји, већ и мали трактати о уметности, инетрвјуи, чланци, скуп микро структура стила, аутобиографска повест, мемоари о значајним уметницима света и битним догађајима из света уметнос-

ти и културе, мудре изреке, песме у прози, а може се рећи да књига у целини може бити посматрана и као роман о оваплоћењу идеје у форму, роман о уметности и уметницима јер структурно устројство књиге почива на унутршњем идејном јединству и на чврстој повезаности актера, поетике стварања и вере у моћ уметности, у пријатељство по сродности духа, у њихово заједничко настојање да се проникне у тајну стварања и човека као духовног бића.

Но, вратимо се птицама том кључном симболу, Мирјане Мариншек-Николић, то су у тексту конкретне птице које види у парку, око себе, птице које су стварне, које се свађају и воле, али које су независне и слободне, могу да одлете било где, могу да се пресе-ле у књижевни текст, да се огласе са грак, гракк...могу да буду ликовна вечност која сведочи о уметниковој потрази за бескрајем, за трансценденцијом, за висинама и даљинама...могу бити све што човек није...да буду цртеж, слика коју она пише и део приче коју она слика. Могу да буду отеловљени сан о себи изван себе и времена, остварена слобода која се демонстрира стварањем крајње неконвенционалног а опет озбиљног и врло допадљивог текста.

Портрет Гојка Ђоџа

Портрет ишчипавања - Милица Јефтић-Мирјане, ЛИПЕ

Душан СТОЈКОВИЋ

ВИШЕ ОД ПРВЕНЦА

(Милица Миленковић, *Мање од длана*, Фестивал поезије младих,
Врбас, 2012)

Индикативан је наслов прве песничке збирке Милице Миленковић. Њиме се указује на оно што је поетички кредо младе песникиње: минимализовање, згушњавање, концентрација. Реду-кцијом поетских средстава, максималном сведеношћу (о)певаног, песникиња је успела да се огласи као занимљив, и поприлично ост-варен већ, глас најновијег нашег песништва. Изнесимо вредносни суд: *Мање од длана* нипошто није почетничка књига. Са нестр-пљењем се треба очекивати њена следећа збирка, јер песникиња је – никакве сумње нема – рођена.

Милица Миленковић тка засад, подједнако успешно, на два књижевна разбоја. Положила је две књижевне велике матуре готово истовремено: песничкој збирци претходио је, провокативан, (нео)реалистички, животан, тематски актуалан, лепо написан роман *Нотискули* (2010). Ако је роман скалпелски, и критички, задирао у садашњост, њена песничка збирка је само привидно окретање ка прошлости, традицији, миту, легендарном, архетипском. Њено песништво није, иако тако на први поглед изгледа, пуко урањање у прошло, потрага за архетипским као гарантом традиционалног, већ – што је далеко теже и песнички захтевније – откривање *живога* у архетипском. У (тобоже) прошлом млада песникиња открива тра-јно, свевремено. Њен поглед уназад заправо је поглед у срце ствари које никакво временско омеђење не признаје.

Мање од длана нипошто се не сме читати на прву лопту. Песме Милице Миленковић су вишеслојне. Песме с годовима. Треба их пажљиво разлиставати. Иако нас уводна песма (њено неукључивање у први циклус појачава њену повлашћеност унутар збирке) “обавештава” како се живот праметнуо у *шежак ... лођор*, поља опустела а песме жена сасвим утихнуле и згасле, погача мања од длана која ће се стога појавити *слика* је и песме које у оскудним,

полумртвим и мртвим, временима добро да уопште, макар и најмање, макар и сведене цигло на један једини стих, и има.

Нимало случајно прва реч (читав стих) прве песме збирке је *Осећам*. Тако се уводи песничко Ја. Упућује на срце. Но, доживљава се и у души. И душом. Понекад само срце одуши сасвим. Али, и душа засрци.

Песникиња истанчано, песнички флуидно, опева обичаје, обреде, усмена предања, легенде. Полазна тачка су јој наше обредне песме. Још једном се оживљава попински приступ усменој лирици. Као народ, предност смо – питање је: да ли сасвим заслужено? – давали епици. Можда нисмо заборављали да су бугарштице старије од десетерачких “мушких” усмених песама, али јесмо заборављали, или бар нисмо прихватили у довољној мери, како су оне једнако вредне као и другоспоменуте, а, не ретко, најбоље међу њима и лепше од десетерачких које су нам дуго једино биле и у слуху и у духу. Усмене лирске песме су веома често из најстаријих времена. Обредне су старије и од старијих. Оне су праискон нашег, и не само нашег, песништва. Ми смо се и “прославили” у Европи зато што је код нас могло да се “ухвати” и прибележи аутентично усмено стваралаштво. Требало би да та слава подједнако важи и када је о нашим “мушким” и када је о нашим “женским” усменим песмама реч.

Друго полазиште наше песникиње свеопшти је, културни и песнички, искон – Библија. Последњи циклус збирке, “О откровењу и побуни”, отпочиње песмом “Господе, време је”. Следи “Не гоните коње Јованове” (ову песму *цикће хор мајки*), а циклус закључује – најбоља у збирци, несумњиво – “Надзаветна песма” коју *весело ђева хор мајки крај сџоловног камена*. Читав циклус има седам песама. Средишња, нимало случајно, насловљена је “Ми Творцу не пркосимо”.

Песма “Црни лет” песнички оживљава Тромајку. Темпорално, кретање се одвија уназад: Стојанка Мајка Кнежополка, Мајка Југовића и Богородица. Но, припоменули смо већ, време се у овој песнички јавља само као *песничка* категорија. Богородица се спушта на земљу и отеловљује у двома јунакињама, једној из усмене, другој из уметничке лирике. Заједничко им је, свим трима, Мајкама, страдање невиних синова.

Песникиња не заборавља ни на детаље преузете из данашњице: тамнопута деца; прошња; банка; аутомобили... Још једном се види како је време гибљиво, неухватљиво, несводљиво. Тренутак у којем јесмо не сведочи нипошто о некаквом превеликом прогресу. Не треба се упожавати у прошло, али ни безглаво отварати према долазећем. Вреди преузети из минулог оно што по својој етичности и лепоти никако не заслужује да мине. И премине.

Збирком врве архаичне речи и локализми. Дајемо непотпун списак: *дажд*; *дева*; *дреј*; *зевка*; *једноничийи*; *леб*; *мучник*; *оџњац*; *џейел*; *џољарка*; *семка*; *србораси*; *сџира*; *џудоричийи*. Изузетно је успела дијалекатска песма “Овчарница”. Она нас подсећа да ми, и поред сјајних антологија Зорана Вучића, нашој дијалекатској поезији још увек нисмо посветили довољну, више него заслужену вредношћу поетских остварења, пажњу. Речи-теме, фреквентније од осталих, су *раскриће* и *глан*. Ту су и *Алфа* и *Омеџа* - Сунце и Месец (“Небо”).

На звучној равни доминирају алитерације и асонанце. Јавља се понека унутрашња рима. У песми “Богородици широј од небеса” рефрен *Боџородице од небеса шира!*

Хумор је у прикрајку песама. Он их благо сенчи. Дионис је, на пример, окрштен као *Оџац боем* (“Бачва”), а, народски, Ћута се налази поред Христа. Посебну пажњу ваљало би посветити, суптилни-ним, онеобичавањима.

Памтимо неколике синтагме: *анђели жейџеоци* (“Њива”); *сломљена / џиџица* (“Сведоци ужаса”); *ваџира бола* (Исто). Једнако и прегршт песничких слика: *За рејом се вуче свлак, / о сџиџосџи молиџва* (“Богу-брада”; говори се о поворци; шта је свлак када је она у питању: овде се одређује као молитва о ситости, непостојећој, прижељкиваној); поента песме “Богу-брада”: *Биће сџиџа, / од муке џоџача*, у сваком случају је амбивалентна: може се “читати” иронично, али и надреално; *Од џредака наслеђен камен / у џрсџену оџњиџиџа узидан* (“Кућа”); *Делиће синови / земљу џод нокџима, / кћери џейел / џо образу и ноџама* (Исто); *На сџиџаници, на раскрићу ветро-ва*); *На џлави јесџе лик Боџеџи, / који се на ову круну сџавља* (“Круна”). Оксиморонски, али и метафизички притом, наслов је циклуса “Тамни путеи шири од неба”.

Прави пример за детаљ-песму, по нама, је “Сироче” (наводи-мо је исцела):

Једе леб од џейела и раџи

*Над уџаслим оџњем,
у џейелу,
руком осџрушком,
маџерину сису џраџи.*

Наводимо, такође исцела, и песму “Божићни колач” је да бисмо показали како типична песма, са свим њеним унутрашњим “струјањима” и особеним асоцијативним “грањањима”, ефектним згушњавањем певаног, особеним онеобичавањем (мајка “меси” истовремено разнородно: и мушку снагу и воденицу и точак и

камен) Милице Миленковић изгледа:

*Мајка ће, о Божићу,
јрстје у њиву
у семе
у житио
да умеси мушку снагу
воденицу
јочак и камен.*

*Мајка ће, о Божићу,
волове у јарам
кућу крај друма
змију под амбар
мртве под праг*

*Мајка ће
још само Крст јо средини,
раскриће и јушоказ.*

Ако се изузетно често први песнички мачићи у воду бацају, то никако не важи за *Мање од длана* Милице Миленковић. Њен песнички првенац је књига која заслужује пажљиво ишчитавање и поновно враћање прочитаном. Свако накнадно читање ове сложене књиге дарује нас понеким новим открићем. Ретке су прве збирке толико штедре даровима.

Миленко ЕРАКОВИЋ

СПОМЕН МОЗАИК МРТВИМ ПРЕДЕЛИМА

(Слободан Елезовић: *Мртви долови*, Прометеј, Нови Сад, 2112)

Плодни и разнородни српски писац, Слободан Елезовић, недавно је, у издању новосадског “Прометеја”, пружио читаоцима нову књигу приповедне прозе под горким и асоцијативним насловом “Мртви долови”.

Од самог наслова овог рукописа, чак од илустрације на корицама, Елезовић читаоца уводи у слике света који нестаје под бременим процеса и догађаја који су одредили судбине људи на просторима некадашње државе СФРЈ. Елезовић је за наслов књиге “Мртви долови”, са асоцијативним поднасловом “Ходољубља и људовања” изабрао топоним са тим именом који се налази у Бањанима у Црној Гори, а тај топоним је, попут Маркесовог Маконда, само реалистични оквир, рам за стварање спомен мозаика о умирућим пределима у којима нестају људи, живот, цивилизација. Елезовић то умирање најбоље илуструје бележењем речи, фраза, пословица и узречица које су некада биле карактерна обележја виолентних Динараца-житеља Бањана. Тај језик умире са људима којих више нема, који су из суровог херцеговачког краса одлазили у бели свет и нису се више враћали, осим, понеки од њих, да умру, и да тако, уморни од живота, нађу одмориште у тврдом камењару крај својих предака.

Елезовић нам, дакле, од самог почетка везе тужну причу о људима који су последњи чувари живота у пределима који дефинитивно умиру и остају пусти. Те приче испричане су из визуре наоко неутралних посматрача-путника који су из Врбаса, из војвођанске равнице, чести посетиоци старог завичаја. За читаоце који нису упућени у збивања на релацији Бањани-Врбас, током друге половине 20. века, кратка напомена: од 1945. године, када је у бившој држави СФРЈ промовисана аграрна реформа и кад је извршен пресељај становништва у Војводину, из Бањана је отишао велики број породица у Бачку, а посебно у Врбас. Многи су се асимилирали, прихватили живот и обичаје новог завичаја, али је остао велики број и оних који су остали “распопућени” између старог и

новог животног простора. Верни новом дому, са тешком тугом у срцу за старим и напуштеним огњиштем, ови људи су покушавали целог живота да споје неспојиво, да живе на оба места, да чувају оба огњишта, да буду и “тамо и овамо”. Путовали су лети у стари завичај, одржавали рођачке везе и обнављали старе куће, које су, без живота у њима, полако умирале и зарастале у коров. Посустајали су ти несрећни људи, старили и одустајали, а њихове родне куће у Бањанима, остајале су без прозора, врата, крова.... из огњишта на коме је некад пукетала ватра и грејала живот многољудних породица израстале су зове, дивље трешње и зановет.

Тачно онако како је то Елезовић илустровао тужном сликом корице својих “Мртвих долова”. Ова фотографија на насловници Елезовићеве књиге може се схватити као објашњење, као кључ свих пищевих порука: тамо где је умрла кућа, где се само слуте трагови живота, где се уочава да је ту некада бујао живот, да су се рађала деца, да се оплеменењивала сурова природа, тамо више нема смисла, ни живота, ни среће. Ову болну истину Елезовић нам најбоље илуструје кроз судбину свог јунака, Луке Ђуричина, који одлази из свог опустелог села у старачки дом у Рисан и заувек оствља родни крај у коме више нема живота: “Замандаљени напуштени домови и забрављене празне појате, пусти торови и псеће кућице остаће у тим брдима док их зуб времена до краја не покрчка...”

Остављене ливаде и долине освојиће непокошена трава...Уске, кривудава шумске стазе зарашће непроходним игличастим растињем. Гмизавци и звери ће се одомаћити.” А о томе, да је на тим просторима одвајкада живео један гостољубив свет, сведочиће само ретко посећивана гробља. Из таквог умирућег простора одлази Елезовићев јунак Лука Ђуричин, “човек међу људима”. Одлази заувек у старачки дом у Рисан, одлази тамо одакле ће га упокојеног, можда, неко вратити у оно заборављено гробље, које је зрасло у честар. Али ни на тај свој последњи пут, на то своје исходиште из живота, Лука не одлази као никоговић, као потрошен човек који се отима са животом како би нешто приграбио и искористио. Не - Елезовићев јунак и на тај пут у ништавило иде као човек: уредно избријан и дотеран, усправан и достојанствен и, као сваки прави домаћин, носи својим новим пријатељима у старачком дому скромне поклоне: теглу меда и флашу ракије, спаковане у пластичну кесу, коју брижно чува, као реликвију, док му из очију измичу, заувек, драги и сурови предели којима је посветио цео свој честити живот.

Овај портрет Елезовићевог јунака Луке, један је у низу портрета - судбина којима обилују “Мртви долови”. И сад, кад се пажљив читалац објективно замисли над порукама овог више него упечатљивог штива, кад стави себи у задатак да неким објективним “аршином” измери квалитет и уметнички домет Елезовићеве нове књиге, кад ову књигу стави у раван пищевих претходних рукописа, како би извео целовит закључак да ли је ова књига “боља” или “слабија” од страница и дела на која нас је Елезовић навикао својим плодним опусом, тада се, без икакве дилеме, намеће следећи

заакључак: Слободан Елезовић је “Мртвим доловима” заокружио једну непрекидну нит свог стваралаштва, коју је тако успешно и горко, и духовито, плео кроз своје драме, романе, приповетке и анегдоте и своје приповедање довео до болне тачке. Иза те тачке, у његовим Бањанима више нема живота, отишли су последњи људи, а они који још живе и памте живот у љутом кршу херцеговачком, само су траг живота, само сећање да је ту некада живот бујао и тешка опомена да је то што је још живот, што су последњи људи који у тим пределима трају, заправо антипод свему ономе лепом и узвишеном на чему су се уздизали племенити и достојанствени горштаци. У Мртвим доловима живота више нема, поручује нам Елезовић својом новом књигом која је, можда, последњи крик пред нарастајућим глобализмом и пред претварањем људи у робу за једнократну употребу.

Поставља се, на крају, питање: има ли у овом времену општег отуђења икаквог смисла оваква литература и коме су потребне слике Елезовићевог свет? Разуме се да има смисла, јер Елезовић вештом руком плодног писца оставља будућим читаоцима драгоцен мозаик о злом времену које је потирало људске вредности и уништавало живот тамо где је тај живот бујао у свим својим незамисливим противуречностима. Зато ће будући читаоци бити захвални писцу хроничару који им је оставио драгоцен траг о времену о коме они, иначе, не би знали ништа. Јер у Бањанима, у којима су некада живеле хиљаде људи, ускоро неће бити ни људског живота, а врло брзо ни трагова да су ту некада људи живели. Куће ће зарастати у коров и шикару, гробља ће се потпуно затравити, уске стазе биће зарушене шумом и камењаром, а случајни пролазници доживљаваће овај предео као мртву пустињу у којој никада није било ни људи, ни живота. А колико је било, најбоље сведоче цркве и црквине из раног средњег века, остаци римских друмова и насеља из римског доба и грађевине које су настајале током последњих неколико столећа.

Зато ће Елезовићева књига служити као сведочанство, болно, горко, али драгоцену сведочанство о овом пределу и људима који су нестали. И како време буде пролазило, њене драгоцене, у овом тренутку можда и не приметне и помало фактографске поруке, попут старог вина, добијаће и на значају и на квалитету.

Весна ГРГУРОВИЋ

ГОСПОДАРИ ГЛИНЕ И ЖИТА

(Марија Јовановић: *Господари глине и жита*, Музеј Војводине,
Нови Сад, 2011)

Монографија Марије Јовановић који носи назив *Господари глине и жита*, део је пројекта у чијој реализацији је учествовало неколико институција и појединаца. По свом обиму, квалитету, студиозности којом су аутори појединачних поглавља пришли проблематици којом се баве, ова публикација заслужује посебну пажњу.

Готово песничке ноте којима нас ауторка уводи у причу о далекој прошлости, несвакидашњи начин да се приђе стручном тумачењу далеких времена од стране археолога, обојиле су цео приступ овој науци топлином, учиниле је ближом и, као однекуд, познатом. Маријино вишедеценијско искуство и знање стечено на пољу археологије, како теренском тако и кабинетском раду, али и у области музеологије, било је ослонац да, чак и када нема места сензационистичности, напусти стереотипе и пред нашим очима испреда приче о праисторијском човеку, господару земље и њених плодова...

Публикација *Господари глине и жита*, приређена на српском и енглеском језику, састављена је од увода и шест поглавља која се на сто осамдесет и три стране надовезују једно на друго, затварајући причу у круг и чинећи целину комплексном: *Господари глине и жита - из животова праисторијских земљорадника у Подунављу* (13-57 стр.), *Одевање од неолита до млађеж зводенож доба на тлу Војводине* (58-87 стр.), *Размена и трговина у праисторији* (88-109 стр.), *Војвођанска праисторија у јесењим нијансама: бојење биљним материјалима* (110-127 стр.), *Тежови од астрагала за ткачки разбој* (128-143 стр.) и *Каталог антропоморфне пластика са представама огеће* (144-183 стр.).

У уводном делу истиче се да је пројекат *Господари глине и жита* реализован од стране групе стручњака која је покушала да дочара део живота праисторијског земљорадника у Подунављу. Дакле, уз сарадњу стручњака разних профила, ауторка је успела да пред нама оживи део живота наших предака чије се лутање завршава управо овде где ми данас живимо и где су успели да

успоставе равнотежу са основним елементима: земљом, водом, ватром и ваздухом.

Прво, најобимније поглавље, од седамдесет и четири странице, чији је аутор Марија Јовановић, носи назив као и сам пројекат Господари глине и жита, са поднасловом *Из живота праисторијских земљорадника у Подунављу*. Прича почиње са раним неолитом, када се у средњем и доњем Подунављу и централним деловима Балканског полуострва успостављају прве комуникације са удаљеним регијама, одакле су долазили бројни утицаји. Ауторка наводи археолошка истраживања и локалитете где су добијени подаци о старчевачкој култури и неолитском човеку: Бисерна обала код Носе – Суботица, Доња Брањевина код Оцака, Бањица у Београду, Голокут код Визића и друге. Оснивачи ових насеља који су у почетку били ловци и скупљачи плодова, први су се почели интересовати за житарице у овом делу југоисточне Европе и Карпатског басена. Куће, полуземунице или земунице, градили су од лепа и пружа, а од глине су правили предмете који су им били неопходни за свакодневни живот: посуде од керамике, амбаре укопане у земљу, текове за ткачки разбој, пршљенке за вретена, предмете од животињских костију, артефакте од камена и дрвета и тд. Током овог периода почиње доместикација биљака и животиња и израда текстила о чему сведоче отисци текстила на дну посуда. Старчевачку културу смењује винчанска култура која је једна од највећих праисторијских култура и која је обухватала Подунавље, југоисточну Европу и централни Балкан и скоро читав миленијум доминирала овим просторима. Са овом културом из основе се мења начин живота дотадашњих праисторијских заједница. На важним раскрсницама подижу се стална насеља, појављују се први поседи – атари, а захваљујући миру у ком су живеле људске заједнице, као и економском препороду, стварају се и први вишкови хране и других производа. Претече будућих насеља, основане у овом периоду свакако су Бањица у Београду, Винча код Београда, Кормадин код Јакова, Матејски брод код Новог Бечеја, Гомолава код Хртковаца и друге. Археолошка истраживања показала су да су винчански градитељи били велики znalци и уметници. Посебну пажњу ауторка посвећује архитектури Гомолаве, тј. винчанској кући, са којом се упознајемо и захваљујући беспрекорно урађеним реконструкцијама винчанске куће са ентеријером у 3Д пројекцији дипл. архитекте, мр Јермине Станојев. Појаву културних места у оквиру винчанске куће ауторка тумачи појавом букраниона, стилизованих глава говечета израђених од кућног лепа, које су почивале изнад улазних врата и на украшеним дрвеним стубовима у одређеном делу куће. Почетак праисторијске трговине и размене, сматра Марија Јовановић, везује се пре свега за производе од глине, вуне, лана и коже, као и алатке од камена и кости, издвајајући накит као посебну категорију производа од разних материјала: глине, кости, дрвета, алабастра, шкољки, ћилибара и др. Са почетком бронзаног доба, односно појавом бронзе, мењају се и навике и потребе људи. Појављују се нови занати, ново оружје, накит, мења се начин живота. Као

последњу категорију налаза, којом се бави у овом поглављу, али не и мање важну, Марија Јовановић је оставила накит. Како каже, накит је током праисторије мењао облике и бивао одраз модних трендова. Најчешће је израђиван од печене глине, дрвета, животињских костију, злата, сребра, бронзе, ћилибара, стакла и стаклене пасте, полудрагог камења и кречњака. Врло брзо постао је луксузна роба која одражава имовинско стање власника, односно његов статус у заједници. То важи како за неолитске културе, старчевачку и винчанску, тако и за културе бакарног, бронзаног и гвозденог доба. Потреба за накитом сведочи нам о естетској црти човековог бића која се појављује од његових најранијих дана.

Друго поглавље, аутора мр Тамаре Јовановић Шљукић, носи назив *Одевање од неолита до млађе бронзане доба на тлу Војводине* и заузима тридесет страница текста са мноштвом богатих илустрација: реконструкција женске и мушке одеће, накита, оруђа и оружја, антропоморфних фигурина. Осим недостатка релевантне литературе, приликом истраживања проблем је представљало и то што су предмети проучавања, одећа и обућа, начињени од органских материјала који су склони брзом пропадању, и што на територији Војводине нису сачувани одевни предмети који припадају праисторији. Као драгоцен извор за реконструкцију одеће Тамари су послужили накит, култни предмети оруђе и оружје и као најдрагоценији – антропоморфна фигурална пластика. На основу резултата опсежног истраживања које је захтевало интердисциплинарни приступ реализована су три графички реконструисана костима: женско одело из неолита, женско одело из бронзаног доба и одело келтског ратника. Поред тога, реконструисана је и винчанска маска.

Треће поглавље, Далибора Недвидека, носи назив *Размена и трговина у праисторији*. Далибор нас упознаје са овом облашћу људске делатности, дефинишући најпре сам појам размене и трговине, а затим описујући појаву њихових најранијих облика у палеолиту, пратећи развој трговине кроз промене у домену међуљудских односа и развоја технике и технологије, све до краја праисторијског периода. Међу богатим илустрацијама посебно место заузима вага из бронзаног доба, пронађена код Новог Бечеја, изложена у Музеју Војводине.

Са бојењем текстила у праисторији, коришћеним биљкама и рецептима за производњу боја упознао нас је Александар Медовић у четвртом поглављу под називом *Војвођанска праисторија у јесењим нијансама: бојење биљним материјалима*. На тридесет и три странице имамо интерпретацију археоботаничких налаза, причу о биљним бојадисерима за текстил која почиње још у древном Вавилону, са акцентом на археоботаничким истраживањима у Војводини. Истраживања показују да је шафраник још у бронзано доба узгајан ради бојадисања тканина. Богате илустрације, рецепте за бојадисање, прати и прегледна табела са народним и ботаничким називима биљака, делом биљке који се користио за бојадисање као и бојама које су добијане бојењем одређених материјала (вуна и лан).

Пето поглавље под називом *Тегови од астрагала за њкачки разбој* приредили су Светлана Блажић и мр Дарко Радмановић. Каталожки су приказана четрдесет и два астрагала пронађена приликом археолошких ископавања на подовима неолитских кућа. Они потичу од три врсте животиња: домаћег говечета, дивљег говечета и јелена, и након обраде коришћени су као тегови за разбој. Обрада костију и положај у коме су нађене потврђују развијену производњу текстила у неолиту. Резултати овог истраживања издвајају се по томе што до сада, у литератури, нико није придавао посебан значај овој врсти тегова за разбој.

Шесто поглавље, аутора Марије Јовановић, носи назив *Каталог антропоморфне пластика са представама одеће*. Антропоморфне фигурине које се у великом броју појављују у неолиту и бронзаном добу, наводе се као прве скулптуре које нам говоре о уметничким тежњама праисторијских људи. Издвојивши седамдесет фигурина за потребе ове изложбе ауторка их не наводи због њиховог, несумњиво, култног значења, него зато што су на њима представљене хаљине, делови одеће, обуће, огртача и накита на основу којих се дошло до првих података о одевању праисторијских људи и на основу којих је реконструисана одећа из неколико праисторијских епоха. Дат је детаљан опис сваке фигурине, културно тј. хронолошко опредељење, димензије, место налаза, инвентарни број и илустрација.

Пројекат Господари глине и жита представља, пре свега, резултат дугогодишњег научно-истраживачког рада археолога Марије Јовановић. Изложба има временски ограничен рок трајања, али ова публикација остаје као трајна порука ауторке. Ношена идејом да нам дочара део живота праисторијских земљорадника у Подунављу, она је у реализацији применила интердисциплинарни приступ, укључивши у пројекат рад стручњака разних профила који су истраживали, анализирали и презентовали поједине сегменте живота. Најобимније, прво поглавље води нас кроз живот наших предака, с тачке гледишта археолога, од раног неолита до краја гвозденог добе, информишући нас о свим пољима развоја човека и његових делатности. У наредна четири поглавља, од којих свако оставља значајан траг у домену науке којом се бави, аутори нас упознају са појединим активностима праисторијског човека: производњом текстила, разменом и трговином, бојењем тканина, уметничким тежњама и изразима.

Ово дело представља својеврстан документ културног наслеђа, грађу за едукацију али и даље изучавање, као и сведочанство о изузетном музеолошком раду, комуникацији која настаје када археолог/музеолог толико дуго послушнује прошлост да почиње да шапуће језиком предмета...

Данко СТОЈИЋ

ФИЛМОВИ КОЈИ НЕ ПОСТОЈЕ

(Александар Петровић: *СОКО*, Агора, Зрењанин, 2011)

Александар Петровић (1929 - 1994) редитељ је врхунских југословенских и светских филмова као што су, пре свега, *Три* (1965) и *Скуљачи ђерја* (1967). С друге стране, он је као уметник доста онемогућаван од стране комунистичке идеологије, ми бисмо пре рекли - од стране колега-медиокритета. Међутим, он се жилаво борио и никоме није дозволио да га сломи. Стално је писао филмска сценарија, за себе или друге редитеље.

Благодарећи Петровићевим поштоваоцима и удовици Бранки Петровић, већ је створена лепа библиотека његових књига. Треба се запитати - да ли је сценарио предложак за филм или може да се чита као књижевност? Одговор који може да се да сродан је позоришној пракси. Ако читамо Шекспира и Нушића, зашто не бисмо читали Петровића!?

Књигу *Соко* чине два сценарија: *Соко* (који је Петровић написао да би га режирао, али уместо њега то је учинио велики хрватски редитељ Ватрослав Мимица, чији се филм звао *Бановић Сјџрахџа*, 1979) и *Прави крај викенда* (1981), који никад није снимљен. Ето логике зашто сценарија у књизи, иако је Петровић за живота изјавио да се сценарио пише ради снимања, а не ради читања.

И поред тога, и против његове воље, *Соко* и *Прави крај викенда* чини се као велика књижевност. Пошто Петровић није режирао ни један ни други сценарио, ми у овој књизи имамо оригинал онога што је наш уметник хтео да каже. Мимичин филм одавно је заборављен.

Петровић се за *Соко* инспирисао српском народном песмом *Бановић Сјџрахџа*. На страницама „Агориног” издања необузданом визуелном или књижевном силином овај сценариста нас пребацује у далеку прошлост, стварајући псеудоисторијско-еротски спектакл. Што се еротике тиче, недавно је објављен сценарио *Емануела 2*, за који је доказано да је Петровићево дело из седамдесетих година прошлог века. Старији редитељи се сећају да је овај сценариста

то крио. Филм је режирао извесни Ђакобети под називом *Емануела антидевица*. Оригинал је унакажен. Иначе, *Емануела 2* се може врло лепо читати, тим пре што има иконографских сродности са *Соколом*. Петровић је био велики у свему чега се латио, па је стварао поезију и кроз израду „меког порњића”, мада тога можда није био свестан. Иначе, на шпици *Емануеле антидевице* он није потписан. У *Емануели 2* као и у *Соколу* има плесова нагих девојака. Влах-Алија, који је отео Страхињину жену Анђу, жваће хашиш док Анђа плеше за њега.

Емануела 2 се одиграва на Далеком Истоку, отуда сликовита игра мајмунчића и низ импресивних детаља који богате атмосферу сценарија, а Петровић је сличне појединости уносио у *Соко* истим стилем, на пример те мајмунчиће.

Анђина нагота стално је присутна. Заљубљени Влах-Алија није желео да је силује него да му се она својом вољом пода. Лепотица му је припала. Суштина је у томе што је Страхиња супрузи из разлога високе етике и разумевања људске природе опростио неверство.

Сценарио је страховито занимљив за читање, питорескан, препун атмосфере давних времена, радило се о сценографским објектима, природи, дервишу, Влах-Алији, дворској луди, призорима зверског насиља или нагој Анђи. *Соко* је богат визуелним и драмским контрастима, док су призори до извесне мере пренаглашени и стилизовани, јарки и рустични. Дијалог је такође добар, нимало архаичан у смислу да би сам на себе скретао пажњу.

Није случајно што је онемогућена реализација сценарија *Прави крај викенда*. Рецензенти Бранимир Шћепановић, Вицко Распор, Мухарем Первић и Никола Милошевић били су за то да се филм сними, али изгледа да је пројекат “појела помрчина” од стране неких анонимних политичких бирократа. Година је 1981, Броз је умро, али изгледа да још није дошао тренутак да се говори о корупцији међу политичким функционерима, о томе да су комунисти заувек склањали неке људе после ослобођења, а најмање о четницима. *Прави крај викенда* представља убојиту политичку сатиру, луцидну и уверљиву слику читавог српског и југословенског друштва. Неколико главних ликова и више епизодних вођени су кроз сценарио на високом нивоу, значи нимало збркано, расцепкано нити нејасно, него продорно и уметнички интелигентно. Написати овакав сценарио значи одлично познавати живот, од Опере до села или циганских насеља (као у *Скуљачима ђерја*). Главни јунаци су политичари и припадници других занимања. Такву галерију ликова у сврху политичке сатире у српском филму до појаве овог несретног сценарија дали су најпотпуније Владан Слијепчевић (*Шћипченик*) и Миленко Штрбац (*У раскораку*).

Желимо да забележимо један дијалошки „црњак” овог сценарија. Главни јунак је политичар Марко, иначе бивши партизан, док је његова супруга Брана, с којом нередовно живи, оперска певачица.

Она му каже: „Ти знаш шта је за мене мој глас... - оно што је

за тебе та твоја Партија.” Он се на то пригушено насмејао, а жена му је рекла: “Смеј се... али, ја губим глас.”

У сценарију је веома занимљива млада девојка Гоца, љубавница главног јунака и његовог сина Владимира, нешто као проститутка, али и поред тога на неки начин чедна, сигурно непоковарена у поређењу с политичарима. Та њена чедност је метафорички исказана смрћу у саобраћајној несрећи.

Да ли Петровић у *Правом крају викенда* доказује да је комунизам зло? Он вивисецира средину, подвргава је драстичној сатири, указује на зло и неморал, одлично познаје менталитет и националну карактерологију, ниједна средина и ниједан сталеж нису му непознати, а то има општељудски карактер и смисао. Ипак, мишљења смо да је у овом сценарију, у овом непостојећем филму који је и против његове воље велика књижевност - Петровић указао на неке суштинске механизме комунизма, његову аномалију и деструкцију. У овом сценарију сви су несрећни, као и у романима Ф. М. Достојевског. Петровићева горчина је огромна и незадржива, али исто тако се може говорити о његовом психолошком склопу личности, о једном погледу на свет који је, између осталог, условљен Петровићевом породичном трагедијом.

Да на крају закључимо, нема никакве сумње у то да је овај стваралац био велики не само као редитељ и сценариста него и као књижевник; као што смо већ доказивали у овом раду, с праксом штампања филмских сценарија треба апсолутно наставити.

Портрет Добрице Ђосића

Марија ОРБОВИЋ

ЧИТАЛАЧКО ДРУШТВО – КАЗИНО У НОВОМ ВРБАСУ

Касина, као облик друштвеног окупљања, представља од четрдесетих година 19. века и место где настају библиотеке, намењене образовању и културном уздизању грађанства. У њиховом стварању учествују најобрзованији људи у месту, учитељи и професори гимназије на првом месту. У Новом Врбасу овај вид културног живота настаје јануара 1842. године и успешно се развија наредних сто година. Приликом прославе педестогодишњице постојања 1892. Филип Лакнер¹, дугогодишњи председник, поднео је извештај који је уједно и једини писани траг данашњим генерацијама о историјату Читалачког

¹Филип Лакнер (1833-1906) цењени учитељ и изван врбаске општине, рођен је у Црвенки где је учио основну школу. Нижу гимназију је завршио у Новом Врбасу и већ као петнаестогодишњак почео је да ради као помоћни учитељ прво у Црвенки, а затим у Куцури. Од 1862. прелази у Нови Врбас и ту остаје до краја живота, бавећи се успешно својом професијом, али и активним учешћем у културном и друштвеном животу. Написао је читанку за више разреде основне школе („Deutsches Lesebuch für evangelischen Volksschulen in Ungarn“, Будимпешта, 1892.) Поред тога што је била намењена деци за наставу, ову читанку су радо читали и њихови родитељи у зимским вечерима, тако да је генерацијама остала упамћена као „Лакнерова књига“. У жељи да помогне сиромашнијем становништву Врбаса пропагирао је, идући од куће до куће, осамдесетих година 19. века гајење свилене бубе. Захваљујући његовом труду 1903. године у Новом Врбасу је било 316 одгајивача и тај број се и касније увећавао. У месту је организована откупна станица, а Лакнер је постављен за инспектора. У истом периоду, од 1883. до 1905. уређивао је и, вероватно, писао текстове за лист, недељник „Телечка“, који је штампан у Кули, а значајан допринос је дао раду Читалачког друштва или Казина, будући да је на његовом челу био више од три деценије, почев од 1870. године.

друштва, односно Касине, или Казина², како су га Врбашани звали:

„Високо поштовани чланови друштва!³

Уважени гости!

Наше Читалачко друштво, раније названо Казино, данас слави једну сасвим лепу свечаност, заправо педесетогодишњицу постојања. Врло је мало таквих удружења, која данас постоје свуда у градовима и селима и која се могу осврнути на тако дуг живот као наше. За његово постојање можемо да захвалимо једном племенитом човеку, чији лик дајемо у кратким цртама: то је човек који је у оно време, као племић могао гледати потцењивачки, са висине на грађане и сељаке и самозадовољно се кретати у кругу само себи равних, ипак он се дружио са онима који нису племићи и њих окупљао око себе. Тај човек је био Антон фон Кнези, први вицешпан наше Бач-Бодрошке жупаније.

У данашње време не верује се више у плаву крв, већ се верује у црвену, која садржи гвожђе. И то веровање, 50 година већ у срцу племенитог Кнезија, покренуло га је да оснује нововрбаски Казино, где се увек добро осећао у кругу својих неплемићких Казино-чланова, упркос подсмеху, ругању и разним нападима његових сталешких другова.

Иштван Сечењи⁴, велики Мађар, поднео је захтев 1827. године за премештање седишта „Пресбургер клуба“ у Пешту да би даље ширио своје идеје. Његова молба је прихваћена. Ту у Пешти

²Реч *казино* води порекло од италијанске речи *casino* у значењу просторије за забаву неког затвореног друштва, у почетку аристократије или официра. Оснивана прво у Италији, затим у Немачкој, да би се у 19. веку преко Мађарске појавила и у нашим крајевима, прво у данашњој Војводини, а потом и преко Саве и Дунава. Временом су постала централна места за неговање друштвеног и културног живота, на којима су се окупљале читаве породице (више не само мушкарци), да би пратиле музичке, књижевне и позоришне догађаје, или да би користиле књиге, часописе и новине ради властитог образовања. То су били зачеци будућих библиотека и народних универзитета. Прва читалачка друштва су основана у данашњој Војводини 1838. године у Великом Бечкерек, Вршцу, Старом Бечеју и Сомбору, 1839. у Новом Саду, затим 1840. у Београду, 1845. у Панчеву, 1848. у Чачку итд. У српском говорном подручју реч *casino* је постала *касина*, док је у Јужној Угарској, где је доминантан језик био немачки или мађарски, усвојен изворни облик *казино*.

³Овај говор под насловом „Кратка историја нововрбаског Читалачког друштва“, одржан 17. септембра 1892. у просторијама Друштва, објављен је у листу „Телечка“, бр. 41-46, 1892. и у „Webasser Zeitung“, бр. 54, 56, 57, 1987-1988, захваљујући др Иштвану Поту, професору Универзитета у Будимпешти и некадашњем ученику врбаске Гимназије.

⁴Гроф Иштван Сечењи (1791-1860) једна од три најистакнутије политичке личности Угарске у 19. веку, велики реформатор политичког и економског живота, оставио је значајан траг и у култури тадашње државе: покренуо је 1827. године оснивање мађарске академије наука и финансијски учествовао у њему и исте године основао први „Национал казино“ у Пешти, што је имало за последицу отварање сличних институција широм земље.

хтео је да своје сталешке другове више уједини, како би се они борили за остваривање његовог изванредног плана реформе. Пре свега хтео је да им понуди само забаву – јер он је познавао своје људе – и мислио је да ће се они постепено привићи на озбиљан рад. И ти зависници уживања великаши и високи племићи дошли су у клуб да једу, пију, пуше, играју карте и траће драгоцено време. Из наведеног круга аристократије развио се и данас постојећи „Национал-Казино“ у Будимпешти.

Тако је Сечењи окупио људе, уз чију помоћ је предузео ширење културе и напретка у Мађарској. Њему је успело да придобије незналице, глупаке, људе са предрасудама, лењивце, завидљивце и шкртице за планиране и обећане новине у Национал-Казину, што је било најважније за савладавање многих препрека, које је он знао да уклони или паметно заобиђе. И тако је то био прави Национал-Казино, из кога су произашли први подстицаји за остварење пловидбе Дунавом, градње моста с ланцима у Пешти, регулације Дунава и Тисе и друге велике културне творевине у домовини; живи споменик несебичних дела великог патриоте Сечењија за процват његове домовине.

Сваки казино у земљи, такође и наше Друштво, један је мали споменик Иштвану Сечењију, јер постојање Друштва враћа и њега у живот. Његова реч и пример нашли су следбенике. У оним општинама, где су људи у срцу и свести имали отаџбину, народно благостање, као и ширење образовања и напредовања, настала је жарка жеља да постигну удруженим снагама добробит, да се сами још више образују и уче. Из те жеље, надахнуте душом оснивали су они Друштво и Казино, где им је нуђена прилика богате друштвене забаве и разоноде.

Подстакнут баш таквом жељом, предузео је домицилни први вицешпан наше жупаније, господин Антон фон Кнези, овдашњи човек са испољеном свешћу и разумевањем за леп друштвени живот, у јануару 1842. године, дакле пре 50 година, овде у Новом Врбасу, оснивање нашег, данас цветајућег Читалачког друштва под називом „Врабски Казино“, које управо слави педесетогодишњи јубилеј.

У почетку је било само мало људи, који су хтели заједно да учине нешто за Казино-Друштво, само такозвана интелигенција Врбаса; грађани и сељаци су остали, или су морали остати, далеко од друштвених подухвата; али, већ годину-две после оснивања Друштва, видимо трговце, самосталне пољопривреднике и занатлије као чланове Казина. Њих је у Друштво привукла љубазност оснивача Казина. Кнези, по природи ствари, био је први председник Казина и својом просвећеношћу супротстављао се предрасудама свога слоја делујући властитим примером на смањење сталешких разлика. Таквим ставом привлачио је истомишљенике у круг Друштва. Два још жива члана нашег данашњег Друштва, поштовани господин И. Л. Полаковић и у прошлом постављењу потпредседник Читалачког друштва и господин Јозеф Шварц, могу то да потврде.

Друштво је имало 20 чланова при конституисању, а њихов

број је сваке године значајно растао.

За потпредседника Казина изабран је овдашњи евангелистички свештеник, господин Јохан Скултети, који је био истински руководиолац Казино-Друштва, пошто је први преседник, господин фон Кнези, због свог службеног положаја често био одсутан. Први бележник Друштва био је до 1849. староврбаски општински нотар, господин Франц Мокри, а благајник Јохан Мокри, нотар из Новог Врбаса.

О унутрашњем животу Друштва до 1849, на жалост, не могу извести, јер о томе немам података. Сви списи и записници Казина, на жалост, изгубљени су у бурном времену 1948-1949. Само је један једини записник са одржане конференције Казина 2. марта 1848. сачуван. (Записник је на мађарском језику, обиман је, тако да морам садржину конференције укратко дати.)

На спољној страни акта стоји: Записник одржаног заседања Нововрбаског Читалачког друштва 2. марта 1848. председавао је свештеник Јохан Скултети. Присутни су били: Јохан Мокри, благајник, Франц Мокри, записничар, професори Михаел Годра и Карољ Зварињи, Ференц Рат, Петер Кириловић, Натан Зенштајн, Емануел Дојч, Андреас Штело, Мозес Попер, Симон Попер, Хајнрих Јекел, Абрахам Кроб.

Било је остатка у каси. После дужег већања одлучено је да се набаве књиге и намештај.

Адам Шелкен и Симон Попер су замољени да у Пешти купе сто на три ноге пречника четири стопе, једну кожно софу са еластичним мадрацем, осамнаест кожних фотеља са наслонима за руке. Транспорт намештаја треба да буде обављен лађом Мозеса Попера. Од књига требало је да буде набављен један конверзацијски лексикон, од мађарске литературе овог пута само драмска дела, по један речник мађарско-немачки и немачко-мађарски. Од остатка новца требало ја купити немачку забавну литературу. Такође, требало је набавити један нови орман. При избору треба се посаветовати са професором Годром. За ту набавку одређено је 160 гулдена. Гостионичар код кога је Казино био смештен објаснио је спремно да се књиге позајмљују и примају од 11 до 12 сати пре подне. Професор Годра је препоручио да се задуживање тачно води. Запажено је да је потрбно пронаћи једног престоничког сликара да направи портрет првог председника Антона фон Кнезија. Ми запажамо из овог записника да Казино-Друштво свој смисао није налазило само у забави, већ је оно бринуло о духовним потребама својих чланова за које је обезбеђивало добре књиге и часописе.

Једна друга пријатна чињеница из овог записника пада у очи, наиме, да је записник вођен у седишту Друштва на нашем лепом језику. Такође Друштво се бавило, како последња тачка сведочи, сликом оснивача и високо поштованог првог председника Друштва, коју је требало насликати. На жалост, ова намера пуна пијетета и поштовања, није се могла остварити, зато што је наш завичај ускоро захватила разорна олуја која је оставила трага и на нашем Казину. И тек данас, после толико година, може нам се поза-

видети, што смо успели да остваримо намеру наших очева оснивача нашег Друштва да овековечимо лепо урађеним портретом. Нама је испуњење ове жеље било утолико лакше што смо имали у својој средини уметника у личности господина Еугена Валахија, професора овдашње Гимназије.

Једва да је прошло седам година живота Друштва, када се на наше мирно место срушила тешка катастрофа, 21. јануара 1849. То је био најстрашнији дан у Новом Врбасу у његовом 107-годишњем постојању. Побуњени Срби, који су били против отаџбинских слободарских стремљења, преплавили су га тога дана отимајући, убијајући, палећи и пљачкајући нашу општину и свако ко је могао, побегао је поневши оно што се могло понети, или без ичега, само да би спасао голи живот. Тих суморних дана срушено је наше Казино-Друштво, развучена је његова дотадашња имовина, а сва документа и акта су изгубљена или уништена, тако да осим наведеног записника није могао више да се пронађе ни један једини писани траг о Казину.

Казино је 6. јануара 1851. наставио свој рад са преосталим члановима и на тај начин поново оживео. Вођени су разговори за утврђивање новог статута Друштва и одмах је упућена једна жалба вишим властима за његову потврду. Са изработом статута и састављањем жалбе бавио се тадашњи ректор-професор овдашње гимназије Михаел Годра. И пошто су се чланови надали да ће ускоро добити потврду статута, изабрали су за председника свештеника Паула Кармана, за записничара ректор-професора господина Михаела Годра и за благајника господина Симона Попера. Као први локал закупљена је једна соба у гостионици „Код круне“ (код Матијаса Вилбергера), на чију адресу су поручиване новине „Pester Zeitung“, „Der Wanderer“ и „Magyar Hirlap“.

Пошто је статут усвојен указом високог државног намесништва 10. априла 1851. (ставка 3726) са неким ограничењима, која су се односила на опсадно стање у целој земљи (а на путу од сомборског владиног комесаријата до новосадског окружног комесаријата била укинута 3. маја 1851), Читалачко друштво је у присуству наменованог окружног комесара, господина Арона Нитина, одржало 15. јуна своју прву јавну конститутивну генералну скупштину, на којој су после указа о одобрењу статута пре свега изабрани удружењски чиновници. Генерална скупштина изабрала је према статуту за председника Паула Кармана, за потпредседника Михаела Годру, за благајника Симона Попера и за записничара Друштва учитеља Паула Кроба. Друштво није изабрало библиотекара, пошто је гостионичар Вилбергер преузео бригу око библиотеке, коју је тек требало стварати. Број чланова, сада законски изнова конституисаног Друштва износио је равно 30.

Тако је новонастало Читалачко друштво изграђено пре свега од чланова који су 21. јануара 1849. чинили постојећи Казино и били његов наставак, само у садашњим околностима под прикладним именом „Читалачко друштво“. Новоконституисано друштво полагало је право, на све што је некадашњем Казину пре-

остало од намештаја, књига, часописа и новца у благајни. Нажалост, изузев остатка у каси који се затекао код бившег благајника Јохана Мокрог, скоро ништа од других ствари није се могло пронаћи.

Читалачко друштво је закупило локал ранијег Казина у гостионици „Код круне“ и поручило на своју сопствену адресу следеће часописе: „Pester Zeitung“, „Ostdeutsche Post“ и „Humorist“, који су са поштарином за пола године коштали 26 флорина (гулдена) и 10 круна. За локал Друштво је платило 20 гулдена, па према томе издаци новог Читалачког друштва са другим малим трошковима износила су у првој половини године 49 гулдена и 54 круне. Годишња чланарина је била 4 гулдена.

Тако је Друштво уведено у нови регулисани живот; чланови су нашли поново мирно домаће боравиште, где су могли после напора њихове службе или рада у радњама, наћи опоравак и разоноду и нису се морали лишавати више духовне хране. Они су овде нашли такво месташце, које им је могло дати наду у нова јутра и ослобађање од тлачења апсолутизма насупрот њиховом болу и јаду због губитка слободе и због угњетавања драге домовине.

Седнице Друштва могле су се одржати само у присуству једног комесара политичке власти, па су одржаване само у дужим временским размацима. Тако је следећа генерална скупштина била 28. децембра 1852. под председништвом господина Паула Кармана и у присуству окружног комесара Франца Перстатича, на којој је после оставке Михаела Годре изабран за потпредседника Франц Фат, господин Михаел Годра за бележника Друштва и господин Вилхелм Хецел за благајника. Преостало време овог заседања протекло је у раду на консолидацији и јачању Друштва.

Следећа генерална скупштина одржана је 23. децембра 1854. и бавила се питањем просторија Друштва. Пошто је локал у гостионици „Код круне“ отказан, Друштво се преселило у гостионицу „Код плавог грозда“. Овај се показао већ за кратко време као недовољан и после само једне године морало је Друштво да тражи бољи смештај, који је нађен у кафани „Код беле лађе“, а састојао се од три собе и годишња закупнина је износила 120 гулдена.

У том временском периоду Друштво је ожалило један тежак губитак. Смрт је отела председника господина Паула Кармана 16. јула 1854, о чему је Друштво исказало своје дубоко жаљење у 1. тачки записника од 23. децембра 1854. После тога, на седници је затражен пре свега избор новог председника. Изабран је дотадашњи потпредседник господин Франц Рат, а на његово место као потпредседник господин Данијел Попер, обојица већином гласова.

Како су трошкови Друштва порасли у наредном периоду, нарочито је био скуп локал, то је генерална скупштина донела повећање чланарине редовног члана на 8 гулдена, а једног претплатника на 4 гулдена. Генерална скупштина је одлучила о куповини још једног часописа, политичке садржине на мађарском језику – „Pesti Napló“.

Једно заседање генералне скупштине одржано је 30. децем-

бра исте године, на којој су накнадно именовани новопријављени чланови, од којих су неки још и данас чланови нашег друштва. То су били: Јонас Хуберт, Игнац Хуберт, свештеник Јозеф Карман, Натан Лебл, Давид Полаковић, Јакоб Полаковић, Матијас Полаковић, Мориц Попер, Симон Попер млађи, Михаел Зингер и Херман Зингер као редовни чланови и староврбаски нотар господин Габријел Влашкалић, али као претплатник.

На генералној скупштини од 13. јануара 1855. констатован је пораст чланова од последње скупштине, јер су Друштву приступили: Јакоб Бекер, евангелистички свештеник, Хајнрих Хиршл, Хајнрих Јекел, Хуго Мокри и Адолф Смиха као редовни чланови и као претплатници Симон Бекер из Куле, свештеник Теофил Грос из Кишкера и Карл Дедински. Ова генерална скупштина као чланове је препоручила и одмах именовала господу: Готфрида Хецела и Данијела Вилбергера као редовне чланове, а као претплатнике Морица Крисхабера и Морица Лебла, тако да је Друштво бројало 43 члана.

Одлично вођено Читалачко друштво јачало је, и било значајан фактор у друштвеном животу Врбаса где је испољило свој утицај у различитим правцима. Само поново се поставило питање локала. Оно је закупило на три године један локал код Филипа Јекела, за који је кирија била 400 гулдена годишње.

До следеће генералне скупштине, која је одржана 25. јануара 1856. увећано је чланство пријемом господе: Улмана Полаковића, др Леополда Вајгла, Адама Вајса, Адама Шелкена, Морица Фирста и Карла Теодора Рота, евангелистичког свештеника из Старог Врбаса. И мада је меница са промењеним местом плаћања натерала више чланова да иступе из Друштва, број чланова на почетку 1856. попео се на 52. Тако повећани број чланова омогућио је да Читалачко друштво тежи свом основном циљу – библиотеци. Али показало се као неопходност постављење једног библиотекара. У интересу Друштва преузео је ту дужност господин Улман Полаковић и поздрављен је као први редовни библиотекар Друштва, али он је после пола године због болести морао да напусти тај посао.

На том заседању похваљено је чланство Друштва - како је описано у записнику - „да данашњи добар договор, слога и братски дух чланова који надахњује и потпомаже високе циљеве Друштва и из кога произилази друштвена разонода, осигурава радосну будућност Читалачком друштву.“

Генерална скупштина од 14. јануара 1857. одлучила је да набави одговарајуће лектире у вредности 60 гулдена – једну тако значајну суму, коју наше Читалачко друштво и у данашње време једва додељује одједном за ту сврху, чиме је порастао број свезака у библиотеци Друштва од 125 на 141.

У тој години чланство је претрпело значајно смањење, осим господина Паула Смиба, убудуће почасног члана, још седам других чланова иступило је из Друштва из различитих разлога, па је број редовних чланова смањен на само 33. Ипак, 1858. година постала је

у том погледу поново повољна, тако што су у друштво приступила господа: Абрахам Рабштерн, Саломон Блум, Едуард Фридман и Јохан Цехмајстер делом као редовни чланови, делом као претплатници, па је број чланова до генералне скупштине 15. јануара 1859. износио поново 43.

Финансијско и економско управљање Друштва тога времена било је као и од почетка уређено и тачно, да је стање касе, до краја године показало добитак од 150 гулдена, што је омогућило његово одржање у животу и пуну активност. Овдашња гимназија и јеврејска основна школа држале су не безначајне потпоре „у корист добротворне намене за школску омладину.“

Такође, закључило је Друштво те године, да његова готовина не лежи сасвим мртва, већ да се набавља државна лутрија. Још у току 1858. године набављена је Pálffy-Los бр. 8356 по цени од 40 гулдена и 30 круна, која се и данас у Друштву извлачи, мада Фортуна, ћудљива богиња среће, вероватно је наше Друштво заборавила.

Године 1859. и 1860. у животу Друштва нису се одликовале неким изузетним моментима. Вредно помена је само, да је благајник Вилхелм Хецел дао оставку и да је свештеник Јозеф Карман преузео ту дужност после кратког времена. Знатан пораст чланова бележи друштво у том периоду, јер је приступило 16 нових чланова, међу којима и нови општински бележник господин Јулијус Вензлер.

Године 1861. почела је да свиће нова ера конститутивне слободе, за нашу драгу домовину у којој ми и сада живимо. Наш комитет иступио је из такозване Војводине и придружена је поново мађарској држави. Генерална скупштина, одржана 12. јануара 1861, исказала је своју радост због ове промене у политичком животу наше домовине и зато што су се чланови Друштва смели поново јавно назвати грађанима Мађарске и закључило да записник не мора више водити на немачком језику, него као до 1848. на мађарском језику.

На том заседању дали су оставку службеници Друштва, председник, записничар и благајник, после чега су одмах спроведени нови избори и за председника Друштва јавним гласањем једногласно је изабран господин Франц Рат, за бележника господин гимназијски професор Карл Штенцл, и за благајника већином гласова изабран је господин Мориц Попер.

Нема радости у овом свету непомућене, нема сталне среће. То је и Читалачко друштво морало искусити још у овој години. Његов врло поштовани председник, који је седам година водио Друштво са изванредним тактом и доследном озбиљношћу, господин Франц Рат, умро је 12. маја 1861. А заменик председника, Данијел Попер дао је оставку, јер напушта Врбас. Друштво није могло остати без управе, зато је да би се изабарало руководство Друштва сазвана већ 13. јула ванредна генерална скупштина. Свештеник Јакоб Бекер је једногласно изабран за председника а за потпредседника Леополд Попер.

Године 1862. отишао је дотадашњи нотар Друштва, профе-

сор Карл Штенцл за свештеника у Ново Село и на његово место једногласно је изабран 18. децембра на заседању Друштва господин Ладислаус Уљарик. Од те године до 1867. присуствовао је као комесар у име власти председник суда Округа Телечка господин Паул Хајнрих, који је такође био редовни члан Друштва од 1865. године.

Та године била је трагичана за Друштво јер је 7. септембра умро изненада свештеник Јакоб Бекер, па је оно остало поново без управе.

У току лета исте године локални дародавац Матијас Вилбергер изградио је леп нови локал и дао Друштву на коришћење за наредних 12 година. На заседању 29. новембра 1866. које је сазвао потпредседник и водио службени комесар, господин Паул Хајнрих, приступило се избору новог председника. На тајном гласању већином гласова изабран је општински нотар господин Јулијус Венцлер за председника Читалачког друштва, али је он ову дужност вршио само до половине 1869. ревносно и промишљено, када је дао оставку на место бележника, пошто је ступио као капетан у новоорганизовану мађарску војску резервиста (домобрани Хонведи) и напустио Врбас. Тако је место председника поново било слободно.

У току многих година Друштво је живело у слози и у срдачном договору између чланова. Само у последњој споменутој години један члан Друштва је покушао да разори лепу хармонију живота Друштва и због тога је морао бити искључен. То је био јединствен случај у дугом животу Друштва и до данас се није поновио. Та околност је сигурно најлепши доказ образованости, уљудности и пуног поштовања изванредних карактера чланова Друштва и чињеница на коју наше друштво може бити поносно.

На генералној скупштини нашег Читалачког друштва, одржаној 13. јануара 1870. већином гласова руководство је поверено мојим слабир рукама, пошто је већина чланова Друштва изабрало моју маленкост за председника. Јединствен случај је то што ја имам част да 23 године будем у управи Друштва уз срдачно разумевање чланова.

Живот Друштва у овом новом периоду још не припада историји и ја зато о њему морам да ћутим. Хоћу још само у неколико речи да прикажем садашње стање Друштва. Оно броји данас, при свом полувековном јубилеју 104 члана, и то, 67 редовних и 37 претплатника. Библиотека нашег Друштва је нарасла на близу 1000 свезака, које наши чланови и њихове поштоване фамилије вредно користе. Не смем да не поменем да се већ 15 година у зимским месецима сваког четвртка одржава „друштвено вече“ које је уведено на подстицај члана Друштва свештеника Јохана Шнебергера, при којем се држе предавања, музицира и пева, играју друштвене игре у којима учествују и наше супруге и ћерке. За одржавање забаве на тим вечерима Друштво је пре више година набавило један клавир по цени од 400 гулдена. Поред лепе библиотеке члановима стоји на располагању 19 различитих часописа.

У овом кратком, сажетом извештају дао сам малу слику нашег Друштва од његовог постанка. Завршавам ову кратку скицу

историјата са срдачном жељом: Нововрбаско читалачко друштво жели да у будућности опстане снажно, развија се и цвета!“

Даљи след догађаја у Казину може се пратити до 1912. године, када је објављен „Историјат нововрбаског Казина“ аутора Јакоба Морнау у публикацији „Verbaszi almanach“. Тако се може сазнати да је већ следеће године, 1893. престао са радом врбаски хор „Балада“ и од тог времена Казино организује представе.

Две године касније, тачније 19. фебруара 1895. Казино прославља 25. годишњицу председниковања Филипа Лакнера. „Као помажући члан Државног Етвешевог друштва, руководство 1900. године поново сведочи о свом непрестаном интересовању за напредак културе: наручује свечано издање дела барона Етвеша. Казино приређује Листову свечаност 28. октобра 1911, а чист приход од 50 круна даје као помоћ Кечкемету, настрадалом од земљотреса. У својим просторијама Друштво стално има кутију за добротворне прилоге, а прикупљену своту за свечаности даје делом и сиромашнима у месту. Према гостинској књизи годишње сврати око 90 – 100 страних гостију.

Казино тренутно има 100 редовних чланова и библиотеку са 1982 књиге. Почасни председници су Лајош Ковалски и Ђерђ Вагнер. Почасни члан је Јожеф Карман. Руководство чине: Јакоб Морнау, председник, Адолф Биро, потпредседник, Соломон Блум, директор, Ердес Ерне, секретар, Еден Зајдл, благајник и Ендре Тот, књижничар.“⁵

После Првог светског рата, када оживљава поново културни и друштвени живот, поставља се питање постојања у Врбасу једне опште библиотеке, намењене свим слојевима друштва. Дотадашња пракса била је, а по свему судећи то се променило тек после Другог светског рата, да су библиотеке имала, поред Читалачког друштва, односно Казина, и многа друга удружења, првенствено струковна. Те библиотеке су садржале и белетристику, осим стручних књига и часописа. Дешавало се да је набављана литература сумњивог квалитета, па је такво стање оштро критиковано у локалном листу почетком 1920. године, у уводнику којим је увек скретана пажња на неки општи проблем:

„Идеално решење овог питања било би по нашем мишљењу постављање једне народне библиотеке у којој би стајале књиге на располагању за сваког. Ми знамо да новац није обезбеђен, знамо такође да разна удружења своје библиотеке не дају народу бесплатно или за јефтину цену.

Ко је познавалац наших библиотека, тај зна да оне често имају такве књиге које за свој настанак треба да захвале профиту издавача - садрже петпарачке романе, који се заснивају на емотивности и узбудљивој садржини, написани претежно за женске душе, романе о детективима и Индијанцима, који представљају прву

⁵Историјат нововрбаског Казина / Јакоб Морнау. У : Врбас јуче, [б. г.], стр. 60.

опасност за васпитање. Може се наћи врло мало добрих књига за народ, наши песници и озбиљни приповедачи заузимају мало места у библиотеци, док научна и лако разумљива литература једва се може наћи, а приручника уопште нема.

Свака библиотека показује исту слику. Набавка нових књига догађа се свуда без плана. Руководиоци библиотека нису начисто с тим шта библиотека њиховог удружења намерава.

Наше библиотеке су децентрализоване, остале су такве за неодређено време. Ако оне треба да задовоље потребе при продору знања, то мора да заживи један централни орган за набавку књига. Мора се прво утврдити шта ми имамо, јер до сада се не зна, а и уколико се неко бави тим питањем, стајало би га напора да сазна да ли уопште постоји књига којом је обухваћено ово питање, друго, мора се дати једно опште упутство према коме поједина удружења набављају своје књиге – уз узет у обзир, наравно, нарочити интерес удружења. Останемо ли при самосталном избору књига, поседоваћемо убудуће библиотеке са сумњивим вредностима. Не може бити више далеко време када ће се свестрано приступити решавању библиотечког питања.⁶

Пет година касније у истим новинама може се прочитати извештај о генералној скупштини Казина, који показује да се у суштини није ништа променило, само је у организацију рада удружења, па и библиотеке укључено више људи. Карактеристично је да су то најугледније личности у месту, професори и директор Гимназије, учитељи, индустријалци, трговци, банкари и други.

„Нововрбаски Казино имао је у свом локалу 15. о. м. овогодишњу генералну скупштину. Чланови су се окупили у лепом броју. После извештаја о раду одбора и разним стварима обављени су избори. Тајним избором поверене су функције следећој господи: председник – Мартин Крамер, потпредседник Фридрих Шмит (директор банке), записничар Петер Гетл, директор Маркус Зингер, благајник Јакоб Фернбах, први библиотекар Хајнрих Диц, други библиотекар Андреас Рис, чланови одбора: др Михаел Линденшмит, др Милан Поповић, Филип Хајб, Светозар Иванић, Лудвиг Ковалски, др Матијас Милер, Јозеф Лењи, Алберт Пирнат, др Фридрих Рериг, Едмунд Зајдл, Роберт Зајдл и Николаус Томан. Заменици: Јохан Зауер, Лео Фирст и Вилхелм Гутзон. Одбор за забаву: председник Лудвиг Зингер, чланови: Хајнрих Чајаги, Јохан Динер, Миленко Давидовац, Фридрих Ердес, Јохан Гарамсеги, Карл Гајер, Петер Гросман и Јулијус Зајдл. Чланови библиотечке комисије: Филип Хилкене, Петер Бубало и Јохан Севера. – Желимо Казину да и даље води своју културну мисију и да допринесе развоју часних стремљења наше интелигенције.“⁷

⁶Werbasser Zeitung, 21, фебруар 1920. бр. 8, стр. 1.

⁷Werbasser Zeitung, 21. Фебруар 1925, бр. 8, стр. 3.

Претплатитиће се на

ТРАГ

часопис за књижевност, уметност и културу

Часопис ТРАГ излази 4 пута годишње у обиму од десет шtamпарских табака по једном броју.

Годишња претплата износи 800,00 динара за физичка, а 1.000,00 динара за правна лица.

Претплата се може улатити на жиро рачун број 840-98664-83 код УЈП са назнаком „за часопис ТРАГ“.

Чим се прикњижи улата, ми ћемо вам слати часопис „Траг“ на адресу коју нам пошаљете.

Све информације можете добити путем телефона: 021/707-566.

CIP - Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад

82+7+008

ТРАГ : часопис за књижевност, уметност и културу / главни и одговорни уредник Небојша Деветак. - 2005, бр. 1 - . - Врбас : Народна библиотека „Данило Киш“, 2005 - (Нови Сад : „Будућност“). - 23 cm

Тромесечно.
ISSN 1451-9437

Cobiss.sr-ID 202214407